

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN BİLİMSEL TEFSİRCİLİĞİ

Recep Orhan ÖZEL

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü, Öğretim Ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı İçin Öngördüğü

124968

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T 124968

TEZ DANIŞMANI
Doç Dr. Ali AKPINAR

SİVAS
Eylül 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :.....

Doç. Dr. Ali AKPINAR (Danışman)

Üye :.....

Yrd. Doç Dr. Hasan KESKİN

Üye :.....

Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15.10/2002

H.B. Kaçmazoğlu

Doç.Dr. H.Bayram KAÇMAZOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET

Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır tahsil hayatına ailede başlamıştır. On beş yaşındayken İstanbul'a gelmiş ve dönemin değişik hocalarından ders okumuştur. Başarılı bir eğitim döneminin ardından medreselerde fıkıh ve mantık dallarında hocalık yapmış ayrıca zamanının değişik ilmî ortamlarında yer almıştır. İlmî ve kültürel kişiliğinin yanında siyasi hayata da giren Yazır, II. Meşrûtiyetle beraber ilk meclise katılmıştır. Ancak bu durum kesinlikle onun ilmî kişiliğinin önüne geçmemiştir.

Elmalılı, meşguliyetini yalnız dini ilimlere hasretmemiş, tabî ilimler, felsefe, mantık, sosyoloji, edebiyat ve hat sanatı gibi pek çok ilimlere ilgi duymuştur. Ortaya koyduğu eserler onun çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Tefsir literatüründe yer almış olan 'Bilimsel Tefsir' eğilimi, kökenleri itibariyle Abbasiler dönemine kadar götürülmüştür. İslam Dünyasında bilim sahasında karşılaşılan duraklamaya paralel olarak Bilimsel Tefsir yaklaşımları da yavaşlama eğilimi göstermiştir. Batı karşısında geri kalmışlığın farkına varıldığı on dokuzuncu yüzyılların sonları İslam Dünyası'nda bazı kıpırdanmaların görüldüğü bir dönemdir. İşte 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsirin yazarı Elmalılı M. Hamdî Yazır hem daha önce fetrete uğramış bir mirası devam ettirme, hem müslümanları ilerlemeye teşvik etme ve hem de gerilemenin faturasını İslamın kendisine kesen oryantalizm kaynaklı düşüncüyü reddetme amacıyla tefsirinde Bilimsel Tefsir'e yer vermiştir. Elmalılı'nın dini ilimler yanında pozitif ilimlerle de ilgilenmiş olması onun bu eğiliminde yardımcı bir unsur olmuştur.

Tefsir tarihinde meşruiyyet kazanmış ekoller doğru/sahih yoruma ulaşmak için bazı şartlara bağlı kalmışlardır. Elmalılı Hamdî Yazır da değindiği bir dizi şartlar altında Bilimsel Tefsir'i meşrû saymıştır. Bu şartlar özellikle henüz kesin bir sonuç ifade etmeyen bilimsel çıkarımlara dayanarak Kur'anı yanlış yorumlamamak için çok büyük önem arz etmektedir. Nitekim daha önce bunu dikkate almayan bazı alimler bu hataya düşmüşlerdir.

Elmalılı H. Yazır'a göre Kur'an pek çok yerde insanları bilimsel araştırmalara yönlendirmiştir. Belli bir zaman sonra müslümanlar artık bu ayetlerin manasından uzaklaşmışlardır. Şimdi tekrar bu âyetlere kulak verme zamanıdır.

Allah kainatı sebepler üzerine yaratmıştır. Kainatda genel geçer kanunlar hakimdir. Kur'an'da da bu gerçek kabul edilmekte bu çerçevede mucize, istifâ, nübüvvet gibi müteal boyutlu kavramlar aklen izah edilebilir özelliğe sahiptir.

Bugün pozitif bilimler çok çeşitli dallara ayrılmışlardır. Varlık üzerine yoğunlaşan bu bilimlere dayanılarak Kur'an'ın astronomiyle, kainatın ve insanın yaratılışıyla, coğrafyayla, kimya ve fizik ile ilgili ve bugünkü teknolojiyle ilgili olan ayetlerini tefsir etmek gerekmektedir. Böylece Kur'an'ın bilimsel açıdan bütün zamanlara hitap eden mu'cizevi bir kitap olduğu anlaşılacaktır. Çünkü bu ilimlerin ulaştıkları doğru tespitler her zaman için Kur'an'ı te'yid etmek durumunda kalmışlardır. Ancak Kur'an ayetlerine yönelik bilimsel izahlar getirirken onun hidayet amacı gözden uzak tutulmamalıdır. Kur'an bilimsel yorumlara boğularak herhangi bir bilim kitabı haline getirilmemelidir. Her halukarda bilimlerin de insanı Allah'a götürmesi gerektiği prensibi unutulmadan dengeli bir yaklaşım ortaya konmalıdır.

ABSTRACT

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, started his education in his family. He came to İstanbul when he was 15 and took lessons from different scholars. After a successful education period he taught İslamic law (fikih) and logic at İslamic schools and took place at the second assembly at the period of the second constitutional government. But this situation has never avoided his learning personality.

Elmalılı Hamdi Yazır, didn't confine his effort only to the religious learning but he was interested in natural learning, philosophy, logic, sociology, literature and (hat sanatı). The written works of him proves his fitting personality.

The roots of the interest to the scientific commentary on the Quran can be found at Abbasi's period. But that interest got slow parallel to the pause of scientific works in İslamic world. 19th century in which the undevelopment against the West is realised, is the century that some works are noticed in İslamic world. Elmalılı Hamdi Yazır who wrote the scientific commentary on the Quran called "Hak Dini Kur'an Dili", wanted to encourage müslims to develop, to continue a scientific inheritance and refuse the idea welded orientalism. His interest to science helped him during that study.

During the history the branches of the commentary on the Quran obeyed some rules to get the right explanation. Elmalılı Hamdi Yazır accepted scientific commentary on the Quran under some rules. These rules are very important not to comment the Quran wrongly standing at some scientific finding which doesn't prove any certain results. Even as some scholars who didn't pay attention to his made mistakes.

According to Elmalılı Hamdi Yazır, Quran directed people to scientific works at many passages. But after some time müslims got far from the meaning of these verses. And now it is time to listen to these verses.

Allah created the cosmos with some rules. Some universal rules are current all over the cosmos. Quran accepts that reality. Under these conditions some transcendent concepts like miracle, natural selection, prophethood are can be explained.

Today, positive sciences have many branches. We should comment the verses of Quran which are related with astronomy, the creating of the cosmos and human being, geography, chemistry and physics by using those sciences. So that it will be understood

that the Quran is a miraculous book which delivers a speech to all of the periods of the time. Because the right results of these scientific works always corroborate the Quran. But when we explain the Quran verses we shouldn't keep in sight the right way aim of it. The Quran shouldn't be made a science book with all these scientific explanations.

In every case we should work on the Quran with a balance without forgetting the principle of sciences that directs people to Allah.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

A- Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
B- Araştırmanın Planı ve Yöntemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAYATI ve İLMİ ŞAHSİYETİ.....	6
---	---

Giriş

I-AİLESİ ve İLK TAHSİLİ.....	7
II-İLMİ KARIYERİ ve GÖREVLERİ.....	8
III-İLMİ ŞAHSİYETİ.....	11
IV-ESERLERİ.....	14
A-Te'lif Eserleri.....	14
1-Hak Dini Kur'an Dili.....	14
2-İrşâdu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf.....	16
3-Hukûk-u İstilahiyye Kamusu.....	17
4-Dibâce.....	17
5-Makaleler.....	18
6-Elmalılı Hamdi Yazır Kur'an Meâli.....	18
B-Tercüme Eserleri.....	19
1-Metâlib ve Mezâhib.....	19
2-Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî.....	19

3- Huccetullahi'l-Baliğa.....	19
V- VEFATI.....	20
VI- DEVRİNİN KÜLTÜREL ve SİYASAL DURUMU.....	20
VII- DEĞERLENDİRME.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN BİLİMSEL TEFSİRCİLİĞİ

Giriş

I-'HAK DİNİ KUR'AN DİLİ' TEFSİRİ

A- Tefsirin Yazılış Sebepleri.....	30
B- Tefsirin Özellikleri.....	33
1-Genel Olarak 'Hak Dini Kur'an Dili'nde Tefsir Yöntemi.....	35
2-Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri.....	36
3-Rivayetler Karşısındaki Tavrı.....	37
4-İsrâiliyyat Karşısındaki Tavrı.....	39
5-İşârî Tefsire Bakışı.....	40
6-Sûreler Arası İlişki Kurması.....	42
7-Dilsel Üslûbu.....	43
8-Meâl Dili.....	43
9-Tefsir Dili.....	46

II- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE BİLİMSEL TEFSİR

- Bilimsel Tefsir ve Tarihsel Gelişimi.....	47
A-Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Teorisi.....	54
B-Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Araştırmalara Teşviki.....	65
C-Müteâl Boyutlu Bazı Kavramlara Bilimsel Açıdan Bakışı.....	69
1- Mû'cize Kavramı.....	69
2- İstifâ Kavramı.....	76

3-Nübüvvet Kavramı.....	77
4-Âyet Kavramı.....	78
5-Sünnetullah Kavramı.....	78
6-Hikmet Kavramı.....	79
D- Hak Dini Kur'an Dili'nde Bilimsel Tefsir Örnekleri.....	80
1-ASTRONOMİ	
a- 'Yedi Gök' İfadesi.....	82
b- Gök Cisimlerinin Dengesi.....	84
c- Gök Cisimlerinin Hareketi.....	87
d- Güneşin ve Ayn Işığı.....	91
e- Ayn Söndürülmesi.....	92
f- Şihâb Kavramı.....	93
2- COĞRAFYA	
a-Dünyanın Dönmesi.....	96
b-Dünyanın Şekli.....	97
3- FİZİK	
a-Cisimlerin Hareketi.....	99
b-Alemin Yedi Boyutlu Oluşu.....	101
c-Geminin Suda Yüzmesi.....	102
d-Yıldırım ve Gök Gürültüsü.....	103
4-KİMYA	
a-Arzın Değişmesi.....	105
b-Arzın Kevni ve Fesâdı.....	105
c-Suyun Oluşumu.....	106
5-YARATILIŞ	
A- İnsanın Yaratılışı.....	108

a- İnsanın Topraktan Yaratılması.....	108
b- Her Canlının Sudan Yaratılması.....	112
c- İnsanın Meniden Yaratılması ve Döllenme Faaliyeti.....	114
d- Kalıtım ve Yaratılıştta Allah'ın Dilemesi	115
B-Kâinatın Yaratılışı	
a- Göklerin ve Yerin Bitişik Olması.....	116
b- Arzın Başlangıçtaki Durumu.....	117
6- BOTANİK	
-Bitkilerin Çift Yaratılması.....	118
7- JEOLojİ	
-Kömürün Oluşumu.....	119
8- ANATOMİ	
-Kan Dolaşımı.....	120
9-TEKNOLOJİ	
a- Amellerin Yazılması.....	121
b- Buharlı Gemi.....	122
c- Zamanın Geçilmesi.....	124
d- Allah'ın Yeni Vasıtalar Yaratması.....	124
e- Kur'an'ın Elektriğe İşâreti.....	125
f-Sâmîrî'nin Sihri.....	126
g-Taş Kömürü.....	127
h- Modern Harp Silâhları.....	127
III-DEĞERLENDİRME	128
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	134

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ ilk insan Hz. Adem'le @ beraber insanlara ismini bildiğimiz ve bilmediğimiz pek çok peygamber göndermiştir. İnsanları doğruya/hidâyete iletmek için onlara 'Kitab'ı ve 'Hikmet'i öğretmek bu elçilerin temel vazifesi olmuştur.

Peygamberler zincirinin son halkası Hz.Muhammed'le tamamlanmıştır. Bir başka deyişle O'nunla birlikte İslâm dini, hem kendi içinde ve hem de öteki semâvî/ilâhî dinler arasında zirveye ulaşmıştır.

İşte bu mükemmel dinin yazılı belgesi olan Kur'an'a baktığımızda, onun Allah ve Âhret bilgisinin yanında varlığa ilişkin bilgilere de değindiğini görmekteyiz.

Doğası farklı olsa da Kur'an görünen ve görünmeyen âlem arasında büsbütün ayırım yapmamakta, zâhir/şehâdet, bâtın/ğayb olgusunu biribirinin mütemmim cüzü kabul etmektedir. Bu nedenledir ki, âlemlerin Rabbi olan Allah Kitab'ında, fizikî ve metafizik âlemi birbiriyle mezcederek sunmuştur. Şüphesiz Kur'an fiziki âleme ilişkin bilgi verirken buna herhangi bir bilim dalının sistematığı içerisinde yer vermemiştir. Bu durum, Kur'an'ın varlığa yaptığı değinilerin yegâne amacının 'hidâyet'e iletmek olmasıyla ilgilidir.

Gerçek o ki, Kur'an'ın sosyal ve kevnî gerçeklikleri kuşatıcı bir dille ifade etmesi her devirde ondan bir şeyler anlaşılmasına imkan tanımıştır. Diğer bir ifadeyle, kâinât kitabının okunmasıyla sürekli ilerleyen ve gelişen beşerî bilgi, Kitâb-ı ilâhînin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Şu halde Kur'an 'son güne' kadar beşere hitap edecek 'son ilâhî kelâm'sa, her geçen gün tecrübî bilgisine bilgi katan insan onu anlamaya devam edecektir. Tefsir Tarihi bunun somut örneklerini muhafaza etmektedir.

Öte yandan Kur'an muhatabından varlığa sıradan değil de araştırıcı bir gözle bakmasını, tefekkür, tezekkür, tedebbür gibi sahip olduğu aklın dinamik fonksiyonlarını kullanmasını istemiştir. Bu akıl amaçsız kuram ve düşüncenin kaynağı olan akıl değildir. 'Basar' ve 'basîretin' kendisinde temerküz ettiği fiziki âlemle (şehâdet) metafizik âlemi (ğayb) içselleştirmiş bir akıldır. Binaenaleyh Kur'an için kâinât anlaşılmaz, ulaşılmaz ve korkulan bir varlık değil, yaratıcıyı daha iyi kavramaya yarayan ve bunun için kendisindeki denge ve düzenin keşfedilmesini bekleyen bir objeden ibarettir.

İşte Kur'an'ın bu özelliği bir yandan Allah'ı, âhireti, bireysel ve toplumsal sorumlulukları konu edinen dinî ilimlerin doğup gelişmesine zemin hazırlarken diğer taraftan varlığa ilişkin âyetlerin de bilimsel çıkarımlarla açıklanmasına neden olmuştur. İslam Dünyası'nın bilimsel sahada önde olduğu zamanlarda göze çarpan bu yöneliş, gerileme dönemlerine paralel olarak duraklama içerisine girmiştir.

Tefsir literatürüne 'Bilimsel Tefsir' ya da 'İlmî Tefsir' olarak giren ve aslında tarihsel kökeni Abbasiler dönemine kadar götürülen ve nakli bir takım delillerle de meşrûiyeti desteklenen söz konusu eğilim bugün için de halâ üzerinde konuşulmaya değer bulunmakta, lehinde ve aleyhinde yazılar yazılmaktadır.

Batı karşısında geri kalmışlığın farkına varıldığı on dokuzuncu yüz yılın sonları İslâm Dünyası'nda bilimsel anlamda bazı kıpırdanmaların görüldüğü bir dönemdir. İşte böyle bir dönemde yetişmiş bir âlim olan Elmalılı M. Hamdi Yazır, müslümanların kendilerine gelmesi amacıyla ömür tüketmiş bir şahsiyettir. Bu uğurda edindiği bilgi birikimini istifademize sunduğu en önemli eseri 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsiridir.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri, Cumhuriyetin ilk yıllarında kaleme alınmış bir tefsirdir. Tefsirin değişik yönleri, farklı düzeylerdeki pek çok akademik çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. İşte biz de araştırmacı için bir müracaat kaynağı olan 'Hak Dini Kur'an Dili' tefsirini bir başka açıdan değerlendirmek ve aktüalitesinin halâ devam ettiğini müşâhede ettiğimiz Bilimsel Tefsir çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmak amacıyla '*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği*'ni araştırmış bulunmaktayız.

Ülkemizde Elmalılı'nın tefsiri ile ilgili yapılan tez çalışmaları içerisinde '*Elmalılı'da İlmî Tefsir*' adıyla bizim ele aldığımız konuya paralel bir çalışma Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. (1996) Biz çalışmaya başladığımız esnada söz konusu tezin henüz bibliyoğrafya listelerinde kaydı bulunamamış ve herhangi bir akademik çalışmada bahsine rastlanılmamıştır. Zikri geçen çalışmanın varlığı ancak bizim tezimizin son aşamasına geldiğimiz sırada öğrenilmiştir.

Bununla beraber şunu da hemen ifade edelim ki, her ne kadar konu olarak benzerlik taşısalar da, her iki çalışma arasında muhtevâ açısından farklı olan yönler dikkati çekmektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın yaşadığı kültürel ve siyasal ortamın yaptığı Bilimsel Tefsir'e ve diğer yaklaşımlarına etkisi, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın

teorik olarak Bilimsel Tefsir'e bakışı, bazı müteâl boyutlu kavramlara getirdiği bilimsel/rasyonel yaklaşımları, bilimsel araştırmalara teşvik sadedindeki yorumları şeklinde sayabileceğimiz çalışmamızın önemli konuları, söz konusu diğer çalışmada müstakil olarak ele alınmamıştır. Ayrıca biz çalışmamızı sadece tabii ilimler açısından ele almışken diğer çalışmaya psikolojik ve felsefi konular da dahil edilmiştir. Bu açılardan bakıldığında çalışmamızın önemli bir bölümüyle mükerrer bir çalışma olmadığı anlaşılabilir. Öte yandan bizim, tezin konusunu tabii ilimlerle sınırlandırmamız, tefsir literatüründe Bilimsel Tefsir denilince daha ziyade kastedilen şeyin tabii ilimler olmasındandır.

Mutlak doğruluk ve mükemmeliyet Allah'ın Kitabına, hata ve eksiklik ise bize mahsustur. Yaptığımız bu çalışmadan 'bir ecir' kazanmış olsak da bu kendimizi bahtiyar saymamız için yeterli nedendir. İsbetlerimiz varsa, bu Alim olan Allah Teâlâ'nın lütfundandır.

'Her bilenün üstünde bir bilen vardır' düstûrunca insanlıkla beraber bilenler ve bilmeyenler de hep var olmuştur. İşte bu araştırmanın seçiminde, çeşitli aşamalarındaki durum değerlendirmesinin yapılmasında, okunmasında kısacası tamamlanmasında ilgisini ve teşviklerini gördüğüm başta danışman hocam Doç. Dr. Ali AKPINAR'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca yine tezi okuyup düzeltme ve yönlendirmelerde bulunan Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇALIŞKAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Hasan KESKİN'e teşekkür ediyorum. Bununla beraber konuyla ilgili görüş ve tekliflerini aldığım ancak burada isimlerini tek tek zikredemiyeceğim hocalarım ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç bilmekteyim. Ve tabii bize ve halkımıza pek kıymetli bir eser bırakan, bize Kur'an'ın ufkunu açmada vesile olan müellif Elmalılı M. Hamdi Yazır'a Allah'tan rahmet diliyorum.

Bizi yaratan ve bize beyânı öğreten Allah'a hamd olsun...

Recep Orhan ÖZEL
FATİH 2002

KISALTMALAR

@	Aleyhi's-Selâm
A.g.e	Adı geçen eser
A.g.m	Adı geçen makale
Ank.	Ankara
A.y	Aynı Yer
b.	Bin / İbn (Oğlu/Oğul)
Bkz.	Bakınız
B.y.y	Baskı Yeri Yok
c.c	celle celâlühü
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicrî
H.z.	Hazreti
İst	İstanbul
M.	Miladi
m.d	Maddesi
Ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahü aleyhi ve sellem
T.l.k	Ta'lik
T.h.k	Tahkik
T.r.c	Tahric
B.t.y	Baskı tarihi yok
V.b	Ve benzerleri
V.s	Vesâire

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

İslam Dünyası Hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren çok canlı ve dinamik bir ilmi faaliyetin içerisine girmiştir. Müslümanlar bu yüzyıldan itibaren Kur'an'ın ve Peygamberin @ sünnetinin daha iyi anlaşılması için dîni ilimlere dair pek çok eser ortaya koydukları gibi 'ilmin müslümanın yitik malı' olduğu düşüncesinden kaynaklanan sâikle de pozitif ilimler sahasında bugünkü dünyanın sahip olduğu bilimsel birikime takdire şayan katkılarda bulunmuşlardır. Gerçekten Müslümanların dünyaya medeniyet ışığı olmalarında Kur'an'ın ilme ve araştırmaya yönelik teşviklerinin etkisi inkâr olunamaz bir husustur. Tarih, bunu insanlık için müslümanların lehine bir numune olarak muhafaza etmektedir. Ama aynı tarih, Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve nihayet yıkılma süreciyle beraber müslümanların ilim sahasındaki güç kaybını ve etkisiz kalışını da kaydetmiştir ve hala bu olumsuz durum devam etmektedir.

İslam Dünyası'nın önderliğini yapan Osmanlı Devleti'nin miâdını henüz doldurduğu XX.yy. baş döndürücü bilimsel keşif ve icadlara sahne olmuştur. Ne ki, İslam Dünyası bu sırada geri kalmışlığıyla başbaşayken söz konusu bilimsel gelişmeler ilk olarak Hıristiyan Batı coğrafyasında görülmüştür. Müslümanlar bilimsel gelişmelerin meyveleriyle ve getirdiği kolaylıklarla ancak batıda yerleştikten sonra tanışabilmiştir. Ve şu an itibariyle de İslâm Dünyası'nın bilimsel konularda aktif ve etkili sayılabilecek katkıları yok denecek mahiyette olup tüketiciliği sürmektedir.

Avrupa son yüz yılda keşiften keşfe koşarken beşer müdahalesinden korunmuş olan ve katıksız ilahi özelliği haiz, hakla batılı ayıran, önceki kitapları doğrulayan ve tamamlayan, son ve evrensel Kitabın bağluları müslümanlar pasif bir karaktere bürünmüşlerdir. İşte geçen yüzyıl başlarında asırlarca Allah'ı yanlarında hisseden ve mezkur imtiyazlara sahip olan müslümanların siyasal, kültürel, askerî ve iktisâdî açılardan içinde buldukları zaafiyet, artık bir şeylerin olması gerektiği gibi yürümediği kanaatini hissetmelerine neden olmuştur. "Müslümanların içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumun kaynağı neredeydi ?" sorusunun cevabını toplumdaki değişik meslek grupları kendi açılarından vermeye çalıştılar. Bir din bilgini içinse İslam'ı gerçekte olduğu gibi uygulamamak, 'onu asrın idrakine söyletememek' bu sıkıntının temelinde yatan problemin kaynağını oluşturuyordu.

İşte bu süreç içinde kendilerini Kur'an'ı anlamaya adanmış din bilgini ve müfessirler az önce sayılan yüce vasıfların Kur'an'da bulunduğu samimiyetle inanmış kişiler olarak Kur'an âyetlerinin bilimsel verilere ne şekilde değindiğini ortaya koymaya çalıştılar. Her ne kadar geleneksel Tefsir literatüründe örneklerini ve teorik temellerini görmek mümkün olsa da gelinen bu noktada tefsir ekolleri içerisinde yerini almış olan Bilimsel Tefsir ya da İlmî Tefsir, daha da hız kazanmış oldu.

İşte geçtiğimiz yüzyılda yetişmiş olan din bilgini ve müfessir Elmalılı Hamdi Yazır da müslümanların ilerlemesini mesele edinmiş biri olarak gerek dini ve gerekse pozitif bilimlere ilişkin geniş vukûfiyeti ile dikkatleri çeken bir şahsiyettir. Nitekim ortaya koyduğu eserler, onun, tefsirden başka sanat, mantık, felsefe, hukuk ve pozitif ilimler gibi değişik sahalarda önemli derecede bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Pek tabidir ki, Elmalılı pek çok konuya değinen Kur'an'ı mushaf tertibine göre tefsir ederken, o günkü bilimsel tekniğe ve pozitif ilimlere değinmemelik edemezdi.

Bilimsel Tefsir ile ilgili tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Müslümanların ilim dünyasındaki etkinliklerini tekrar kazanıncaya kadar da ağırlığını hissettireceğe benzemektedir.

Pek çok araştırmanın konusu olabilecek nitelikteki 'Hak Dini Kur'an Dili' hakkında ülkemizde Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora düzeylerinde akademik çalışmalar yapılmıştır. Bizim tespit ettiğimize göre Hak Dini Kur'an Dili hakkındaki söz konusu akademik çalışmaların sayısı yirmi civarındadır. Ancak biz tespit ettiğimiz bu çalışmaların bazılarının nerede ve ne düzeyde yapıldığına ulaşamadık. Bununla beraber burada mümkün mertebe Elmalılı Tefsiri üzerinde yapılan akademik çalışmaların toplu bir listesini sunmakta fayda görmekteyiz.

A- Doktora Çalışmaları

1- Fahri Gökçan, *Commentaire du Coran par Elmalılı*, Paris, 1970.

2-İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*, Konya İlahiyat Fak. 1986.

3-Mustafa Özel, *Elmalılı ile Mevdûdî'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Dokuz Eylül İlahiyat Fak., 1999.

3-Mustafa Özel, *Elmalılı ile Mevdüdü'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. Dokuz Eylül İlahiyat Fak.,1999.

B- Yüksek Lisans Çalışmaları

1- İbrahim Gürses, *Elmalılı Tefsirinde Psikoloji Konuları*, Uludağ İlahiyat Fak. 1970.

2- Coşkun Dikbiyık, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Felsefî Yönü ve Tefsirindeki Felsefî Unsurlar*, Marmara İlahiyat Fak., 1987.

3- A.Hamit Sinanoğlu, *Elmalılı Tefsirinde Allah ve Âlem*, Yüzüncü Yıl İlahiyat Fak., 1995.

4- İlhan Güneş, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın İsbât-ı Vâcib Konusundaki Görüşleri*, Uludağ İlahiyat Fak., 1995.

5- Yasin Çirçir, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nübüvvet Konusundaki Görüşleri*, Uludağ İlahiyat Fak.,1995.

6- Alaaddin Dikmen, *Elmalılı Tefsirindeki Sosyolojik Yaklaşımlar*, Uludağ İlahiyat Fak., 1995.

7- Yalçın Topçu, *Elmalılı Hamdi Yazır'a Göre İsbât-ı Vâcib*, Erciyes İlahiyat Fak., 1996.

8- Nurettin Başyiğit, *Elmalılı'da İlmî Tefsir*, Uludağ İlahiyat Fak.,1996. *(Bu çalışma ile ilgili önsözde bilgi verilecektir.)*

9- İkrâm Demirel, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Ahiret Hayatı ile İlgili Görüşleri*, Uludağ İlahiyat Fak., 1997.

10- Hatice Özseraç, *Elmalılı Hamdi Yazır ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara İlahiyat Fak., Halen devam ediyor.

C- Lisans Çalışmaları

1- Muhittin Şamlıoğlu, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara İlahiyat Fak., 1966.

2- İ. Hakkı Şirin, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Dokuz Eylül İlahiyat Fak.,1989.

Görüldüğü üzere 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsiri değişik açılardan ele alan akademik çalışmalar yapılmış olup ve halen de bu tefsir üzerinde devam eden çalışmalar bulunmaktadır.

İşte biz de, çalışmamızda değişik ilimlere vukufiyeti olan ve Türk insanına ölümsüz bir eser bırakan Elmalılı'nın konuyla ilgili görüşlerini tespit edip değerlendirmeyi ve bu çerçevede Bilimsel Tefsir araştırmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmayı hedeflemiş bulunuyoruz

B- ARAŞTIRMA PLÂNI ve YÖNTEMİ

Çalışmamız, Elmalılı H. Yazır'ın otobiyografisini ve yaşadığı dönemin değişik açılardan özelliklerini ve Bilimsel Tefsir'in tarihsel macerası ile Elmalılı'nın Bilimsel Tefsir anlayışını içeren iki bölüm olarak tasarlanmıştır.

Hiç bir tarihi-kültürel gerçekliğin başlıbaşına ve bağımsız olarak ortaya çıkmadığı düşüncesinden hareketle Elmalılı'nın hayatını ve yaşadığı dönemin unsurlarını ortaya koymak birinci bölümde ele aldığımız bir husus olmuştur. Yirminci yüz yılda Bilimsel Tefsir'e yer vermiş bir müfessiri anlamak için bu tefsir türünün kökenlerini ortaya koymak ve ancak bundan sonra asıl kanaatlarını kavramaya geçmek de ikinci bölümde gözettiğimiz amacı teşkil etmektedir.

Tüm bu konuları ortaya koymak için on dokuzuncu yüz yılın sonlarıyla yirminci yüz yılın başlarındaki durumlara değinen değişik eserlerden faydalandık. Konumaza mesned teşkil eden Elmalılı Hamdi Yazır'ın 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsiri asıl kaynağımızı oluşturmuştur. Dönemin dini-kültürel dergilerindeki yazılarından da istifade etmeyi ihmal etmedik. Bunların yanısıra klasik tefsir ve Tefsir Usûl'ü kaynaklarını da göz önünde bulundurduk. Kendi görüş ve değerlendirmelerimize de zaman zaman yer vererek mes'eleyi tek düze ve nakilci bir tarzda ele almaktan kaçındık. Belirttiğimiz bu hususların ışığında araştırmamız boyunca ilmi zihniyet ve ahlaka uygun bir sonuca varmayı hedefledik.

I. BÖLÜM
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN
HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ
(1878 –1942)

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

GİRİŞ

Çalışmamızın konusunu, ondokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyıl ortalarına kadar yaşamış olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın - 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsiri temel alınmak üzere - Bilimsel Tefsirciliği teşkil etmektedir. Her hangi bir şahsın bir eseri üzerinde çalışmak yahut fikirlerini ortaya koymak için öncelikle onu tanımaya ihtiyaç vardır.

İşte biz de burada özellikle konumuzun daha iyi ve somut olarak anlaşılabilmesi için işe Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatından başlamayı uygun bulduk.

I- AİLESİ ve İLK TAHSİLİ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır soy silsilesini bizzat kendisi 'Hamdi b.Nûman b. Muhammed b. Bekr b. Hasan b. Bedreddin' olarak vermektedir.¹ Babası Nûman Efendi aslen Burdur'un Gölhisar İlçesi'nin Yazır Köyü'ndendir. Aydın medreselerinde eğitim gören Nûman Efendi², Burdur'dan ayrıldıktan sonra Antalya'nın Elmalı Kazası'na yerleşir ve tahsilini burada tamamlar. Ardından Şer'îye Mahkemesi Başkâtibi olur.³ Annesi ise Elmalı ulemasından Sarıları Mehmed Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır.⁴

Hiç şüphesiz babası, dedesi ve dayısı gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin yer aldığı bu aile ortamı Elmalılı'nın ileride elde edeceği ilmi kariyerin temelini teşkil etmiştir.

1878'de babasının memuriyet yaptığı Elmalı'da dünyaya gelen Hamdi Yazır daha sonraları doğduğu yere nispetle 'Elmalılı' diye bilinecektir. Soyadı kanunun çıkmasından itibaren, Elmalılı nispeti kadar meşhur olmasa da babasının köyünün ismine binâen Yazır soyadını alır.⁵ İstanbul Bâyezid Câmiin'de rahle-i tadrîsinde

¹ Elmalı'lı Hamdi Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, "Dibâce" Lîst. 1978.

² Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalı'lı Sempozyumu*, Ank. 1993.

³ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-Metinler ve Kişiler*, İst. 1997, I. 519.

⁴ Paksüt, a.g.m, s.2.

⁵ Yavuz, Yusuf Şevki., "Elmalılı M.Hamdi" m.d, *DİA*, XI. 57.

bulunduğu hocasının ismi de Hamdi olduğundan aralarını tefrik maksadıyla 'Küçük Hamdi' lakabını alan Elmalılı, dönemin mevkütelerinde yer alan yazılarında bu imzâyı kullanmıştır.⁶

İlk tahsilini (ibtidâiyye) ve ortaokulu (mekteb-i rüşdiye) Elmalı'da bitiren⁷ *Hamdi Yazır*, ev halkından gizlice başladığı ve ancak yarıya ulaştığında farkına vardıkları hafızlığını tamamlamış⁸, Arapça okumuş ve temel İslâmi bilgilerini edinmiş olarak İstanbul'a gelmiştir.⁹ Hamdi Yazır'ı İstanbul'un ilmî ortamına götüren dayısı Mustafa Sarlar'dır. İstanbul'da eğitimini sürdüren dayısı Mustafa Efendi, gerek gurbette yalnız kalmamak ve gerekse Hamdi Yazır'ın İstanbul'un sahip olduğu daha geniş eğitim imkanları içerisinde yetişmesini sağlamak düşüncesiyle onu beraberinde götürme isteğini Nûman Efendi'ye bildirmiştir.¹⁰ Oğullarından ayrılmanın zorluğunu derinden hissettiren böyle bir teklif karşısında ebeveyn, ilmin kıymetini ve çocuklarının yetişmesini dikkate alarak teklifi kabul etmek durumunda kalmışlardır.¹¹

Bundan sonra anne ve babasının olumlu karar bildirmesiyle Elmalılı ve dayısı uzun ve yorucu bir deniz yolculuğuyla İstanbul'a varmış ve Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşmişlerdir.¹²

II- İLMİ KARIYERİ ve GÖREVLERİ

Yukarıda belirttiğimiz üzere Elmalılı, doğduğu yerde ilk ve orta tahsilini yapmış, hafızlığını tamamlamış, Arapça eğitimini ve İslami temel bilgilerini almıştır. Babası, müderris Sofu İbrahim Efendi ve başka ilim adamlarından ilim tahsil etmiştir.¹³ İstanbul'da programlı olarak devam ettiği hocası, el-Hac Mahmut Hamdi b. Ahmed b. Abdullah el-Kayseri'dir. Aynı zamanda 'Büyük Hamdi' diye bilinmektedir.¹⁴ Elmalılı,

⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtu'l Mufessirin)*. II. 785. İst. 1974; Yazıcı, Nesimi, "E. M. Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı", *Elmalı'lı Sempozyumu*. s.29; Yavuz, Yusuf Şevki, *a.g.m.* s.57.

⁷ Kara, İsmail, *a.g.e.* I, 517.

⁸ Paksüt, *a.g.m.*

⁹ Kara, İsmail, *a.g.e.* I, 519.

¹⁰ Paksüt, *a.g.m.*

¹¹ Paksüt, *a.g.m.*

¹² Paksüt, *a.g.m.*

¹³ Ersöz İsmet. "Hamdi Yazır ve Tefsiri'nin Özellikleri", *Elmalı'lı Sempozyumu*, s.170; Bilmen, *a.g.e.* II. 785.

¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6073.

hocası Büyük Hamdi'nin vefatı münasebetiyle yazdığı Arapça mersiyeyi tefsirine alarak yıllar sonra ona şükranlarını sunmak istemiştir.¹⁵

1905 - 1908 yılları arasında Bayezit Camii'nde ders okutan Elmalılı 1908'de de yine Bayezit Camii Dersiamlığı için icazet almıştır. Daha sonra Hukuk Fakültesi (Mekteb-i Nüvvab)'ne girmiş ve buradan birinci olarak kadı icazetnamesi almıştır (1907). Bayezit Camii'nde ders verirken bir yandan da Şeyhülislamlık (Meşihat) Mektubin Kalemi'ne tayin edilmiştir (1906). Diğer taraftan da Mekteb-i Nüvvab'da Ahkâm-ı Evkaf (Vakıf Hükümleri), Medresetü'l-Vaizin'de fıkıh, Medrese-i Süleymaniye'de mantık, Mülkiye Mektebi'nde yine Ahkâm-ı Evkaf dersleri okutmuştur. İki yıl da Huzur Derslerine muhatap olarak katılan Elmalılı, (1915-1917)¹⁶ 1918'de Şeyhülislamlık bünyesinde kurulan Daru'l-Hikmeti'l-İslamiyye azalığına, bir müddet sonra da bu müessesenin reisliğine tayin edilmiştir.¹⁷

Düşünce dünyası kadar siyasal yönü de hareketli olan Elmalılı, II.Meşrutiyetle (1908) beraber Antalya mebusu seçilir ve ilk meclise girer. 1876 Anayasası üzerinde yapılan düzenlemelerle ilgili önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸ İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı'ndaki ilim şubesinde görev almıştır.¹⁹ II. Abdu'l-Hamid'in tahttan indirilmesi ile ilgili fetva metnini görevi olmadığı halde kaleme almıştır.²⁰ Böyle önemli bir konuyla ilgisi gerek padişahın ve gerekse toplumun menfaatını temin için o gün yaşanan toplumsal ve siyasal karmaşaya son verme isteğiyle te'vil edilse de²¹

¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, a.y.

¹⁶ Kara, İsmail, *a.g.e.* I, 519.

¹⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, *a.g.m.* XI, 57.

¹⁸ Paksüt, *a.g.m.*: Bilmen Ömer Nasuhi, *a.g.e.* II, 786.

¹⁹ Kara, İsmail, *a.g.e.* I, 519.

²⁰ Ali Fuad Türkgeldi, hauratı arasında Elmalılı'nın Padişahın tahttan indirilmesiyle ilgili rolünü ortaYA koyan şu ifadelere yer verir. "Sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-İslam ile Âyan ve Meb'usan reisleri ile meb'ulardan Mustafa Asım ve Küçük Hamdi Efendiler de hazır oldukları halde Meclis-i meb'usan reisinin odasında Fetvâ emini Nuri Efendi'ye fetvâ itası teklif olundukta : "Fetvâ itası bana ait değil. Şeyhü'l-İslama aittir. Fetvâ emini yalnız müsveddesini yazar. Şeyhü'l-İslam imza eder. Ben fetvâ emanetinden istifa etmişim; istifayı sizin kanun-ı esasınız de kabul ediyor" demiştir. Hamdi Efendi ise "Bir ferd-i müslim size fetvâ emini sıfatıyla değil, memleketin ulema-yı meşhuresinden bir zat sıfatıyla müracaat edip de bunun caiz olup olmadığını sorarsa cevap vermeye şer'an mecbursunuz" demesi üzerine "Sen akıllı bir adama benziyorsun; hal'de şeamet vardır. bunu yapmayın ! Rusya muharebesi sırasında (Sultan Abdu'l- Aziz'in hal'inden sonra) ben muhâcirin-i İslamiye çocuklarını omuzlarımda taşıdım, omuzlarını çürüdü. Ferâgat teklif edin, belki nefsinizi azleder" demiştir. Mustafa Asım Efendi "O halde fetvâ feragat veya hal'i suretiyle iki şık üzerine yazılırsa ne dersiniz?" deyince "Bu olur" diye mukabele etmiştir. Bunun üzerine Fetvâyı Hamdi Efendi yazmıştır. Fetvâ müsveddesi "Erbab-ı hall u akd tarafından feragat teklifi veya hal'i" suretinde yazılmasıyla "Buna evliya-yı umur tabirini de ilave ediniz" demiştir. Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, s.37, Ank. 1951.

²¹ Paksüt, *a.g.m.*

İslamcılar'ın istibdat sadedinde doğrudan Padişah'ın aleyhine çok net ve şiddetli konuştukları da bir gerçektir. I. Dünya savaşından sonra I.Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yoğun isteği üzerine Evkaf Nazırlığı da yapan Elmalılı'nın Damat Ferid'in istifasıyla bakanlığı düşmüştür. Ardından Osmanlı Âyanlar Meclisi'ne süresiz bir yetkiyle gelmişse de bundan sonra Osmanlı Devleti tarihteki yerini almış olacaktır.²² Kurtuluş savaşı sonunda İstanbul Hükümeti'nde görev almış olanlar memleketi birer birer terkederken Elmalılı yalnızca vatanın felah ve bekası için mücadele ettiğine inanmış biri olarak İstanbul'da kalmıştır. Buna rağmen İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Hamdi Yazır kendi hazırladığı savunmasının ardından beraat etmiştir.²³

Resmi çalışma ve vazifelerinden başka dışarıdan felsefe, edebiyat, riyaziye tahsil eden Yazır, tüm bunların yanında sanata da ilgi duymuştur. İstanbul'da meşhur hattatlardan Filibeli Bakkal Arif Efendi'ye müracaat ederek hüsn-ü hat görmüştür. Hat sanatının celî alanında dönemin en büyük ustası Sami Efendi'den de ta'lik ve celi dersleri almıştır.²⁴ Ayrıca özel gayretleriyle mûsiki çalışmıştır.²⁵

Aruz veznini rahatlıkla kullanacak kadar şiir de yazan Elmalılı Arapça'nın yanında Farsça²⁶ ve Fransızca öğrenmiş ve yoğun olarak felsefe mütaalalarında bulunmuştur.²⁷

Basın hayatına da giren Elmalılı'nın ilmi, fikri çerçevede müslümanların sorunlarını dile getiren yazıları Sebilü'r-Reşâd, Beyânu'l-Hak, Sırât-ı Müstakim gibi dergilerde yayımlanmıştır.²⁸

Görüldüğü üzere faaliyet gösterdiği saha itibarıyla Elmalılı'nın çok yönlü bir şahsiyet olduğu iyi anlaşılmaktadır.

²² Paksüt, *a.g.m.*

²³ Paksüt, *a.g.m.*

²⁴ Subaşı, Hüsrev, "Elmalı ve Hat Sanatı", *Elmalı'lı Sempozyumu*.

²⁵ Paksüt, *a.g.m.*

²⁶ Paksüt, *a.g.m.*

²⁷ Bkz. Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, "Dibâce", I.

²⁸ Yazıcı, Nesimi, *a.g.m.*

III- İLMİ ŞAHSİYETİ

Hamdi Yazır, ruhunda bütün ilimlere ve fenlere karşı büyük bir isti'dad duyduğundan meşguliyetini yalnız dini ve felsefi eserlere hasretmemiş, riyâziyyâta, tabiiyyâta, kimyaya, sosyolojiye ve diğer konulara yönelik ilimlerle de çokça ilgilenmiştir.²⁹ Nitekim genel olarak 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsiriyle bir müfessir olarak hatırlanagelen Elmalılı Hamdi Yazır, hem hacimli söz konusu tefsiriyle hem de kaleme aldığı diğer eserler ve makaleleriyle çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Tefsir yazımında oniki sene gibi yoğun bir çalışma temposu geçirmesinin Elmalılı'nın çok daha değişik müstakil eserleri kaleme almasını engellediği söylenebilir. Ancak ortaya koyduğu eserler dikkate alınrsa onların aynı konunun devamı şeklindeki ihtisasvari çalışmalar değil pek çok ilime belli bir vukufiyeti gerektirecek nitelikteki eserler olduğu görülür. Nitekim başlıbaşına mushaf tertibini esas alarak ortaya koyduğu tefsirinin içeriği, hukuk ve felsefeye yönelik çalışmaları bunu kanıtlamaktadır. Edebiyat ve hat sanatını da buna eklemeliyiz. Bu durum onun 'allâme' olarak nitelenmesindeki haklılığı göstermektedir.

Elmalılı'nın diğer bir önemli özelliği de Batı kültürünü tanıdığından onu İslâm kültürüyle mukayese imkanına sahip olmasından ileri gelmektedir. O'nun şu ifadeleri bu durumu te'yd etmektedir. " ... *Uzun seneler muhtelif İslam İlimlerini ve bilhassa onbeş sene kadar Fıkıh okutmakla meşgul olmuş ve bu sırada Garbın hukuk esaslarını tanımak ve İslam Şeri'atinin insani ve ictimai kıymeti ile Garb Hukuku'nun ilmi mukayesesine ve medeni mukabelesine bir fikir edinebilmek için, Fransız lisanından da az bir şey bellemiş idim. Bu hukuk vadisinde dolaşan aciz çalışmalarım, Anayasa hukukundan umumi felsefeye bir bakışta bulunmak ihtiyacımı gösterdi. Tahsil hayatımda, devamlı olarak felsefi bahis ve doktrinlerle geçen aşinalığım, pek az bir lisan bilgisi ile, bu ihtiyacımı gidermeye yardım etti. Fransız kitapları okuduğum halde İngilizlerin ilim tasnifi mizacıma uygun geldi. Mantıktan başladım...*"³⁰

²⁹ Bilmen, a.g.e. II, 788.

³⁰ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, "Dibâce". I. Ayrıca konuyla ilgili olarak yine Elmalılı'nın şu ifadeleri hem o günün kültür hayatındaki bir eksikliği tespit etmekte ve hem de onun açılımlı düşünce yapısında nelerin

Ortaya koyduğu entelektüel yeterliliği çoğu kere başkalarının da tasdik edilen Elmalı'lı, merhum şair Mehmed Akif Ersoy'a (1873/ 1936) hakkında sorulması üzerine, Akif: 'Elmalı'lı sikadır.'³¹ cevabıyla onun ilmi ehliyeti haiz olduğunu belirtmiştir.

İlim için hiç yurt dışına çıkmamış olan ve 'ne öğrendimse ülkemde öğrendim'³² diyen Elmalı'nın yüksek bir zekaya sahip olduğu açıktır. Hasan Basri Çantay (1887 – 1964) sahip olduğu ilmi seviye bakımından 'Hak Dini Kur'an Dili' için 'Aziz ve dahi üstad E. M. Hamdi Efendi merhumun Diyanet İşleri Başkanlığı adına yazdığı Hak Dini Kur'an Dili namındaki sekiz ciltlik değerli eser cidden şaheserdir. Hepimiz onu zevk ve istifade ile okuyoruz.', 'Hak Dini Kur'an Dili alanında Yüksek bir erkân-ı Harbiyye Haritası'dır'³³ gibi takdir edici ifadeler kullanmaktadır.

Ömer Nasuhi Bilmen Elmalı'yı 'bihakkın âlim, mütefennin, mütefekkir bir zât' olarak nitelemektedir.³⁴

Elmalı'nın vakıfçılığı üzerinde çalışan Öztürk, "O'nun sadece vakıflarla ilgili yazdıklarını okuyarak, hukuktaki vukufunu, tarih ve sosyolojideki derinliğini, iç ve dış siyasetteki görüşlerinin isabetini, Kur'anî ilimlerdeki erişilmezliğini, dili kullanmakta gösterdiği ustalığını, mes'elelerin tahlilinde ve yorumunda zekasının parlaklığını, atıfta bulunduğu eserlere bakarak Şark ve Garb ilimlerindeki mevkiini, fikirleri arasındaki mantıkî uyumluluk ve ahenge bakarak da mantık ve felsefeye olan aşinalığını anlamak mümkündür."³⁵ demektedir.

Elmalı, İslamın ruhuna uygun yenilikçi düşüncelere açık bir alimdir. Kendisi hep İslam Dünyası'nın içinde bulunduğu fikri problemleri aşmanın peşinde olmuş, bir fikri atılımın yapılma gereğini vurgulamıştır. İleriki sayfalarda göreceğimiz üzere tam olarak örtüşmese de İslâm Dünyası olarak bir atılım yapma ve kalkınma konusunda modernist

etkisinin olduğunu gayet iyi ortaya koymaktadır: "Vaktiyle yabancıların bütün kültür eserlerini yarım asır zarfında tercüme etmek suretiyle kendine mal eden ve böylece müslüman toplulukları taklitçilikten kurtarmaya muktedir olan İslâm milletleri ve Osmanlılar, Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından sonra Avrupa'nın ilmi eserlerinden nakli vacip olanlardan hangisini nakledebileceğini dahi tespit edememiştir. Bu durumu düşünecek olursak, meseleyi bihakkın takdir etmiş oluruz. Biz bugün bulabilirsek; Montesquieu'nün, Bentham'ın, Gustavlobon'un, Demolen'in eserlerini ya aslından ya da Mısır tercümelelerinden okuyoruz. Acaba memleketimizde bu gibi eserlerden niçin mahrum bulunuyoruz?" Bkz. Öztürk Nazif, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ank. 1995, s.34.

³¹ İz. Mahir, *Yılların İzi*, İst. 2000, s.182.

³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Mukaddime. 11.

³³ Çantay Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, İst. 1993, I, 6.

³⁴ Bilmen, *a.g.e.* II, 788.

³⁵ Öztürk Nazif, *a.g.e.*, s. 4.

düşünce ile hem fikirdir. Ancak şunu belirtelim ki, Elmalılı hiç bir zaman geleneğin mutlak karşıtı olmamış, öz kültürel birikim içerisinde yenileşmenin (*teceddid*) savunucusu olmuştur. Görüşleri her zaman homojenlik taşımayan İslamcılar arasında bir tasnif yapmak isteyenler Elmalı'lıyı 'muhafazakar' katagoride görmüşlerdir.³⁶ Eğer muhafazakarlıktan kastedilen mutlak ve tartışılmaz bir gelenekçilik anlayışı ve yahut da moderniteden kastedilen geleneğin külliye reddedilmesi ise zikrettiğimiz özelliğinden dolayı bizce Elmalı'lı bu çerçeveye de oturmamaktadır.³⁷ Nitekim kendi kültürel mirasımız içinde dengeli bir gelişim ve değişmeyi benimseyen Elmalılı'nın 'Tecdid hadisi'³⁸ diye ma'ruf olan hadis ile ilgili yaptığı şu tespitler onun ne salt modernist ve ne de katı muhafazakar olarak nitelenmesine imkan vermektedir:

1 - Hadisteki 'gönderme' (*yeb 'asü*) sözü dini yenileştirecek olanı va'd ediyor.

2- Dinin yenilenmesi lüzumuna işaret ediliyor ve bu, her asır olarak zamanla tahdit ediliyor.

3- Ümmetin her asır başında bir yeniliğe teşvik edilmesi ve bunun yapılabildiği kabul edilmesi ima olunuyor.

4- '*Hâzihi'l-ümmeti*' ibaresi, yenilikler yapılırken, müslüman ümmetin esas hüviyetinin mahfuz kalacağına, yeniliklerin bir değişme değil, bu hüviyeti te'yid ve devam ettirmesi lüzumuna dair bir katî emirdir

5- Yeniliği yapacak olanın bir şahıs olacağına işaret vardır.

³⁶ Ülken Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1998, s.276.

³⁷ Bilmen geleneği kökten reddeden düşüncelerin beklentilerine cevap vermemesi nedeniyle eleştiriye maruz kalan Elmalı'lıyı şu şekilde savunmaktadır. "Hamdi Efendi 'Eskiye bağlı idi. Bütün İslam mes'elelerini asrın idrakine söyletmedi. Dini düşünüşü ilhya etmedi' diyenler bulunabilir. Fakat iyice düşünülürse bu sözlerin büyük bir kıymeti, bir manası görülemez. Hangi alim, hangi mütefekkir vardır ki eski ile ilgisini büsbütün kesmiş bulunsun. Artık böyle bir kimsenin o eskiye ait ilim veya din müeseleriyle ne münasebeti kalabilir ki, onların namına söz söylemeye hakkı bulunsun. Maamafih eski şeyler bütün batıl şeyler midir ki, onlardan alakayı kesmek bir mezihet olsun? Ya 'İslâm mes'elelerini asrın idrakine söyletmedi' sözünün manası ne olabilir? Asrın kabul edebilmesi için İslâm mes'elelerine başka bir mahiyet mi verilmeli! İslâm namına başka bir hüviyet mi meydana çıkarmalı! Dini mes'elelerin sabit mahiyetleri, asrın idraki bahanesiyle tağyir edilemez. Belki bu mes'eleler, asrın tefhim ve müdafaa usulleri dairesinde tahrir ve telkin edilir. İşte Hamdi Efendi de bu vechile hareket etmiştir." Bilmen, *a.g.e*, II, 791.

³⁸ Ebû Dâvud'un Ebû Hüreyre'den naklettiği rivayete göre Peygamberimiz @ şöyle buyurmuştur : "Allah bu ümmet için her yüz yılın başında ona dinini teccid edecek bir kimse gönderecektir." Ebû Dâvud. *Melâhim*, 1.

İşte bu şekilde tecdidin gerekliliğini belirten Elmalılı 'Her asır başında, dinimizin yenilenmesini beklemek hakkımız, ve bu yeniliği yapacak olana nail olabilmek için çalışmak hakkımızdır.'³⁹ demektedir.

Bütün bu izahlar neticesinde Elmalılı'nın derin ilmi düşünceye sahip olduğu ve bu durumun ilim çevrelerinde de takdir edildiği görülmektedir.

Talihsiz bir şekilde -Damat Ferid taraftarı olduğu gerekçesiyle- tutuklanma ve yargılanma sürecinin sonunda geri kalan hayatını Fatih'teki evinde inziva halinde geçiren Elmalılı, medreselerin lağvıyla beraber işsiz kalmış ve ekonomik açıdan zor duruma düşmüştür. Öyle ki Felsefe'ye ilişkin tercüme ettiği eserin önsözünde (Dibâce) içinde bulunduğu zor durumu ifade etme ihtiyacını hissedecektir.⁴⁰

IV- ESERLERİ

Elmalılı'nın bir kısım eserleri yayınlanmış, bazıları ise vefâtı nedeniyle tamamlanamamıştır. Bunlar te'lif ve tercüme eserlerden oluşmakta olup aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür.

A-TELİF ESERLERİ

1- 'HAK DİNİ KUR'AN DİLİ' TEFSİRİ

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirini 1926-1938 yılları arasında kendi ifadesiyle geceli gündüzlü on iki yıl süren yoğun bir çalışma neticesinde tamamlamıştır. Eserin neşri de bu görevi Elmalılı'ya veren Diyanet İşleri Riyâseti tarafından 1935-1938 yılları arasında dokuz cilt olmak üzere peyderpey

³⁹ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, "Dibâce", s.50.

⁴⁰ Elmalılı gibi değerli bir alim içinde bulunduğu zor durumu şöyle ifade etmektedir. " Senelerden beri devam eden ilmi çalışmaları durdurulmuş ve o çalışmaların müktesep bir vatan ticreti olan geçim imkanları kesilmiş ve bu sebeple hususi hayatı yeis verici bir hale gelmiş bulunan bir kimsenin bu işigali, bir küstahlık ve bu temennisi bir hayal sayılmak lazım gelirse de ilme mübtela olmanın böyle bir tecellisini mazur görmemek ve vazifenin yapılmasında Hakkın rızasından başka bir gaye gütmeyen muztarip bir kalbe Hazreti müsebbibülesbâbın mutlak inayetinden ümit kesmek doğru değildir." Bkz, *Metâlib ve Mezâhib*, Dibâce, II.

gerçekleştirilmiştir. Tefsirin birinci cildi 1935’de, ikinci ve üçüncü ciltleri 1936’da, dördüncü ciltten dokuzuncu cilde kadar ki altı cildi ise 1938’de basılmıştır. Dokuzuncu cilt tefsirin fihristidir.⁴¹ Diyânet tarafından on bin adet basımı yapılan tefsirin iki bin takımı müellife verilip geri kalanı ücretsiz dağıtılmıştır.⁴² Tefsirin daha sonra 1960 ve 1971 yıllarında ikinci ve üçüncü basımı Elmalılı’nın mahdumları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bizim çalışmamızda kullandığımız baskı tefsirin, onuncu cildi fihristini teşkil eden ve latin harfleriyle yapılmış 1971 tarihli baskısıdır.

Hak Dini Kur’an Dili’nin yazma nüshaları da mevcuttur. Kültür Bakanlığı birinci cilt hariç 1990 yılında Tefsir’in orjinal yazma nüshalarını satın almıştır. Bu orjinal nüshalar halen Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Ayrıca yine bizim gördüğümüz Elmalılı’nın hattat olan kardeşi Mahmut Bedreddin Yazır’a ait bir orjinal yazma nüsha daha halen İstanbul İLÂM Kütüphanesinde yer almaktadır. M. Bedreddin Yazır’a ait bu yazma nüsha esas alınmak suretiyle İstanbul’da bir yayınevi isteğe bağlı olarak Tefsir’in basımını yapmaktadır.

Elmalı’lı Meâlini tefsirinden faydalanmak suretiyle müstakil olarak yayına hazırlayan Düccane Cündioğlu, bir gazetede çıkan yazısında örneklerle de te’yid etmek suretiyle Diyânet İşleri Riyâseti’nin 1935–1938 matbu nüshasıyla yazma nüshalar arasında bazı ifade farklılıkları ve eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. Cündioğlu’na göre bu farklılık ve eksiklikler hem müretteplerin yaptıkları hatalardan ve hem de bizzat yazma nüshaların kendilerinden kaynaklanmaktadır.⁴³ Zaten yeterince özenli ve kullanışlı olmayan mevcut baskılara bu gibi olumsuzlukların da katılması artık Elmalı’nın yoğun gayretlerine yakışır yeni bir baskısının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Elmalılı H. Yazır’ın Tefsiri değişik yöleriyle akademik çalışmalara konu teşkil etmiştir. Biz çalışmamızın başında bunlara yer vermiştik. Bu akademik çalışmalardan başka Şâdi Eren “Elmalılı Hamdi Yazır’dan Tefsir Nükteleri” ismiyle yaptığı çalışmasını yayına sunmuştur.(1998) Eren, bu eserde ‘Hak Dini Kur’an Dili’nde dikkati

⁴¹ Bu fihrist. Doç. Dr. Suat Yıldırım kontrolünde. Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi’nin lisans tezi olarak, Âsım Uysal, Kadir Kesici, Kâmil Uzun ve Mustafa Köseoğlu tarafından ‘*Hak Dini Kur’an Dili Fihristi*’ adıyla hazırlanmıştır.

⁴² Bilmen, *a.g.e.*, s. 792.

⁴³ Bkz. Cündioğlu, Düccane, ‘Cumhuriyetin 75.Yılında Bir Cumhuriyet Klasikinin Başına Gelenler’, *Yeni Şafak Gazetesi*, 31 Ekim 1998.

celbeden ve aynı zamanda Elmalı'nın ince yaklaşımlarını ortaya koyan tefsir örneklerine yer vermektedir.

Burada bahsetmemiz gereken bir diğer husus tefsiri sadeleştirme çalışmalarıyla ilgilidir. Yakın zamanda biri bir grup akademisyen, diğeri isimleri tasrih edilmeyen bir heyet tarafından ve sonuncusu da araştırmacı yazar Ali Bulaç yönetiminde Hak Dini Kur'an Dili'nin bir kaç ayrı sadeleştirilmiş baskıları yayınlanmıştır. Yine Cündioğlu tarafından orjinal ifadelere sadakat açısından bunlardan birincisiyle ilgili bir eleştiri yazısı kaleme alınmıştır.⁴⁴

Kuşkusuz herhangi bir sadeleştirme işlemi tıpkı başka bir dilden yapılan tercüme faaliyetinin içerdiği zaafı az ya da çok bünyesinde taşımaktadır. Öte yandan bir gerçek var ki, Elmalı Hamdi Yazır tefsirinde inceleyenlerin de teslim edeceği üzere sahip olduğu yüksek ilmi ve fikri birikimi yine aynı ölçüdeki edebî zevkiyle mezcerek sunmuştur. İfade ve cümleler akıcı bir üslûpla kaleme alınmıştır. Meâl ve tefsir birbirini bütünleyecek şekilde verilmiştir. Şu halde denilebilir ki, bu özelliklere sahip bir eseri aslından hiç ferağat yapmadan layıkıyla sadeleştirmek son derece güç bir iştir.

Fakat başka bir gerçek de ehli için her türlü takdirin üstünde kıymeti olan bu eserin, maalesef dilimizin karşı karşıya kaldığı hızlı değişim nedeniyle bugün için sadece ona özel ilgi duyanların müracatına inhisar etmiş olmasıdır. Kabul etmek gerekir ki, bugün Elmalı'nın kaleme aldığı tefsirin hitap kitlesinin sınırlı bir çevreyle kalması aynı zamanda müellifin tefsiri yazma gayesinin tam olarak gerçekleşmesine mani olmaktadır. Gerekliliğini hiç kimsenin reddedemeyeceği tahkikli bir basımın yapılması ise daha ziyade ilgilileri sevindirecek ve takdir edilecek bir çalışma olmakla beraber yine hitap kitlesi bakımından beklenen kuşatıcılığı sağlamayacaktır.

Şunu söylemek mümkün ki, elden geldiği nispette var olan bir gerçeği hiçe saymadan eleştirileri de dikkate alarak ehli tarafından aslına sadık kalınacak bir sadeleştirme işlemi benzeri eserler için söz konusu olduğu gibi 'Hak Dini Kur'an Dili' için de gerekli bir çalışma olacaktır.

2- İRŞÂDU'L-AHLÂF Fİ AHKÂMİ'L-EVKÂF

Elmalılı, Mülkiye Mektebi'nde öğreticilik yaparken haftada bir saat 'Ahkâm-ı Evkâf' dersleri okutmuştur. Kendisi şahsi mütaalalarını da eklemek suretiyle fikhın vakıflarla ilgili bölümlerine ilişkin biri değişik açıklamalarla genişletilmiş iki ayrı ders notu hazırlamıştır. Bu iki ayrı ders notu birbirinden ayrı olarak öğrencileri tarafından taşbaskı olarak basılmıştır. Daha sonra talebelerinin daha derli toplu bir ders kitabına ihtiyaç duyması nedeniyle 'İrşâdu'l-Ahlâf Fî Ahkâm-ı Evkâf' adını verdiği eserini kaleme almıştır. (1914 / 1915)

Elmalılı'nın vakıflarla ilgili yazdıkları Nazif Öztürk tarafından '*Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*' başlığı altında orjinal metinlerin de eklenmesi suretiyle sadeleştirilerek yayınlanmıştır.(1995) Öztürk ayrıca, metni tamamlayan, daha iyi anlaşılmasını sağlayan ve asıl metinde faydalanılmış kaynakların isim ve yerlerini tasrih eden notlarıyla eseri daha zengin bir hale getirmiştir.

3- HUKÛK-U ISTILAHİYYE KÂMUSU

Elmalılı bu eseri Prens Abbas Halim Paşa'nın teşvikiyle yazmaya başlamıştır. Ancak eser Elmalılı'nın sağlığında başlayıp da vefatı nedeniyle bitirmeye muvaffak olamadığı yarım kalan bir eser durumundadır. Eser İstanbul Haseki öğretim elemanı Sıtkı Gülle tarafından alfabetik dizin gözetilerek ve tamamlanarak beş cilt halinde yayınlanmıştır

4- DİBÂCE

Elmalılı Hamdi Yazır, daha önce de değindiğimiz üzere felsefeye ilgi duymuş bir şahsiyettir. Felsefe Tarihi'ne dair yaptığı tercüme eserinin başına 'Dibâce' başlığıyla uzunca bir giriş yazmıştır. 'Dibâce', Elmalılı'nın genel olarak Felsefe'ye ve özel olarak da Batı Felsefesine olan hakimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Yazır burada bilginin imkanı, madde-ruh ilişkisi, vicdan ve tevhid, batı düşüncesinden istifade etme, müslümanların gerileme nedenleri, batılılaşma, gelişme, dinler ve felsefe, nübüvvet,

⁴⁴ Bkz. Cündioğlu Düccane, 'Ehl-i Aşk Olmayanlar Ehl-i Kur'an Olamazlar', *Y.Şafak Gazetesi*, 7 Kasım, 1998.

akıl-duygu ilişkisi, yenilenme gibi çok çeşitli konuları ele almaktadır. Yazır'ın 'Dibâce'si Metalib ve Mezâhib adlı tercüme eseri içinde yayınlanmıştır. Ayrıca Recep Kılıç, Yazır'ın bu kıymetli eserini sadeleştirerek "İslam Düşüncesi'nin Problemlerine Giriş" adlı eserine almıştır. (1996)

5- MAKALELER

Elmalılı, dönemin İslam düşüncesine dini, edebi ve kültürel açıdan katkıda bulunan bazı dergilere yazılar yazmıştır. Bu yazılar Sebîlü'r-Reşâd, Sırât-ı Müstakîm, Beyânu'l-Hak adlı dergilerde yayınlanmıştır. Sebîlü'r-Reşâd önceleri Sırât-ı Müstakîm adıyla çıkan derginin devamı olup Elmalılı'nın makaleleri 1917-1924 yılları arasına yayımlanmıştır. Beyânu'l Haktaki yazıları ise ilk sayısından seksen sekizinci sayısına kadar devam etmektedir.⁴⁵ Bu dergilerde yayımlanmış yazılar ' Makaleler' adı altında iki cilt halinde derlenmiştir. (1997) Elmalılı'nın bu yazılarında genel olarak aktualite kazanmış kültürel ve toplumsal meselelerin dini/fikhî boyutunu ele almaktadır.

6- ELMALILI HAMDİ YAZIR KUR'AN MEÂLİ

Yazır'ın tefsirinde yer alan meâli değişik kereler ve değişik isimler tarafından sadeleştirilmek suretiyle müstakîl olarak yayınlanmıştır. M.Sadi Çöğenli ve Nevzat Yanık "Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meâli" adı altında Elmalılı'nın meâlini sadeleştirmek suretiyle yayınlamışlardır. Yine İstanbul eski müftüsü Selahaddin Kaya ve arkadaşları "Hak Dini Kur'an Dili Meâli" başlığıyla söz konusu meâli sadeleştirerek yayına hazırlamışlardır. Nitelikleri ve aslına uygunlukları bakımından bu sadeleştirmeler zaman zaman tenkid edilmiştir. Burada şunu ifade edelim ki, biz tefsiri okumamamız sırasında meâlde gelişigüzel değil de son derece özenli ve ilmi temeli haiz kelime ve üslûb kullandığımız gördüğümüz Elmalılı'nın meâlini sadeleştirmenin tefsirini aynı işleme tabi kılmaktan daha zor bir iş olduğunu müşahade etmiş bulunmaktayız

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere Elmalılı'nın tefsiri ve meâli bir bütünü tamamlayan iki parça gibidir. Tefsir ve Meâlin birbirini tamamlayıcı bu üslûbu, Elmalılı

⁴⁵ Elmalılı'nın makaleleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. E. H. Yazır'ın *Basın Hayatı ve Yazarlığı, Elmalılı Sempozyumu*, s.26.

meâlini müstakil olarak sadeleştirmek şöyle dursun olduğu gibi yayına hazırlamaya bile imkân vermemektedir. Biz meâldeki dilsel üslûp bakımından değerlendirmelerimizi ayrıca Tefsir'in özellikleri içerisinde belirteceğiz. İşte meâlin taşıdığı bu ehemmiyetten olsa gerek diğerlerinden farklı olarak Düccane Cündioğlu tefsirdeki açıklamaların yardımıyla meali notlandırma yoluna gitmiş böylece hem sadeleştirmenin getirebileceği asıl metinle uyumsuzluktan kaçınmış ve hem de 'Mana şâirin zihnindedir' fehvâsınca meâli daha anlaşılır kılmak için yine meâl sahibinin ifadelerini tercih etme yoluna gitmiştir.

B-TERCÜME ESERLERİ

1- METÂLİB ve MEZÂHİB

Eseri yazarlar iki Fransız Felsefe tarihçisi Paul Janet ve Gabriel Seailles'dir. Orjinal adı *Histoire de la Philosophie* olan bu eser 1923 senesinde Elmalılı M.Hamdi Yazır tarafından Metâlib ve Mezâhib adıyla tercüme edilmiştir.

Eser eski Yunan'dan başlayarak on dokuzuncu asır sonlarına kadar batıda ortaya çıkmış filozofların felsefî düşüncelerini ve felsefe ekollerini konu edinmektedir. İlk defa 1925 senesinde eski harflerle basılmış ve 1933 yılına kadar da İstanbul Dâru'l Fünûnu Edebiyat Fakültesinde Babanzâde Ahmet Naim Bey tarafından ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ikinci baskısından itibaren sadece gerekli görülen yerlerde sadeleştirme yapılarak yayına sunulmuştur.

Yazır, ayrıca eserin bütününde yeri geldikçe kendi düşünce ve kanaatlarını belirten notlandırma yoluna gitmiştir.

2- MANTIK-I İSTİNTÂCİ ve İSTİKRÂİ

İngiliz Filozoflarından Alexandre Bain'e ait olan tercüme eserdir. Yazır, Süleymaniye Medresesi'ne mantık müderrisi olarak görevlendirildiğinde bu eseri tercüme etmiş ve ders kitabı olarak okutmuştur.

3- HUC CETULLAHİ'L-BÂLİĞA

Huccetullahi'l-Bâliğa, Milâdî 1704'te Hindistan'da doğan Şâh Veliyyullah Dihlevî'ye aittir. Eser devrinin kültürel ve sosyal meselelerine 'tecdid' perspektifinde baktığından olsa gerek Elmalılı bunu tercümeğe değer bulmuştur. Elmalılı bu eseri Diyânet İşleri Riyâseti adına tercemeye başlamış ise de çoğunu tercüme edemeden vefat etmiştir. Bilmen'in beyanına göre Yazır bu eseri tercüme ederken notlar ilave etmeyi lüzumlu görmüş, bazı noktalarda eser sahibinden ayrılma ihtiyacını hissetmiştir.⁴⁶ Hasan Basri Çantay'ın da eserle ilgili bir teşebbüsü yarım kalmıştır. Daha sonra eser Mehmet Erdoğan tarafından notlandırılarak iki cilt halinde tercüme edilmiştir. (1994)⁴⁷

V- VEFÂTI

1934 yılında geçirdiği kalp krizi Yazır'ı bir müddet yatağa bağlamış ve daha sonra da bunun rahatsızlığını vefatına kadar hissetmiştir. Bir insan ömrüne sığdırılması çok güç görünen ilmi, fikri ve siyasi faaliyetlere muktedir olan bu 'Muhtaribü'l-Kalb' artık daha fazla mukavemet gösterememiş ve 27 Mayıs 1942'de ahirete irtihal etmiştir. Altmış dört yaşında vefat eden Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, Sahra-i Cedîd Mezarlığın'da babasının yanına defnedilmiştir.⁴⁸

Vefatına, âdet olduğu üzere, değişik kişilerce şiirsel ifadelerle tarih düşülmüştür. Kabir taşına yazılan "Gitti Türk'ün en büyük allâmesi" bunlardan biridir. "Mağfûrun leh" ifadesi de Elmalı'nın vefat tarihini gösterir.⁴⁹

Biz de kendisinden istifade ettiğimiz müellifi rahmetle yâd ediyoruz.

VI- DEVRİNİN KÜLTÜREL ve SİYASAL DURUMU

İçinde bulunulan fizîkî gerçeklikler nasıl varlıkların biçimlerine etkide bulunuyorsa bir ömür boyu yaşanan sosyo-kültürel gerçeklikler de insanın sahip olduğu hayat felsefesi ve düşüncesinde etkilerde bulunmaktadır. Bir şair, bir mûsikîşinas, bir ressam

⁴⁶ Bilmen . *a.g.e.*, II, 793.

⁴⁷ Şâh Veliyyullah Dihlevî, *Huccetullâhi 'l-Bâliğa*, (t.r.c. Mehmet Erdoğan), İst. 1994.

⁴⁸ Paksüt, *a.g.m.*

⁴⁹ Bkz, Subaşı. *a.g.m* ; Bilmen, *a.g.e.*,II, 791.

ve nihayet bir ilim adamı insani özellikler taşıması dolayısıyla yaşadığı coğrafyanın sosyo-kültürel ortamından değişik açılardan etkilenebilmekte, ortaya koyduğu eserlere de bunu yansıtmaktadır.

Özellikle asrımızda günbegün baş döndürücü bir şekilde gelişen iletişim teknolojisinin imkânları karşısında insan, söz konusu etkilerle eskisinden çok daha hızlı karşılaşmaktadır. Öyle ki, bazen bu etkiler insanı, bulunduğu muhiti, ülkeyi ve hatta kıtayı aşan global ölçekte kucaklamaktadır. Dünyanın bir köşesinde meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik vs. olaylardan insanlık haberdar olmakta ve bunlara karşı konumları itibariyle gerek fiili ve gerekse sözlü olarak bir çeşit yorum ortaya koymaktadırlar.

Kur'an araştırmalarına bakarsak bugün Esbâb-ı nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Mekki-Medenî gibi kavramları, Kur'an'ın indiği sosyokültürel gerçekliği ortaya koymaları bakımından Kur'an'ı daha iyi anlamada yardımcı unsurlar olarak görmekteyiz. Peygamberimizin @ bile sîretini daha sağlıklı değerlendirebilmek için nüzûl ortamındaki sosyal, siyasal, kültürel, dini, askeri yapıyı tanıma gerekliliğini hissetmekteyiz. Bu ifadelerimizin anlamı; ele alınan bir ilim adamının eserlerindeki düşünceleri, vurguları ve öngörülerini sağlıklı değerlendirebilmek için, öncelikle o kişinin içinde bulunduğu sosyokültürel çevre şartlarının kavranılmasına ihtiyaç olduğudur.

Biz de değindiğimiz bu sosyal gerçekliğin farkında olarak tabî ilimlere ilişkin tefsir anlayış ve örneklerinin zeminini daha iyi anlayabilmek için önce müellifimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın ilmî, fikrî, siyasî ve sosyal açıdan yetiştiği dönemi göz önüne getirmek istiyoruz.

Elmalılı Hamdi Yazır, gerek bölgesel ve gerekse uluslararası saiklerle beslenen ve etkileri bu güne değin ilk günkü canlılığından bir şey kaybetmeden uzanan çok önemli sosyal, siyasal, kültürel ve askerî olayları yaşamış bir şahsiyettir. Denilebilir ki Türkiye ölçeğinde hala güncel olarak karşılaştığımız ilmi, fikri, kültürel ve siyasi meselelerin ideolojik kutuplaşmalardan uzak sağlıklı çözümlenmelere kavuşturulabilmesi için öncelikle henüz geçtiğimiz asrın başlarındaki tartışmaların ve ileri sürülen görüşlerin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu dönem tamamen, bağımsız olmasa da iki farklı

dünya görüşünün (Osmanlı ve Cumhuriyet) kırılma noktasının, hala aradığımız Batı karşısındaki kalkınma yollarının , tezlerin ve anti tezlerin tarihsel zemindir.⁵⁰

Kısa zamanda Anadolu'da bir beylik durumundan imparatorluk seviyesine gelen Osmanlı'da, XVI.yy'a gelindiğinde bazı düzensizlikler görülmeye başlamıştı. XVII.yy'ın sonlarına doğru yer yer başgösteren eksikliklerin yerini alan askerî ve diplomatik kayıplar sahip olunan geniş coğrafi alanın daralmasına yol açtı. Buna karşın Batı Dünyası yeni keşiflerle ekonomik açıdan son derece zenginlik elde ettiği gibi, Rönesans ve Reform'la kendi dünyalarında köklü bir sosyo-kültürel ve ardından iktisadi devrim yaptı. Batı'nın Doğu karşısında kazandığı bu üstünlük Doğu Ülkelerini kendileri için birer kalkınma ve refah amaçlı kaynak haline getirmeye kadar vardı.

Osmanlı'da sistemin bozulmasıyla ilgili olarak Kâtip Çelebi, Koçi Bey, Defteri Sarı Mehmet Paşa gibi bazı bilgili ve ileri görüşlü zevât erken uyarılarda bulundu.⁵¹ Bu uyarıların belirgin özelliği, 'Batılılaşma' fikrinden daha çok sahip olunan iç dinamiklerle kalkınmayı hedeflemesiydi.⁵² Askeri ağırlıklı olarak nitelenebilecek bir takım ıslahat çalışmalarının yanında Batıdaki bilimsel gelişmelerin de farkına varan Osmanlı, 18.yy'dan sonra kalkınmanın yolunu Batıda görmeye başladı.⁵³ Tanzimat Dönemi'nin öne çıkan siyasi ve ideolojik karakteri; Bir yandan hürriyetçi olmakla beraber Osmanlıcılığa (İttihâd-ı Anâsır), diğer taraftan da terakki ve medeniyetçiliğe dayanan bir nitelik taşıyordu. Bu sırada bir de terakki ve medeniyetçiliği esas almakla beraber devletin bütünlüğüne karşı meşrûtiyeti tehlikeli sayan grup vardı. Gerçekten de Tanzimat ve Meşrutiyet talepleri azınlıkların ayrılıkçı gayretlerine kuvvet verdi ve bu durum Tanzimatçılar'ın siyasi açıdan üzerine bastığı 'Osmanlıcılık' düşüncesini kaygan zemine oturttu.⁵⁴

Yapılan hamlelerin başarıyla sonuçlanması yeni istekleri ve hedefleri doğuruyordu. Gayr-i müslim tebadan ümidin kesilmesi hiç değilse müslümanların birlik ve beraberliğini (İttihâd-ı İslam) korumayı gündeme getirdi. İslamcı olarak nitelenen ilim adamları buna destek verdiyse de Balkan savaşlarında Rumeli'nin kaybı

⁵⁰ Yakın tarihsel, siyasi ve kültürel mirasımızın bugünkü izdüşümleriyle ilgili olarak bkz, Davutoğlu Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İst., 2001, s.79-93.

³⁴ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.25.

⁵² Çelebi, İlyas, *Siyaset ve Değer Tatışmaları, (Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Batılılaşma Serüveni)*, İst. 2000, s.18.

⁵³ Ülken, *a.g.e.*, s.27.

ardından Araplar'ın aleyhte davranışları nedeniyle mezkur düşünce Osmanlıcılığın uğradığı zaafıtan kendini kurtaramadı.⁵⁵

II.Meşrûtiyet döneminin sağladığı daha özgür ortamda İslâm Birliği'ni seslendirenlere bu defa Türkçülük cereyanı eklendi. Tanzimat dönemi edebiyatçılarına kadar giden ilk Türkçülük Düşüncesi Ahmet Vefik Paşa ile ciddi bir çığır haline geldi.⁵⁶ Bu arada Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık arasında uzlaşmacı yaklaşım sergileyen Ali Suavî, Yusuf Akçura gibi isimler de seslerini duyurdu..⁵⁷

Siyasi ve fikri yapı arzeden ve kısmî Batıcılık olarak da görülebilecek yukarıdaki cereyanlara bir yenisi daha eklenmekte gecikmedi; Pozitivist Düşünce. Ancak bunu öncekilerden ayıran önemli husus, kökten değişimleri talep eden radikal bir Batıcılık'tı. Abdullah Cevdet çıkardığı İçtihad Dergisi'nde bunun dâiliğini yapıyordu.⁵⁸

Materyalizm'i filozof olmanın önkoşulu sayan ve buna polemikçi üslubunu katarak İlahiyat ve Metafizi'ği dışlayan Baha Tevfik de biraz değişik kulvarda yerini aldı.⁵⁹ Evrimle mezc olmuş materyalist düşünceler Avrupa'da yerini yeni bir felsefeye bırakmışsa da bizde 1908'lerde halen ayaktaymış gibi sunulmaya başlanmıştı.⁶⁰ Şüphesiz İslâm Düşüncesi ile daha temelde uyuşmayan bu eğilimlerin ortaya çıkmasında, onların Osmanlı sathındaki tutucuları için bâkir ve cazip özellik taşımaları ilk plânda göze çarpmaktadır.

Hasılı, uzlaşmacıları bir kenara bırakırsak, Elmalı'nın yaşadığı dönem özellikle II.Meşrûtiyet sonrası kalkınma adına birbirinin antitezi ve altarnatifi durumunda olan düşüncelerin mukabelesiyle içiçe kalmıştı. Elbette ilmi ve düşünsel kişiliğiyle tanıdığımız müellifimiz de bu ortamda sessiz kalamadı ve sonradan İslamcılık diye şöhret bulacak akımın içerisinde yerini aldı. Aslında bu kavram kendine özgü şartları olmakla beraber İslâm Dünyasının'da başlayan ihyacı hareketin Türkiye'deki yansımasıydı. Batı'nın İslâm Dünyası'na kurduğu hâkimiyet ve bu coğrafyada başlattığı işgaller, sefir ve aydınların İslâm Düşüncesi karşısında Batı değerlerini yüceltmeleri, oryantalistlerin İslâm aleyhine eleştiriler yöneltmeleri ve İslâmı gelişmeye engel

⁵⁴ Ülken, *a.g.e.* s.63.

⁵⁵ Ülken, *a.g.e.* s.204.

⁵⁶ Ülken, *a.g.e.* s.208.

⁵⁷ Bkz, Kara, *a.g.e.* s.31-35.

⁵⁸ Ülken, *a.g.e.* s.207.

⁵⁹ Ülken, *a.g.e.* s.234.

gösterme çabaları İslâmcılık düşüncesinin siyasi ve kültürel bazda hazırlayıcı sebepleri olmuştur.⁶¹

İslâmcılık adına seslerini duyuran zevât her konuda aynı düşünceyi paylaşmamışlardır, ancak aralarındaki nüanslar çok net bir tasnif gerektirecek durumda da değildir.⁶² Burada müellifimiz Elmalı'nın modernistlere göre kıyaslarsak daha muhafazakar görüldüğünü söyleyebiliriz. Ancak onda gayet rasyonel düşünüşün ve zaman zaman modernist düşünceyle hemfikir oluşun izlerini görmek de mümkündür.

Hemen belirtelim ki, Batı'nın kültürel değerlerini bir tarafa koyup bilim ve teknik alanında yaptıklarını alma, İslâmcıların geri kalmışlıktan kurtulma adına daima vurgu yaptıkları bir husus olmuştur. Diğer taraftan İslâmcılar fikri planda oryantalistler ve onların yerli daileri radikal batıcılara karşı savunma mekanizması oluşturmuşlardır. İslam'da akıl-nakil, din-ilim çatışması olmadığını, geri kalmışlığın İslamın değil müslümanların suçu olduğunu, yenilenmenin (tecdid) ve ictihadın gerektiğini ifade ettiler. Tabiat kanunu ve determinizm fikirlerini, mucize ve keramet gibi metafizik konularda batılı rasyonel bakışı İslami restorasyonla içselleştirmeye çalıştılar.⁶³

Elmalı'ya göre son zamanlarda müslümanların inhitatı hep İslâm medeniyetinin ruhundan uzaklaşmalarından olmuştur. Halbuki, müslümanlığın ilerleme amacı bugünkü beşer terakkisinin çok ilerisindedir.⁶⁴ *'Bir toplum kendilerindeki özelliği değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanları değiştirmez.'*⁶⁵

Bugünkü ümmet geçmişlerinin ilimlerini zayı ettiği, yeni ilimlerde de her bakımdan noksan olduğu için, İslamın şevketinden hisse alamamış, garp milletlerine ilmi noksanları ile onlar her bakımdan benzeme tehlikesine gelmişlerdir. 'Batılılar İslam aleyhine İslami ilimlerle uğraşırken biz niçin onların ilmi birikimlerinden faydalanmayalım ?'⁶⁶ diye soran Elmalı *'İslam ehlinde hoş gözükmeyen durumun Batılardaki sermayenin ilmi dehamızla işletilmemiş ve eş kıymetlere olsun çevrilmemiş olmasından ileri gelmektedir.'*⁶⁷ demektedir.

⁶⁰ Ülken, a.g.e.s.242.

⁶¹ Kara, a.g.e, s.20

⁶² Kara, a.g.e, s.37

⁶³ Kara, a.g.e, s57

⁶⁴ Yazır, "Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil Zâmin-i Terakkidir", *Makaleler*, I, 108.

⁶⁵ Ra'd, 13/11.

⁶⁶ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, "Dibâce", 30.

⁶⁷ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, Dibâce, a.y.

O'na göre bizi Avrupa içinde eritip kaynatmaya çalışmak bir dalalet fakat Avrupa'yı bizim içimizde eritip kaynatmaya çalışmak bilakis bir vecibedir.⁶⁸ Sebülü'r-Reşad ve Beyanu'l-Hak mevkûterinde Elmalılı imzasıyla çıkan "İslâmiyette Medeniyeti Cedîde Birleşebilir mi?" "İlhâd Ne Büyük Cehalettir."⁶⁹ başlıklı makalelere onun kültürel açıdan dönemin karakteristik İslamcı bakışına sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar gözönüne alındığında 'Hak Dîni Kur'an Dili'nde sıkça rastladığımız bilimsel tefsir örneklerinin ve tabiatçı yaklaşıma gösterilen redçi tutumun hangi zemine oturduğunu anlamak zor değildir. Bu beyanlarla verilmek istenen mesaj şudur : İslam ilerlemeye açık ve asla geri kalmışlığın sebebi olamayacak bir dindir. Sorun müslümanların kendilerinde, İslamı yanlış anlayışlarındadır.

İslamcılar arasında fikri planda sergilenen savunmacı üslûp siyasi yönden de keyfiyet kaybına uğramamıştır. Ulemanın bir anlamda arz-ı endam ettiği medreselerin geri plana itilmesi, Otuzbir Mart'ta Meşrutiyet aleyhine padişahla işbirliği yaptıkları söylentisi İslamcıları zor duruma sokmuş ve çok geçmeden dini olan her şey gerici niteliğiyle anılmaya başlanmıştır.⁷⁰ İşte böyle bir durumda ilmiye sınıfı kaybolan itibar ve güçlü imajını tekrar elde etmek amacıyla zaten daha önceden var olan siyasi yönünü pekiştirme yolunu tuttu. Ulemanın meclise girmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sıcak ilişkiler, Avrupa kökenli siyasi kavramların dini argümanlarla meşrûlaştırılması İslamcılarının siyasetle ilişkilerinin belirgin özelliği oldu.⁷¹ Meşveret ve şûra ilkeleri parlamenter sistemle, emr-i bi'l maruf siyasi denetleme ve muhalefetle, istibtâdın sınırlandırılması seçimle karşılık buluyordu. Bütün bu siyasi motifler İslam geleneğinde yer etmiş ve ancak bu kültür içerisinde bir anlam kazanmış kavramlarla resmediliyordu.

⁶⁸ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, Dibâce, a.y. Yine Elmalılı bir makalesinde müslümanları şu şekilde ilme teşvik etmektedir : " Peygamberimiz evvelin ve âhîrinin ulûmunu haizdi. O peygambere varis olabilmek 'Alimler peygamberlerin varisleridir ' hadisinin mazmununu tatbik edebilmek için ümmet-i İslamiyyenin ulûm-u evvelin ve âhîrini cem' ve derc etmeye çalışması lazımdır. Binaenaleyh bugünkü ulûm ve fînûnunun kâffesini öğrenmeye çalışmak müslüman hey'et-i ictimâisinin vazifesidir. Bu vazifede kusur, ümmetin inhitatına sebep olur." , Yazır, *Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil Zâmin-i Terakki'dir*, *Makaleler*, I, 98.

⁶⁹ Bkz, *Makaleler*, I, 81, 135; II, 101.

⁷⁰ Kara, İsmail, *a.g.e.*, s.52. İst. 1994.

⁷¹ Kara, İsmail, *a.g.e.*, s.39,62.

Ancak hedefledikleri dünya açısından belirgin farklılıklarına rağmen İslamcılarla İttihatçıları yakınlaştıran şey her iki taraf için de konjunktürel pragmatizmdi.⁷² Belirtmek gerekir ki, doğru İslama dönüşü hedef seçen İslâmcıların temiz niyetlerle İttihatçılar'a destek olduğu teslim edilmesi gereken bir gerçektir.⁷³ Zaten iktidara gelmek için dini basamak olarak kullanan İttihatçılar maksad hasıl olup muhalefetteki görüntülerinden sıyrılınca yollar ayrılmakta gecikmedi.⁷⁴ İşte müellifimiz Elmalılı, dönemin önde gelen ilim adamlarıyla beraber zikrettiğimiz siyasal tavrı tercih etti. Öyle ki, siyasi amaca ilmi ve fikri malzeme sağlamanın yanında aktif olarak da katılmaktan geri durmadı. Diğer ilmiye ricali gibi II.Abdu'l-Hamid'i müstebit olmakla niteledi.⁷⁵ Müslümanlarla gayri müslimler arasında şer'an bir ayrımın bulunmadığını her iki kesim arasındaki hoşnutsuzluğun kaynağının istibdat (II.Abdu'l-Hamid yönetimi) olduğunu söyledi.⁷⁶ Kanuni esasının, meşrûti hükümetin dini/fikhi bir söylemle toplum maslahatına binaen var olduğunu ifade etti.⁷⁷

Özellikle hilafeti 'Bir hükümeti meşrutai İslamiye riyaseti' diye tanımlayarak yüzyıllarca İslam Dünyasında yer etmiş anlamından çıkartıp meşrutiyetle özdeşleştirmesi dikkat çekicidir.⁷⁸ Gerçekte böyle bir tanımlamada yatan maksad müstebit olarak gördükleri padişahın yetkilerini azaltmaktır. Elmalı'nın İslam'ın ictihada kapalı olan değişmez hükümlerine meşrûti değerleri koyması da son derece konjektürel ve oldukça dikkat çekicidir :

“İslam Hukunda iki çeşit hüküm vardır. Birisi 'Ahkam-ı mansûsa'dır ki insanların sonradan değişme söz konusu olmayan durumları hakkındaki hükümlerdir. İkincisi

⁷² Kara, İsmail, *a.g.e.*, s.62.

⁷³ İz Mahir, *a.g.e.*, s.45, İst. 2000

⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, İsmail, *a.g.e.*

⁷⁵ Elmalılı Makaleler, II. 12. Elmalı'lı aslında istibdat yönetiminin ne kadar tehlikeli olduğunu şu şekilde resmetmektedir : 'Gerçekte beşeriyetin bütün ızdırabı hakiki ilâhi kanunları nazarı dikkate almayarak nüfuz sahiplerinin keyiflerine, irâdi eğilimlerine göre vaz' ve kabul ettikleri kanunlardan neş'et edegelmiştir. Bütün zulümlerin kaynağı budur. Beşeri ihtilal ve inkılâplar hep bu kabil kanunların neticesidir. Sosyalizm, Bolşevizm hep bunlardan türemiştir. Bütün istibadların esası, bütün güçlerin üzerinde olan kuret-ilâhiyyeyi tanımamasındandır. Beşeriyetin en büyük tuğyanı, kendi arzularını Allah'ın emri diye tanımağa çalışmasıdır.' Bkz. Makaleler, I, 91. Öte yandan Elmalılı bir yazısında müslümanlarla gayr-ı müslimler arasındaki ilişkilerde görülen bazı problemlerin sebebini şu ifadelerle istibtada yüklemektedir : " Her iki kesim de bilirler ki aralarında az çok ortaya çıkan sevimsizlik iki taraftan birinin dini gereklerinden değil, her ikisinin başlarında devam eden istibdat belasının şamatasıdır.

⁷⁶ Yazır, 'Makâle-i Mühimme', *Makaleler*, II. 23.

⁷⁷ *Makaleler*, II. 23.

üzerinde ictihad yapılabilen hükümler (Ahkam-ı müctehede) ' *Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur* ' (Fâtır,39), ' *Şüphesiz ki Allah yanında en değerli olanınız, en takvalı olanınızdır* ' (Hucûrât, 13) âyeti celilelerinin ifade ettiği hürriyet ve eşitlik bu ikinci gruptandır."⁷⁹

Dikkat edilirse hürriyet ve eşitlik gibi Meşrutî yönetim tarzının levazımı durumunda olan kavramlar için Elmalılı'nın bariz bir şekilde meşru bir zemin arama tekellüfüne girmektedir.

VII-DEĞERLENDİRME

Elmalılı Hamdi Yazır'ın ilmî şahsiyetinin oluşmasında ilmîye sınıfına mensup bir âile ortamında bulunması önemli bir sâik olmuştur. Nitekim o, ilim yoluna ailesinin teşvik ve gayretleriyle çıkmıştır. Bundan sonra söz konusu teşvik ve gayretler Elmalılı'nın üstün zekâ ve azmiyle birleşince artık bizim tanıdığımız Elmalılı Hamdi Yazır ilmî sahadaki yerini almıştır.

Tahsil hayatı çok parlak geçen Elmalılı, Osmanlı ve Cumhûriyet dönemlerinin ikisini de görmüş bir şahsiyettir. Bu süreçte kültürel, sosyal, siyasal vb. açılardan hemen hayatın tüm alanlarına dair birbirinden farklı talepler ifade edilmiştir. Söz konusu hareketli dönem Elmalılı'nın aksiyonel kişiliğini de ortaya çıkarmış, devletin yüksek ilmî ve idârî kademelerinde görev almasına hatta siyasî hayata atılmasına imkân tanımıştır. Ama her şeye rağmen Elmalılı ilmî ve fikrî kişiliğinden uzaklaşmamış, bu alandaki çalışmalarına devam etmiştir.

İlmî sahada ilgi alanı geniş bir âlim olarak Elmalılı hem dîni ilimler ve hem de tabîi ilimler üzerinde bilgi birikimine sahip olmuştur. Felsefe, Hat Sanatı ve Edebiyat da özel ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. İşte onun sahip olduğu entelektüel birikimi özellikle kıymetli eseri 'Hak Dini Kur'an Dili'inde ve diğer müstakil çalışmalarında müşahhas ifadesini bulmuştur. Bu eserler onun yüksek ilmî şahsiyeti hakkında bize bilgi vermektedir. Çağdaşları arasında da müstesnâ yere sahip olduğu pek çok önemli sîmâ

⁷⁸ *Makaleler*, II, 96. Yazır'a göre 've şâvirhüm fi'l-emri' ayeti (Al-i İmrân,3/159) İslam idaresinde istibdad olmadığını beyan etmektedir. Bkz. Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1208.

⁷⁹ *Makaleler*, II, 25.

tarafından ifade edilmiştir. Diyânet Riyâseti adına yazılacak bir tefsir için uygun görülmesi de yine onun döneminin en güçlü âlimlerinden olduğunu kanıtlamaktadır.

Elmalılı'nın sahip olduğu ilmî şöhreti yurt dışında, ülke içindeki gibi pek duyulmuş değildir. Sahip olduğu ilmî payeyi ülke içinde edinmesi, Türkçe'nin diğer ülkeler arasında yaygınca konuşulan bir dil olmaması ve nihâyet Elmalılı'nın içinde bulunduğu kültürel, siyasal ve fikrî bunalıma karşı nefes tüketmesi bunun nedenleri arasında sayılabilir.

İşte Elmalılı'nın yaşadığı dönem, yüzyıllara damgasını vurmuş koca bir medeniyetin ve bu medeniyet üzerinde yükselen Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerini yaşadığı, savaşlarla ve ayrılıkçı seslerle toplumun yorgun düştüğü, aydınlarından, alimlerinden devlet adamlarına kadar herkesin kendine göre kurtuluş çareleri ürettiği bir dönemdir. Toplum zihnine yön veren aktörler ittifakla Batı'dan bir şeylerin alınması taraftarı olmuştur. Ancak bugün hala cevabını arayıp da bir türlü ortak zeminini bulamadığımız batıyı örnek almanın ne boyutta olacağı büyük farklılıklar doğurmuştur. Batılılaşma konusunda kültürü ile bilim ve teknolojisi arasında ikincisini birincisine tercih etme şeklinde özetlenecek tavrı Elmalılı'nın da benimsediği bir tavrı olmuştur. Ayrıca kültürel planda oryantalist söylemin İslam aleyhindeki iddialarına karşı koyma, siyasal zeminde etkinlik arama ve bu amaçla dini argümanlar kullanma gibi uygulamaları onun belirgin yönünü teşkil etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN BİLİMSEL
TEFSİRCİLİĞİ

I- 'HAK DİNİ KURAN DİLİ' TEFSİRİ

GİRİŞ

Bilindiği üzere 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsir pek çok sahada baş vuru niteliğinde olan bir eserdir. Söz konusu eser Elmalı'lı H. Yazır'ın temel eseri olup bu serin felsefeden hukuka, psikolojiden sosyolojiye değişik görüşlerini değerlendirmede esas kabul edilmesi hiç de yanlış olmayacaktır. Biz de bu hususa binaen 'Elmalı'lı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği' ni onun ölümsüz eseri Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiri çerçevesinde ele almış bulunmaktayız. Şimdi çalışmamıza esas teşkil eden bu eseri değişik yönleriyle tanımakta fayda görmekteyiz.

A- TEFSİRİN YAZILIŞ SEBEPLERİ

Elmalı'lı Hamdi Yazır'ı, tefsiri kaleme almaya iten sebepler Merhum Mehmet Akif'i Kur'an tercümesi yazmaya iten sebeplerle ortak zeminde buluşmaktadır. Zira kökenleri Meşrutiyet'e kadar inen ve Cumhuriyet'in ilanından sonra bir Kur'an tercümesine ihtiyaç olduğu hissini efkâr-ı umuma yayan konjonktürel ortam, beraberinde Kur'an'ın tefsirinin de gerekli olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır.

1924 yılında neşredilen iki Kur'an tercümesi ki, bunlar bir anda Kur'an'ın tercüme edilmesi ile ilgili haiz oldukları ilmi yeterliliklerinden başka Kur'an'ın tercüme imkanına dair teknik meselelerin tartışılmasını gündeme getirmiştir. Bunlardan birisi Şeyh Muhsi-i Fani müstearıyla Hüseyin Kazım Kadri (Ö.1934)'ye, diğeri de Cemil Said'e ait Kasimiriski'nin Fransızca çevirisinden Türkçe'ye aktarılmış olanıdır. Gerek ilmi ve lisani bakımından ehliyetsiz kalemlerin sahibi olduğu zorlanılmadan anlaşılacak hatalar ve gerekse Cemil Said'e ait meâldeki gibi orjinalinden değil de ikinci bir dilden yapılan tercümenin taşıdığı zaafılar çok geçmeden hak ettikleri tenkitleri bulmaya

başladı.⁸⁰ Söz konusu çevirilerde masum hatalardan öte Kur'an metniyle aralarındaki çok bariz farklılıklar, kasd-ı mahsusla orjinal metne muhalif tercüme yapıldığı hissini her geçen gün ağırlık kazanmasını ve tabi meselenin ciddiyetini iyice ortaya koymuştu.⁸¹ Bir taraftan, Kur'an olmayacağı ve eksik anlamalara neden olacağı gerekçesiyle Kur'an tercümesine karşı çıkanların öte yandan halkın kendi dilinde ancak Kur'an'ı layıkıyla anlayabileceğini iddia edenlerin oluşturduğu çift kutuplu gerilim içinde itidalli tutumun yerini alması gerekiyordu. Dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi ve yardımcısı A.Hamdi Akseki'nin girişimleriyle Başkanlık ortada büyük bir sorun olduğunu, neşrolunan tercümelere güvenilemeyeceğini kabullenirken bir yandan da çözüm için kapı açmış oldu.

Nihayet mesele, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne intikal etti. Meclisin ikinci seçim döneminde Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinin müzakeresi sırasında Kur'an'ın Türkçe okunmasıyla ilgili hararetli tartışmalar sırasında Denizli meb'usu Mazhar Müfit Bey :

“ Yapılan bu tercümelere gerçekten bir takım hatalar varsa, İslami hükümlere aykırı ise, Diyanet İşleri ne teşebbüste bulunmuştur? cevap versinler.” diye soru yöneltti. Bu soru üzerine Diyanet İşlerini temsilen A.Hamdi Akseki şöyle cevap verdi:

“ Bu güne kadar tercümelere ait bir şey neşredilememiştir.Yalnız Riyaset bu tercümelerin muharref olduğunu bazı makaleler ve beyanatıyla efkâr-ı umumiyyeye söylemiştir. Bu tahrif olunan noktaları göstermiştir. Sırf söylemekle kalmamıştır. Şu noktalarda muharreftir demiştir. Bundan sonra da bu muharref olan şeyleri fiili surette ortadan kaldırmak üzere bir mütehassis heyet tarafından Kur'an'ı Kerim'i tercüme ve tefsir ettirilir ve ondan sonra da o muharref eserler kimsenin elinde kalmaz.”⁸²

Müzakerelerin sonunda Eskişehir meb'usu şeriye ve Evkâf Vekâleti Eski Vekili Abdullah Azmi Efendi meclise bir önerge sundu:

“ Bazıları tarafından Kur'an'ı Kerim'in hatalarla dolu bir surette dilimize tercüme edilip yayımlandığı görülmektedir. Bu Kitab-ı Celil'in bugün mevcut olan Türkçe tefsirleri de ihtiva ettiği ince manaları ifadede yetersiz olduğu cihetle mütehassis bir

⁸⁰ Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi*, İst. 2000, s.116.

⁸¹ Bu çevirilerle ilgili olarak dönemin dini/ilmi matbuatlarındaki tartışmalara ve içerdikleri bazı fahiş hataların tenkit ve tashihine dair geniş bilgi için bkz. Altuntaş Halil, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme İle Namaz*, s.64, Ankara 1998.

⁸² Altuntaş, Halil, *a.g.e.*, s 98.

*heyet-i ilmiye tarafından Kur'an-ı Azimüşşan'ın lisanımıza tercüme ve tefsiri ve yine dilimize tercümesi çok gerekli olan nakl ve tercümesi ve İslam Dini aleyhinde yayımlanan yabancı eserlere cevap olarak yayımlar yapmak üzere yirmi bin liranın ilave ve tahsisini teklif ederiz. "*⁸³

Bu önerge mecliste yapılan oylama neticesinde kabul edildi. Böylece söz konusu hatalı tercüme ve tefsirlerin getirdiği münakaşa ortamı, gerek Kur'anın tercüme edilemeyeceği gibi katı kanaatlerin aşılması ve gerekse liyakatli kalemlerden çıkmayan hatalı ve sorumsuz tercüme teşebbüslerinin önüne geçilmesi gibi tutarlı bir çözüme neden olmuştur. Bundan sonra Diyanet, mütehasıs bir heyete tercüme, tefsir ve Buhari tercüme ve şerhini hazırlatma işlemine koyulacaktır. Bu mühim işin kime verileceği, görüşlerine itibar edilecek kişilerce soruşturulmuştur. Böylesi büyük bir hizmeti deruhte edebilecek şahsiyetler üzerinde genel kanaat ve kabuller oluşmuş işin tercüme kısmının Mehmet Akif Ersoy'a tefsir kısmının da Elmalılı Hamdi Yazır'a verilmesi ittifakla kabul edilmiştir.⁸⁴ Bu büyük görevin ehline tevdi edilmesinde meclis önergesinin görünmeyen sahibi Kamil Miras'ın rolü de etkin olmuştur. Kamil Miras konuyla ilgili hatıratını şöyle dile getirir:

*" Memleketimizde en yüksek ilim ve kalem sahibi olan bu zatlar kabul olunarak, bunları bu vazifelere davetle Müşavere Heyeti Azasından Ahmet Hamdi Akseki görevlendirilip İstanbul'a gönderildi. Fakat Hamdi Bey, Akif'le Ahmet Naim Beylere bu vazifeleri kabul ettirmek için ciddi güçlükler çekmişti. Hatta bu konuda benden yardım bile istemişti. Gerek Akif, gerek Naim, vazifenin ağırlığından bahisle itiraz ediyorlardı. Bilhassa pehlivan Akif'in omuzlarına en ağır vazife yükletilmek isteniyordu. O da Kur'an'ın icazkar belağatine edebi zevkiyle hayran bulunduğu için bu ağırlığı çoktan dıymıştu, çekiniyordu...Şu kadar var ki Elmalılı Hamdi Yazır gibi usülde furu'da ihtisas sahibi bir zatın kendisine refakati bir mesned olacaktı. Hamdi Efendi'nin ilmiyle Akif'in edebi zevki birleşerek müfessir ile mütercim birbirlerini destekleyeceklerdi... "*⁸⁵

⁸³ Altuntaş, a.g.e, s 99.

⁸⁴ Cündioğlu, a.g.e, s119.

⁸⁵ Miras Kamil, "Kur'an Tercümesi Hakkında Tarihi Hatıralar ve İlmî Hakikatler", *Sebilürreşad*, II/38, s.195, Nisan 1949.

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Riyasetin hatırı sayılır ilim adamlarının kanaatını aldıktan sonra da mesele bitmemiş özellikle Merhum Mehmet Akif tüm ısrarlara rağmen Kur'an'ı tercüme sorumluluğunu üzerine almak istememiştir. Nihayet A.Hamdi Aksekili'nin fevkalade çabalarıyla Elmalılı'nın Fatih'teki evinde biraraya gelinmiştir. Bu toplantıda Elmalı'nın büyük gerginliklerin odak kavramı haline gelen 'tercüme' yerine 'meâl' tabirini teklif etmesiyle Akif yumuşamış ve beraberce vazifeyi üstlenmiştir. Bu işle ilgili olarak biner lira avans olmak üzere altı bin lira Akif'e altı bin lira da Elmalılı'ya verilir.⁸⁶ Anlaşmaya göre Akif yazdığı tercüme Hamdi'ye gönderecek o da tercümenin altına tefsirini ilave edecektir.⁸⁷

Ancak bu karar alındıktan sonra Akif'in Mısır'a gitmek zorunda kalması aralarındaki diyalogu zayıflatacaktır. Hamdi Efendi her cüzün tefsirini ikmal ettikçe tebyiz ettirerek Ankara'ya göndermiş ve Diyanet Riyasetine teslim etmiştir.⁸⁸ Akif'e gelince kendi ifadesiyle şairliğini unutturcasına büyük bir titizlik ve yoğunlukla üzerinde durduğu tercümesini tamamlamıştır. Lakin, 1931 yılına gelindiğinde zaten daha önceden kafasında tasarladığı diğer projeleri tamamlama isteği ve işin manevi sorumluluğu gibi sebeplerle zorla tercüme işini kabul eden Akif, Türkiyedeki Dinin Millileştirilmesi şeklinde özetlenebilecek siyasal eğilimlerin dini alana müdahalesini müşahede edince mukaveleyi feshetmiş ve üzerine aldığı görevi Elmalılı'ya devretmiştir.⁸⁹

Hutbelerin, salâların, duaların Türkçeleştirilmesi ve nihayet namazın Türkçe kılınmasının talep edilmesi ve yer yer bunun tatbik de edilmesi bugün Akif gibi edebi ve aynı zamanda samimi bir şahsiyetin, üzerine yıllarını verdiği tercümesine sahip olamamayı beraberinde getirirken her şeye rağmen asgari şartlarda dine hizmet etme cesaret ve sorumluluğunu hisseden riyaset heyetine ve bu vechile meal ve tefsirinden feyz aldığımız Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a şükranlarımızı sunuyoruz.

B- TEFSİRİN ÖZELLİKLERİ

⁸⁶ Cündioğlu, *a.g.e.*, s.130.

⁸⁷ Cündioğlu, *a.g.e.*, s.134.

⁸⁸ Cündioğlu, *a.g.e.*, s.147.

⁸⁹ İz. Mahir, *a.g.e.*, s.182; Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, İst, 1989, I, 203.

Yukarıda açıkça değinildiği üzere Türk halkının anlayabileceği dilde bir tefsirin yazılma gereğinin belirtilmesi ve bunun karara bağlanması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce öngörülüp gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu görevin Elmalılı Hamdi Yazır'a tevdi edilmesi de Diyanet İşleri Riyaseti tarafından resmen belirlenmiş, yapılan anlaşmaya göre tefsirin şu çerçevede kaleme alınması Riyaset ve müellif Elmalılı arasında taahhüd edilmiştir :

Öncelikle ayet veya ayeti kerimeler yazılarak altına meal eklenecek ve ardından tefsire yer verilecektir. Tefsir ve açıklama kısmında şu noktalar dikkate alınacaktır.

1- Ayet-i Kerimeler arasındaki münasebetler.

2- Esbab-ı nüzul

3- Kıraat-ı aşere'nin dışına çıkılmaması.

4- Gereğine göre terkib ve kelimelerin dil açısından izahı

5- İtikadi açıdan Ehli Sünnet ve amel bakımından Hanefi Mezhebi'nin dikkate alınması. Ayetlerin içerdiği dini, şer'i, hukuki, ictimai ve ahlaki hükümler, işaret ettiği veya ilgili bulunduğu *felsefi ve bilimsel konulara dair açıklamalar* ve özellikle tevhide, öğüt vermeye yönelik ayetlerin mümkün mertebe geniş izah ve yine ayetlerin ilgili olduğu İslam Tarihi olayları.

6- Avrupalı müelliflerce yanlış veya tahrif yollu şeyler ortaya atıldığı görülen noktalarda tenbihi notlar.

7- Baş tarafa mühim bir önsöz ile hakikat-ı Kur'an'ın ve Kur'an'a yönelik bazı mühim meselelerin izahı.⁹⁰

Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili adını verdiği bu tefsirini mukavele uyarınca yukarıdaki prensipler dahilinde yazmıştır. Bu açıdan Hamdi Yazır'ın Fatiha-Nas türü denilen geleneksel Tefsir yazım şeklini koruduğunu görüyoruz. İçerik açısından çizilen çerçeve de genel olarak geleneksel tefsir anlayışıyla örtüşür niteliktedir. Elmalılı'nın bir anlamda söz konusu sınırlayıcı şartlar içinde kalmış olmasının tefsirini yazarken daha açılımlı ve daha serbest davranmasına engel olduğunu söylemek bizce mümkündür. Lakin tefsirin yazılış amacının öncelikle önünde böylesine örnek bir tefsir olmayan Türk Halkının ihtiyacını karşılamak oluşu yapılan işi fazlasıyla mazur ve makul görmemizi gerektirecek niteliktedir.

⁹⁰ Yazır, *Mukaddime*, I.

Diğer taraftan belirtelim ki, gerek önceki dönemlerde Türk alimlerinin Arapça tefsirler kaleme almalarının ve gerekse Türk dilinde yazılan ancak belirli ayetlerin veya surelerin tefsiri gibi kısmen yapılan tefsirlerin yanında o, ilk defa bütün bir Kuran'ın tefsirini Türkçe yazmakla karşı karşıyaydı ve ulaştığı Arapça kaynaklardaki bilgiyi de yine ikinci bir dile Türkçeye aktarmak zorundaydı. Bu noktada karşılaştığı zorluğu o şöyle belirtmektedir;

“ İyi Arapça bilenler için Kur'an'ın muhkematı hiç bir tefsire muhtaç olmayacak kadar açıktır. Ancak muhkematın da birbirlerine nazaran takrir, tahsis, istisna, nesih gibi münasebetlerini gözetmek gelir ki bu da Tefsir İlmi ve Fıkıh Usulü'nün işidir. Arapça bilmeyenler için ise Kur'an'ın her kelimesini açıklamak gerektiğinden Türkçe bir tefsirde bütün bunları karşılamak mümkün olmadığından yalnız bazı örneklerini gösterebilmekten öteye gidemeyeceğimizi itiraf etmek de hakşinaslık olur. Kaldı ki Arapça bir tefsirin 'haberani ve sıfaten' demekle ifade ediverdiği iki mefhumu anlatmak için ben satırlarla yazı yazmak mecburiyetinde kaldım. ”⁹¹

Ayrıca şunu da teslim etmeliyiz ki, Elmalılı her ne kadar geleneksel bir usul takip etse de 'allame' nitelemesini hak edecek derecedeki entelektüel derinliği bizlere, tenkit etme, özgün görüşler serdetme, çağının ve kendi muhitinin güncel meselelerini ele alma, geniş felsefi çözümler yapma ve bilimsel yorumlara yer verme gibi kıymetli bir içerik sunmasını sağlamıştır. Mezkur mukavele şartları genel olarak nasıl bir tefsir özelliğine sahip olacağı fikrini verse de biz Hak Dini Kur'an Dili'ni bazı mühim yönleriyle değerlendirmek istiyoruz.

1- Genel Olarak Hak Dini Kur'an Dili'nde Tefsir Yöntemi

İlk dönem alimlerinin hemen hepsi için Kur'an'ı anlamada baş vuru kaynağı olarak öncelik sıralaması şöyledir;

- a- Kur'an'ı Kerim
- b- Hz.Peygamber'den @ gelen sahih hadisler
- c- Sahabenin müşahedeye dayanan sözleri

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, Mukaddime, I.*

d- Farklı değerlendirmeler olsa da tabiin sözleri.⁹²

İfade edelim ki, Hz. Peygamber'e dayandırılan ve Kur'an'ı ancak bir asla dayanarak tefsir etmeyi öngören rivayetlerdeki 'asıl', 'ilim' kavramlarının içi sahabe döneminde dil ve edebiyata baş vurma, şiirle delil getirme (*istişhâd*) gibi yaklaşımlarla doldurularak rivayet merkezli tefsir dairesi dirayet çizgisiyle genişletilmeye de başlamıştı.⁹³ Daha sonra rivayet ve dirayet tefsirleri Tefsir literatüründe yerleşti.

Elmalılı Hamdi Yazır da bu minval üzere kendisine tefsirde şu esasları ilke edindiğini ifade etmiştir;

*"...Şunu da belirteyim ki, Kuran'ın tefsirinde birinci esas yine kendisidir. Çünkü Fatıha bir 'Hamd'in tefsiri ve bütün Kur'an Fatıha'nın tefsiri olduğu gibi bir çok ayetler yekdiğerinin müşkil ve mücmellerini tefsir ve izah ederler. İkinci esas Resulullah sallallahu aleyhi vesellem Efendimiz Hazretlerinin hadislerinde varid olan tefsirlerdir. Üçüncü esas da ashab ve tabiinden tefsir siyakında nakledilmiş olan beyanlardır ki bunlarda bir taraftan şüphe-i hadis bir taraftan da şüphe-i te'vil vardır. Dördüncüsü de bu üç esas araştırıldıktan (teharri) sonra Arap dilbilgisi ve şer'i ve akli ilimler dairesinde hüküm elde edilebilen (istihraç) te'vil kısmıdır."*⁹⁴

Müellifimize göre teorik olarak tefsirde esas kabul edilecek başvuru kaynakları ve uygulanacak yöntem bu şekilde tayin edilecektir. Kısaca meselenin teori kısmının uygulama olarak tefsire nasıl yansıdığını ana hatlarıyla örneklendirelim.

2- Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri

Kur'an'ı Kerim her ne kadar şekil itibariyle bir kitap hüvviyyetinde elimizde duruyor olsa da içerik itibariyle belirli konuların belirli bir tertip ve tasnif gözetilerek yazıldığı bir kitap değil, asrı saadet dediğimiz yirmi üç yıllık çok çeşitli yönleri haiz Peygamberle beraber yaşanan bir hayatın adeta nabzını tutarak tenzil olmuş, gayesi insanlara hidayetten başka bir şey olmayan ilahi vahiyler bütünüdür. Takviye amaçlı tekrarlar, tafsiller, vahiy süreci içerisinde zihinlerde beliren suallerin giderilmesini

⁹² İbn-i Teymiyye, *Mukaddime Fi Usûli 't-Tefsir*, Beyrut 1998, s.117-133.

⁹³ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi 'l-Kur'an*, II, Beyrut 1994 s.306; Celaleddin Abdurrahman es-Suyûti, *el-İtkan Fi Ulûmi 'l Kur'an*, II, Beyrut 1996, s.1206-1211; Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsiri'nin Kaynakları*, İst 1990, s.103.

⁹⁴ Yazır, *Mukaddime*.

hedef alan ifadeler, genelleme ve özelleştirmeler (umûm-husûs) gibi hususlar Kur'an'ı anlamaya yaklaşırken, onu bir kaç ayetiyle ya da bir suresiyle değil de bütünü dikkate alarak yorumlamayı gerekli kılmaktadır. Hz.Peyamberin tefsirinde de gördüğümüz bu usul bu güne kadar müfessirlerin haklı olarak üzerinde durmasına neden olmuştur.

Elmalılı, Mutaffifin suresinde saf şarap anlamına gelen ve bir cennet içeceği olarak belirtilen 'Rahik' kelimesini Kur'an'ın diğer taraflarında değinilen cennet nimetleriyle beraber düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Muhammed suresi 45. âyette dört tür cennet ırmağının 'cennetin bir meseli' olarak nitelenmesine önem vermekte ve ilave etmektedir: *"Bu tür içeceklerden murad neşe ve lezzetin mükemmelliğini anlatmak için temsili bir ifadedir. 'Mesel' tabiri buna işaret etmektedir."*⁹⁵

Aynı şekilde Mülk suresi 16. âyette *'Gökte olanın sizi yere geçirmesinden emin misiniz?...*' ifadesini Allah'ın yüce ve âli olduğunu (*tebâreke ve teâlâ*), her şeye gücünün yettiğini (*ve hüve 'alâ küli şey'in kadir*), her şeyi kuşatıcılığını (*innehu bikülli şey'in muhit*), hiç bir şeye benzemediğini (*leyse kemislihi şey'un*) bildiren mutlak tenzih ayetleriyle anlamak lazım geldiğini söylemektedir. Hulul, teşbih veya tecsim gibi Allah'ı nakzedici inançlara düşülmemesi için bu tür müteşâbih ayetleri bu şekilde anlamak gerekmektedir.⁹⁶ Elmalılı'nın bu yaklaşımı aynı zamanda müteşâbih ayetleri muhkem âyetlerle te'vil yoluna gitmek gerektiği kanaatini de ortaya koymaktadır.

3- Rivayetler Kaşısındaki Tavrı

Elmalılı Hamdi Yazır rivayet-dirayet bütünlüğünü gözetmeye önem vermiş, rivayeti hiçe sayarak yalnızca dirayetin ve dirayeti hiçe sayarak yalnızca rivayetin esas alınmasının isabetsiz bir yaklaşım olacağını vurgulamıştır. Mülk suresinde cehennemliklerin itirafı olarak verilen *'Şayet işitseydik ya da akletseydik ateş yaram olmazdık'*⁹⁷ âyeti kerimesine getirdiği yorum aynı zamanda onun rivayet-dirayet ya da akıl-nakil konusundaki mesleğini yansıtmaktadır. *"...Eğer bizler iyi dinleyen yahut iyi*

⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5661.

⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5233.

⁹⁷ Mülk, 67/10.

düşünen kimseler olsaydık aklın yetişemeği hususlarda naklin yolu olan kulaktan olmasa da aklın kendisinden hakkıyla istifade etseydik, yahut hidayet kandilleri olan hak dostları, alimler ve müctehid imamlar gibi akıl ile nakli, rivayet ile dirayeti birleştiren bahtiyarlardan olmasak bile, hiç olmazsa rivayet ve dirayetten birine sahip bulunsaydık..."⁹⁸ Bu izahta Elmalılı cehenneme düşenlerin itirafları sadedinde aynı zamanda güzel bir üslupla öteden beri tartışılacelmiş akıl-nakil meselesine değinmektedir. Tabiki, burada Elmalılı'nın bir yandan 'rivayet ve dirayeti birleştiren bahtiyarlar'ı takdirini öte yandan kendisininin de o bahtiyarların yolunda olduğunu zımnen belirtmiş olduğunu sezinlememek mümkün değildir. Örneğin O, 'Ey Nebi Allah'ın sana helâl kıldığını sen neden haram kılıyorsun' ayetindeki 'tahrîm'in Hz. Peygamberin @ Mâriye'ye yaklaşmaması olduğunu ifade eden rivayeti, hem Hz.Aişe'den gelen bir rivayete hem de Hz.Peygamberin @ sırf bir hanımının (Hz.Hafsa) gayretini teskin edip memnun etmek için diğer hanımı , oğlu İbrahim'in annesi Mariye'yi kendisine uzak kılmasının makul olamayacağına dayanarak kabule şayan bulmamıştır.⁹⁹

Diğer bir husus, rivayet karşısında varsa reddetmeden tevil imkanını kullanmak Elmalılı'da sıkça rastladığımız bir durumdur. Bu açıdan Elmalılı'nın insafılı, mütesahil, uzlaşmadan yana bir alim olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kendisi şöyle demektedir. "Bizce insaf, rivayetleri yalanlamakta değil, bir doğru yorumu (mahmili sahih) bulmaktadır." Mesela Kâf suresine ismini veren birinci ayetteki hurûf-u mukatta'dan 'Kâf' harfinin bir dağ olduğuna ilişkin biraz da ilginç sayılabilecek rivayetleri reddetmektense te'vil etme yolunu tercih etmiştir.¹⁰⁰

Öte yandan Elmalılı gerektiğinde rivayetleri değişik açılardan da tahlil etmiştir. Örneğin İbn-i İshak'ın siyerinde naklettiği Kehf suresinin sebab-i nüzulüyle ilgili rivayeti seneddeki meçhul bir ravi, daha güçlü rivayetlere muhalif olma, tarihi vakiya ters düşme (anakronik), surenin içeriğiyle uyum arzetmeme gibi nedenlerle reddetmektedir.¹⁰¹ Yine Elmalılı'nın kabûle değer bulduğu takdirde rivayet eksenli anlama yoluna gittiği de olmuştur. Değişik görüşlere değindikten sonra İsra suresinde

⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5217

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4494.

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4495.

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3319.

Mîraç'la ilgili olarak şu satırlara yer vermiştir. *"Bu noktada şundan başka ne söylenebilir? Allah'ı hiç bir şey aciz bırakamaz. Nurundan halkettiği habibini ziyaretine davet etmiş, meleklerin seçkinlerinden (havâs) göndermiştir. Cibril bineğinin rikâbını Mikâil de zimâmını tutmuş, tâ bir suura kadar varmış sonra da sübhâneke ve teâlâ emrine dilediği şekilde tevelli etmiştir."*¹⁰² Elmalılı bu kanaate Mîrac gibi sıradışı (harikulade) bir olayın akli aşan ciheti haiz olmasından varmuştur.

Kitap-Resul birlikteliğinin gereği olarak Hz.Peygamber'in Kur'an'ı açıklama (tebyin), öğretim (ta'lim) gibi sözlü beyanlarının (hadis) ve pratik hayata yönelik modelliğinin (üsve-i hasene) müslümanlar için bağlayıcı oluşu, sahabe'nin dini uygulamayı ilk kaynağından tecrübe etmeleri ve Kur'an'ın nüzül ortamını bilmeleri gibi temel özellikler tefsirin rivayetten âzâde kalamayacağını ortaya koymaktadır.

Öte yandan Kur'an'ın akılla techiz edilmiş insanı muhatap alması, tezekkür, tedebbür, tefekkür gibi aklın dinamik fonksiyonlarının ayetlerde odaklaşmasını istemesi, bir yandan da Allah'ın yarattığı tabiat ve insan gerçeği üzerinde hasıl olan beşeri birikim dirayetten uzak kalınamayacağını kanıtlamaktadır. Herhalde rivayet ve dirayet dengesinin sağlandığı bir yolda yürümek müfessir için en isabetli tavidir. İşte Elmalılı da genel olarak bunu yapma azminde olmuştur. Ancak şunu da belirtelim ki, onun yukarıda da değindiğimiz uzlaşmacı yönü ve ilmi hoşgörüsü değişik tefsir anlayışlarından kabul edilebilirlik itibarıyla tefsirine çeşni katmasına imkan tanımıştır. Bu yüzden ki mezkur dairede rivayet merkezli yaklaşımları, birazdan değineceğimiz İşârî Tefsir örneklerini, Hak Dini'nde görmek garipsenecek bir durum değildir.

4- İsrâiliyyat Karşısındaki Tavrı

Elmalılı Kur'an'ın ruhuna aykırı durumda olan İsrâilî rivayetlere yer vermeye özen göstermiştir. Örneğin Hz.Nuh'un gemisinin nitelikleri hakkında söylenmiş mübalağalı ifadelerin kabul edilemeyeceğini ve Kur'an'la yetinmenin gerekliliğini şu şekilde belirtmiştir. *"...Bu gibi ayrıntılara girişmek gereksiz olup, doğrusunu belirlemek de imkansızdır. Bu babda Kur'an'dan malum olan şudur ki kavminin*

¹⁰² Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3151.

müminlerini ve ihtiyaçları bulunan şeyleri ve her hayvandan iki eşi, yani bir çifti alabilecek genişlikte imiş."¹⁰³

Bir başka yerde "Ona büyük bir kurbanlığı fıdye olarak verdik" ayetinde ¹⁰⁴ acaba o büyük kurbanlık ne idi ve büyüklüğü neresinde idi ? diye sormakta ve ardından kurbanın evsafı ile ilgili söylenenleri sıralamaktadır. Nihayet tüm bunların sonunda 'Büyük kurban' ifadesinin tüm o söylenenlerden kapsamlı ve daha büyük olduğunu ifade etmekte ve Allah en iyisini bilir diye not düşmektedir.¹⁰⁵ Buradan onun söz konusu 'kîle' sığalı rivayetlere Kur'an'ın veciz olan ama kapsayıcı ve mesajı önceleyen üslûbunu göstermek için yer verdiği anlaşılmaktadır

Buna karşın bu görüşlerin sahibi Elmalılı herhangi bir tefsir veya te'vile yer vermeksizin Ka'bu'l-Ahbâr'ın ağzından nakledilen melekü'l-mevtin İblis'e ölümü nasıl tattıracağına dair enteresan bir rivayeti eserine almaktan kaçınmamıştır.¹⁰⁶ Bu da Elmalılı'nın Kur'an'la tenakuz oluşturmayan İsrâiliyyât'tan mutlak surette imtina etmediğini göstermektedir.

5- İşârî Tefsire Bakışı

Elmalılı, şer'î çerçevede algılanmaya engel teşkil etmeyen bâtinî yorumları hem kendisi bizzat tefsirinde yapmış ve hem de sufi düşüncenin mümesillerince bu minvalde belirtilen yaklaşımları onaylamıştır. Zaman zaman da sûfi literatürde özel anlam kazanmış kavramları kullanmaktan çekinmemiştir. Bu durum onun şeri'ata muhalif olmama kaydıyla Kur'an'ı işâreten tefsir etmeyi meşrû bir yaklaşım tarzı olarak gördüğünün delilidir.

Kehf suresinde Mûsâ (a.s) ile karşılaşan alim kulun (Hızır) halen yaşayıp yaşamadığı ile ilgili görüşleri değerlendirirken Elmalılı, şu cümleleri sarfetmektedir. "Eğer yalnızca söyleyenin değerinin yüceliğinden ve hakkındaki hüsmü zannından dolayı, o gibi sözlere itibar edip de kabul edersen Kıyamete kadar Hızır'ın yaşayacağına inanabilirsin. Eğer Hz Ali'nin 'Söyleyene bakma söylediğine bak' dediği

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2780.

¹⁰⁴ Sâffât, 37/107.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 4064.

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3062.

gibi sözü söyleyenin değerinin yüceliğine aldanmayıp ta sözü delilinin olup olmamasına göre kabul veya reddedeceksen her iki tarafın delillerine leh ve aleyhindekilerini öğrendikten sonra kalbine danış, vereceği fetvâ ile amel et. Sakın bir takımlarının yaptığı gibi bir hususta Sofiyye 'ye muhalefet edeni sapkın kalma. Zira şer'an ve aklen bir delilin reddedemeyeceği hususlarda ehlinde işitilen bir söze inanmamak bir mahrumiyet olabilirse de şer'i vey akli delilin reddettiği bir dava sofiyyece de kabul edilmez...Fakat işaret prensipleri olan mutasavvıfların sözlerini de görünür şekliyle tartışmamak gerekir. Özellikle Mûsâ ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre o batın Hızır meselesinin konusunu oluşturur. Sofiyyenin sözlerinde buna delil de yok değildir. Şeyh Sadreddin İshak Konevî Tehsiretü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l Müntehi namındaki eserinde Hızır'ın alemi misalde olduğunu nakletmiş, Abdurrezak Kâşî Hızır ruhunun genişliğinden, İlyas darlığınan demiş, bazıları da Hızriyyet, Hızır'ın derecesi üzere bazı salihlerin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir. Ki bu üç sözü meselenin anahtarı olmak üzere kabul edebiliriz.”¹⁰⁷ Uzunluğunu göze alarak yaptığımız bu iktibas teorik açıdan onun tasavvufi tefsire itidalli biçimde olumlu baktığını ortaya koyuyor.

Elmalılı bir yerde 'Evvâb' kelimesini izah ederken bir manasının da 'Fenâfillâh' olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Yine Kıyâmet suresinde tasavvufta belirlenmiş nefsin yedi mertebesine yer veriyor. Müddessir suresinde 'Hayır hayır Kasem olsun aya!' ayetine şöyle işari bir yorum getiriyor. “ *Burada ve sonraki ayetlerde geçen kamer, gece ve sabah kelimelerinin kendi manalarında ve ilahi orduların görüldüğü parlıtlara işaret olmaları yanında dünyanın karanlıklara boğulduğu cahiliyye devri içine Peygamberlik murumunun doğuşu ve o gecenin yok olmaya yüz tutuşu ve parlamak üzere bulunan hayır ve hakikat sabahının yaklaşıma anlarıyla İslâm güneşinin doğuşu anına işaret vardır. Hatta asıl ifade edilmek istenen budur.*”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3260.

¹⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4088.

¹⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5473.

Görüldüğü üzere Kur'an'ın ruhuna ters düşmeyen sûfi yorumlara karşı Elmalılı karşı çıkmamış hatta bizzat bunun örneklerini kendisi vermiştir.

6- Sureler Arası İlişki Kurması

Elmalılı'nın sıkça değindiği hususlardan birisi surelerin mushafta bağımsız ve ilintisiz bir halde değil de birbiriyle tesadüfi olmayan, anlamlı bir uygunluk ve alaka bağı içerisinde yer aldığıdır. Şüphesiz sadece ayetlerin değil surelerin de ilahi bir direktife göre (tevkifi) mushaf tertibindeki yerlerini aldığı kanaati onu bu düşünceye sevkeden yegane amil olmuştur. Bundan dolayıdır ki, ısrarcı ve bazen de kesin ifadelerle her bir surenin sonuyla diğer surenin baş kısmı arasındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışmaktadır.

Kendisi bu konuda şöyle demektedir: *"Kur'an'ın tertibinde nüzul sırasının gözetilmemesinde nazmın güzellikleri ve Kur'an'ın icazı açısından çok büyük hikmetler vardır ki bunun en belirginini hayatın gidiş ve gelişmesinde ve zaman olayları ve değişmelerinin meydana gelmeleriyle analiz ve birleştirmesinde daima önceki ve sonraki arasındaki birlik ve düzen nizamını düşündürmektir."*¹¹⁰

Buradan devamla Yazır, İkra' suresiyle Bakara sûresinin mushaf dizinindeki yerlerini şu mantıksal nedenle irtibatlandırmaktadır. *"Henüz okunacak bir kitap verilmeden oku oku denilmekle, 'Elif lâm mîm Zâlike'l-Kitabu' diye başlayarak okunacak kitabı tamamladıktan sonra bitimine doğru oku oku diye emredilmesindeki mana elbette farklıdır."*¹¹¹

Yine Kur'an'ın 'Ancak inanan bir toplum için rahmet ve hidayet olacağı' ile nihayet bulan Yusuf sûresiyle ile Ra'd suresi arasındaki ilgiyi şöyle belirtmektedir. *"...Bundan faydalanacak olanlar buna inancak olanlardır. İnanmayanlara gelince, onlar bu hidayetten ve rahmetten faydalanamazlar. Göklerin gürlemesini ve başlarına yıldırımların düşmelerini beklerler. İşte bundan dolayı bu sureyi gök gürültüsü anlamına gelen Ra'd sûresi takip edecektir."*¹¹²

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII. 5473.

¹¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, A.y.

¹¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 2939.

Görüldüğü üzere Elmalılı sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu düşündüğünden tefsirinde sûreler arası ilişkiye (tenâsübü's-süver) fazlaca önem vermiştir.

7- Dilsel Üslûbu

Bilindiği üzere 'Hak Dini Kur'an Dili' hem meâl ve hem de tefsir kısmından oluşmaktadır. Meâl ile tefsir kavramları birbirinden farklı anlamlar içerdiğinden her ikisi için üslûp olarak aynı özellikleri beklemek mümkün değildir. Bu nedenle biz de Elmalılı'nın eserinde kullandığı dili meâl ve tefsir açısından olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek istiyoruz

a-Meâl Dili

Elmalılı meâlde Kur'an'ın orjinal metnine sadık kalmaya çalışmış, mümkün mertebe kelimelerin lafzî anlamlarını ve Arapça cümle yapısını dikkate alarak, bunlara olduğu gibi çeviri de karşılık bulmaya özen göstermiştir. Aynı şekilde tefsîrî bir tercümeden kaçınmış, meâli veciz tarzda yazmaya, asıl metindeki vurgu ve tonlamaları göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle devrik cümleler kullandığı yerler olmuştur.

Örneğin Rahman Sûresinde Elmalılı'nın meâldeki bu tutumunu çok iyi görmek mümkündür. Elmalılı, Rahmân sûresinin ilk âyetlerini şu şekilde Türkçe'ye aktarmaktadır: "*Rahmân, Öğretti Kur'an'ı, Yarattı insanı, Belletti ona güzel beyânı, Güneş ve Ay hisablı, Çemen, ağaç secdedân, Bak şu güzel semâya verdi ona irtifa' vaz eyleyip mizânı*"¹¹³ Bunlara dayanılarak denilebilir ki, Elmalılı zaman zaman tefsirinde olduğu gibi çoğu kere de meâlinde akıcı ve anlaşılır bir Türkçe kullanmamıştır. Acaba Elmalı'nın meâli bu tarzda yazmasının altında yatan sebep nedir ? Bazıları meâlde söz konusu olan öz, müphem, devrik nitelikli ve orjinal metindeki bazı ifadeleri aynen tekrar etme gibi hususların aslında Elmalılı'nın yazdığı meâlin Türkçe Kur'an addedilmesinden duyduğu endişeden kaynaklandığını söylemektedirler.

Örneğin Hasan Basri Çantay meâlinin önsözünde şu ifadeler yer vermektedir. "...Merhum üstadın (Elmalılı'nın) bu acize beyan buyurduğu gibi o eserin (Hak Dini Kur'an Dili'nin) meâl kısmı tefsir cephesi kadar hem kuvvetli değil, hem akkın değildir.

Daha doğrusu üstadımız meâllerin tercüme şeklini alıvermesinden korkmuş, bu yola gitmeye bir türlü rıza göstermemiştir. ”¹¹⁴

Cündioğlu da Elmalılı'nın meâldeki üslûbuna atfen “ *onun tefsir kısmından farklı olduğunu, Elmalılı'nın meâlde bolca devrik cümleler kullanmakla adeta okunuşu kolaylaştıracak unsurlara riayet etmekten kaçındığını*’ ifade etmektedir.¹¹⁵

Daha önce de değindiğimiz üzere Elmalılı'nın tefsirini yazmaya başladığı sıralarda siyasal saikli ‘Türkçe Kur’an’ tartışmalarının olduğu ve hatta yer yer bunun uygulamasının da yapıldığı doğrudur. Akif’in üstlendiği meâl yazımından geri çekilmesinin temel nedeni de bu tür uygulamalardır. Kuşkusuz tüm bunlar Elmalılı'nın meçhulü değildi.

Ancak bize göre Elmalılı'nın meâlindeki mezkur usûlü ileri sürülen bir endişeden daha çok onun gayet düzeyli ilmî tercihiyle izah edilmelidir. Bunu anlamak için kendisinin meâliyle ilgili olarak şu ifadelerine bakmak yeterlidir. “ *...İktizâyı hale binaen mümkün olduğu kadar bir tefsir yazmaya çalışmam ve buna hülasa olarak bir meâl dercetmem için ısrar edildi... Kur’an’da manası bulunmayacak hiç bir kelime yoktur. Manası pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi hepsi de sahîh olan müteaddid vecihlerin, ihtimallerin ictima’ etiği yerler de çoktur ki, bunlar tefsir ve te’vile tevakkuf eder.... Bütün bunları tercümeyle sığdırmak mümkün olmaz. Bunları aynen almak veya manayı edebisi feda edilerek tefsir ve te’vil tarzında ifade etmek gerekir.... Bazen de bir âyette muhkem ve müteşabih vecihler bulunur. Binaenaleyh bunlar bir meâlde gösterilemez. Olsa olsa aynı lafızların muhafazasıyla duyulabildiği kadar müphem bir mef’hûma işaret olunabilir ki, bu nokta çok tehlikelidir. O’nun için meâl tabirimiz bile mahzurdan salim denilemez... ”¹¹⁶*

Görüldüğü üzere Kur’an’ın sahip olduğu özelliklerden dolayı Elmalılı meâlde murâdî ilâhiyi göstermenin güçlüğüne hesaba katmış bir anlamda tefsiri de kendisinin yazıyor olmasının avantajını kullanarak bazı ifadeleri olduğu gibi meâle alıp işi tefsire havale etmiştir.

¹¹³ Bu özellikleri Elmalılı'nın meâlinin hemen her yerinde görmek mümkündür. Örneğin Fâtihâ sûresi meâli de bu özelliklerin hepsini cami şekildedir. Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 50.

¹¹⁴ Çantay, *Meâl*, I, 11.

¹¹⁵ Cündioğlu, *Türkçe Kur’an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s.65.

¹¹⁶ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Mukaddime, s.2-8.

Yine devrik cümleler kullandığına dikkat çekerek cümlelerdeki takdim- te'hirlerini şöyle açıklamaktadır : “... Nesir yazılarımızda ekseriya evvelkileri yazarız diye (düz cümleleri kastediyor) lüzumu halinde nazımda yaptığımız gibi ikinciye (devrik cümleleri kastediyor) ihtiyar ettiğimizden dolayı şive-i lisana muhalif zannedilmemeli de nüktesi aranmalıdır. “ Çamlıca'nın manzarasına bayıldım ” demeyip de “ Bayıldım manzarasına şu Çamlıca'nın ” dediğimiz zaman hata etmiş değil, bir nükte sarfetmiş oluruz...”¹¹⁷

Çantay'ın Elmalılı'nın kendisine 'eserin meâl kısmı tefsir cephesi kadar kuvvetli ve akkın değil' demesine gelince ;

Elmalılı açıkça Kur'an'ın layığıyla tercüme edilemeyeceğini belirtmiş bu tür çabaların hep eksik kalacağını vurgulamıştır. Aslında tercüme yerine meâl ifadesini tercih etmesinin sebebi de budur. Meâliyle ilgili şu sözler de yine ona aittir : “ Ümit ederim ki, yanlış bir mana yazmamışumdur. Fakat eksigi çoktur; Bir kelimedede bir veya iki manayı anlatabildimse duyduğum veya duymadığım bir takım manalar da kalmıştır. Binaenaleyh okuyanlardan tekrar tekrar ricâ ederim ki, Kur'an'ı yazdıklarımınla ölçmeye kalkmasınlar.”¹¹⁸ Ayrıca zaten hastalığı sebebiyle tefsiri bitiremeyeceği kaygısı taşıyan Elmalılı'ya sonradan tefsirin yanında bir de meâl işinin kaldığını burada hatırlamak faydalı olacaktır.

Öte yandan belirtmek gerekir ki, Kur'an'ın hakkıyla tercüme edilemeyeceğini sarahaten beyan eden öyle ki, Türkçe Kur'an ifadesinin hem mantuk ve hem de mefhumunu reddederek “ Türkçe Kur'an mı var be hey şaşkın” diyerek haykıran birinin meâlini bunların tam aksinde olan bir projenin temel taşı haline getirmek pek de başarılı olacak bir teşebbüs olamazdı.¹¹⁹

¹¹⁷ Yazır, *Mukaddime*, s.12.

¹¹⁸ Yazır, *Mukaddime*, s.12-13.

¹¹⁹ Mahir İz'in hâtırâtında naklettiği bir hadisede Elmalılı'nın, meâli bir endişeye binâen mezkur şekilde kaleme aldığına dair bir ifade yer almamakta hatta tercihen lafza sadakatı esas alan bir yol tuttuğu anlaşılmaktadır. Mahir İz şöyle demektedir : “ Ben tercümede Âkif Bey'in yolunu en doğru yol olarak kabul etmiştim. Merhum Elmalılı, müfessir, allâme Hamdi Efendi aynı kanaatta değildi. Nitekim Âkif Bey'den sonra tercüme kendisine verildiği zaman kelime kelime tercüme ettiği için meâl Türkçe olmuyor ve mana anlaşılmıyordu. Çok etraflı ve cidden âlimâne bir tefsir kaleme aldığı halde tercümede bu titizliği göstermişti. Bir gün kendisini ziyarete gitmiştim. Zannederim Rahman Sure-i Celîlesi'nde bir kısmı, yarı manzum şekilde seci'li, adeta -hâşâ- nazîre telakki edilebilecek şekilde kaleme almış ve beğendiği için bana da okumuştü. Ben birden bire kendimi alamayarak ve huzûr-ı faziletinde oduğumu unutarak biraz tokça . 'Niçin böyle yaptınız?' dediğim zaman güldü ve yüzüme baktı: 'Naîm Bey de böyle söyledi' dedi. O zaman ben yine Cenâb-ı Hakka şükrettim...Merhûm üstadımız Elmalılı Hamdi Efendi inandığına kuvvetle bağlanır ve hiç kimse onu fikrinden çeviremezdi...' Bkz. İz Mahir, *a.g.e.*, s. 458.

b- Tefsir Dili

Malum olduğu üzere Elmalılı her ne kadar kültürel ve sosyal hayat açısından öncekinden farklı talepleri olan yeni bir siyasal rejim içerisinde tefsirini yazmışsa da her şeyden önce Osmanlı toplumu içerisinde yaşamış bir kişidir. Anlaşılacak için yazılan bir eserde hitap edilen kitlenin konuştuğu dilin kullanılması kadar tabii bir şey olamaz. Bu nedenle Elmalılı tefsirinde Arapça, Farsça ve Türkçe menşeli kelimelerin sıklıkla yer ettiği Osmanlıca'nın hakim olduğu görülmektedir.

Ayrıca yer yer eğer konuşulan dilde benimsenmişse latince kelimeleri kullanmaktan da çekinmemiştir. Denilebilir ki, Elmalılı tercih ettiği kelimeleri aslında coğrafi ve irkî kaynağına göre değil kullanılabilir olma esasına bağlamıştır.¹²⁰ Yazır'ın edebî yönü de olduğu için -daha önce Rahmân sûresinde bir örneğini gördüğümüz üzere- zaman zaman şiirsel ve secîli ifadeleri tefsirinde görmek mümkündür. Sade ve açık dilin yanında örneğin felsefenin üst düzeyi haiz konularına geldiğinde daha uzun ve ağır ifadeleri tercih etmiştir. Bunun dışındaki yerlerde her halukarda okuyucunun sıkılmamasına özen gösteren akıcı bir üslûp kullanmıştır.

'*Hak Dini Kur'an Dili*'yle ilgili olarak temel özelliklere yukarıda değinmiş olduk. Şüphesiz dokuz cildi havi hacimli bir tefsirin içinde onu tanıtmaya yönelik daha zikre değer başka şeylerin olması tabiidir. Gerektiğinde tarihi bilgilere yer verme, ayetlerin sebebi nüzullerini ve nerede ve ne zaman indiğini (Mekkî-Medenî) belirtme, kıraat farklılıklarına değinme, felsefi izahlar yapma, şiirle delillendirme (istişhad), dilsel tahliller (belâğat) yapma gibi şu an çalışma sınırları içerisinde ele alamayacağımız hususlar da Hak Dinin'de serpiştirilmiş olarak yer almaktadır. Değişik tefsir ekollerinden renkler taşımakla beraber genel bir bakış açısıyla '*Hak Dini Kur'an Dili*'nin ağırlıklı olarak dirâyet tefsiri niteliği taşıdığı görülmektedir.

Şunu belirtelim ki; Elmalılı'nın zaman zaman tefsire yer vermeden doğrudan mealle yetindiği de olmuştur. Bütün bir Kur'an'ı baştan sona tefsir etmekten

¹²⁰ Yazır Tefsirin mukaddimesinde şunları söylemektedir. " Ben halis Anadolu'ya öz. Oğuz. Yazır Türküyüm: on beş yaşında İstanbul'a geldim. Ne Arabistan'a gittim ne Türkistan'a. Ne İran'ı gördüm ne Frenkistan'ı. Öğrendiğimi bu vatan'da öğrendim... İran'da çıkan yünden. Avrupa'da bükülen ipten, Türk tezgahında dokunan halıyı Türk malı tanıdım. Bir binanın mimarisi Türk olmak için bütün kerestesi yerli olmak lazım değildir diye işittim..." Bkz. Mukaddime.

kaynaklanabilecek tekrara düşmemek, yahut da ihtimal ayetlerin çok sarih ve muhkem olması sebebiyle izahtan varestelik bu tutumuna sebeptir. Bir de hastalığı sebebiyle tefsirin yarım kalacağı korkusunu taşıdığını bunlara eklemek gerekmektedir.

II- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE BİLİMSEL TEFSİR

Bilimsel Tefsir ve Tarihsel Gelişimi

Kur'an'ı Kerim açıklanmak için gelmiş ilâhî bir kitaptır. Tefsir tarihi fikrî mesâisini bu yolda harcamış, ömrünü bu yolda tüketmiş pek kıymetli isimleri muhafaza etmektedir. Hz. Peygamberden @ sonra her hangi bir beşerin vahye muhatap olması söz konusu olmadığından dîni açıklama ve öğretme vazifesini İslâm âlimleri üstlenmişlerdir. Bununla beraber her müfessir kendi bilgi, birikim, tecrübe, zekâ ve örf gibi 'kesbî' donanımlarını ortaya koydukları eserlere yansıtmışlardır. Saydığımız bu özellikler her kişi için izâfî bir nitelik arzettiğinden, müfessirlerin Kur'an yorumları yeknesak bir durum arzetmemiş, birbirinden farklı tefsir eğilimlerininin zuhuruna yol açmıştır. İşte bu tefsir eğilimlerinden birisi de 'Bilimsel Tefsir' ya da 'İlmî Tefsir'dir

Bilimsel Tefsir Kur'an ibârelerinde bilimsel terimleri hâkim kılan ve çeşitli bilimlerle felsefî görüşleri bu ibârelerden çıkarmaya çalışan bir tefsir olarak tanımlanmıştır.¹²¹ Bilimsel Tefsirin kavramsal çerçevesine felsefî eğilimlerin dahil edilmemesini onun sadece tabiat ilimleri ile sınırlı kalmasını söyleyenler de vardır.¹²² Nitekim bu açıdan Bilimsel Tefsir, Kur'an'daki insan ve kâinatla ilgili âyetlerin tecrübeye dayalı bilim dallarının verileriyle açıklanması şeklinde tarif edilmiştir.¹²³ Muhammed A. Draz Bilimsel Tefsir için Kur'an âyetlerini bilimin neticeleriyle mutabık kılacak şekilde te'vil etmekten ibarettir demektedir.¹²⁴ Bilimsel Tefsir'i ifade etmek amacıyla Arapça'da genellikle 'et-Tefsîru'l-İlmî', 'et-Tefsîru'l- Asrî' ve bu eğilimler

¹²¹ Ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, II, 511, Mısır, 1995; Emin el-Hülî, *Kur'an Tefsiri'nde Yeni Bir Metod*, (t.r.c. Güngör Mevlüd), s.41, İstanbul, 1995; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 369, Ankara 1996; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s.277; Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, s.304, İstanbul, 1991.

¹²² Bkz, Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul 1995, s.79.

¹²³ Kırcı, Celâl, *Kur'an'a Yönelişler*, s.213, t.r.s, İstanbul.

¹²⁴ Muhammed A. Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (t.r.c Akdemir, Salih), s.190, Ankara, 1993.

için 'el-İtticâhü't-Tefsîru'l-İlmî' tabirleri kullanılmaktadır.¹²⁵ Dilimiz de ise daha ziyade 'Bilimsel Tefsir' ya da 'İlmî Tefsir' şeklinde ifade edilmektedir.¹²⁶ Bir de bu tefsir çeşidinde bilimsel çıkarımlara işâri yolla ulaşmaya çokça baş vurulduğundan onu 'et-Tefsîru'l-İşârîyyü'l-İlmî' şeklinde ifade edilmesi gerektiğini söyleyenler vardır.¹²⁷

Bilimsel Tefsir tarihsel kökenleri itibariyle Abbasi dönemindeki tercüme ve ilim faaliyetlerine kadar götürülse de belirgin bir şekilde ilk olarak bunu Gazâlî'nin (ö.505/111) savunduğu görülmektedir. Bilimsel Tefsir'i tefsirinde ilk uygulayanın Fahreddîn Râzî (ö.606/1209) olduğu bundan sonra da Ebu'l-Fadl el-Mürsî (655/1257), Zerkeşî (794/1391) ve Suyûtî'nin (ö.911/ 1505) söz konusu düşünceyi devam ettirdiği belirtilmektedir.¹²⁸ Suyûtî'den sonra Bilimsel Tefsir çalışmaları İslâm Dünyası'nın fen ilimleri açısından gerilemesine paralel olarak durağanlık yaşamıştır. Bundan sonra Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) 'Mîzânü'l-Hak Fî İhtiyâri'l-Ehak'da, Erzurum'lu İbrahim Hakkı (ö.1186/1772) 'Mârifetnâme'sinde Bilimsel Tefsir'e yer vermişlerdir. Tantavî Cevherî (ö.1940) yirminci yüzyılda 'el- Cevâhir Fî Tefsîri'l-Kur'an' adlı eserinde Bilimsel Tefsire çokça yer vermiş bu alanda akla ilk gelen isimlerden olmuştur.¹²⁹ Ülkemizde bu alanda Gazi Ahmet Muhtar Paşa 'Serâirü'l-Kur'an' adlı eserinde astronomi ile ilgili âyetleri tefsir etmek suretiyle çalışmıştır.¹³⁰ Ayrıca Elmalılı Hamdi Yazır 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı tefsirinde zaman zaman da Süleyman Ateş 'Çağdaş Tefsir'de Bilimsel Tefsire yer vermişlerdir. Celal Kırca da bu sahada eser vermiş kişilerdendir.¹³¹

Tefsir tarihi'inde ortaya çıkmış her tefsir hareketi meşrûiyetlerini göstermek için gerek naklî ve gerekse aklî açıdan bazı delillere baş vurmuşlardır. Aynı durum Bilimsel Tefsir için de geçerli olup, bu düşünceyi savunanlar eserlerinde bunlara yer vermişlerdir.

Gazâlî İhyâ'sında 'İlimlerin hepsi Allah'ın fiillerinin ve sıfatlarının içindedir. Kur'an'da da O'nun zâtının, fiillerinin ve sıfatlarının açıklaması vardır. Nihayeti

¹²⁵ Hind Şelebî, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Tûnus, 1995. s.15.

¹²⁶ Kırca, Celal, *a.g.e.*, s.213.

¹²⁷ Hâlid Abdurrahman el-Ak, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhû*, s.217, Beyrût 1994.

¹²⁸ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I. 400; Cerrahoğlu, *a.g.e.*, II. 372; Kırca Celal, *a.g.e.* s217; Demirci Muhsin, *a.g.e.*, s.278; Cündioğlu Dücâne. " *Tefsîr'de Helenizm* ", *Bilgi ve Hikmet*, 1993/4.

¹²⁹ Kırca, Celal, *a.g.e.*, s.223.

¹³⁰ Kırca, Celal, *a.g.e.*, s.223.

¹³¹ Bkz, Kırca, Celal, *Kur'an ve Bilim*, İstanbul, 1997; *Kur'an ve Fen Bilimleri*, İstanbul 1997.

olmayan bu ilimlerin tümüne Kur'an'da işâret vardır...İnsanların nazariyyat ve ma`kûlât konularında ihtilaf ettikleri şeylere Kur'an'da rumuz ve delâletler vardır.¹³² demektedir. Suyûtî de eserinde Bilimsel Tefsir'i bazı delillerle temellendirmeye çalışmaktadır. Buna göre Kur'an'da ' Biz bu Kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık.'¹³³, 'Sana bu kitabı her şeyi açıklayıcı olarak indirdik.'¹³⁴ buyurulmaktadır. Ayrıca Peygamberimiz @ 'Allah'ın Kitâbında sizden öncekilerin, sizden sonrakilerin ve aranızda olan şeylerin hükmü vardır.'¹³⁵ şeklinde buyurmuştur. Yine bazıları ' Allah'ın kendisine anlayış verdiği kimse için Kur'an'dan çıkarılması mümkün olmayan hiç bir şey yoktur.'¹³⁶ demiştir.

Bilimsel Tefsir yukarıda serdettiğimiz gibi her zaman tasvip edilmiş bir tefsir çeşidi değildir. Her ne kadar onu mutlak savunanlar ve uygulayanlar varsa da mutlak karşıtları ya da şartlı kabul edenleri de eksik olmamıştır.

Klasik olarak Bilimsel Tefsir'e açıkça karşı çıkan ilk kişi Endülüs'lü âlim Ebû İshak eş-Şâtıbî (ö.790/1388)' dir. Şâtıbî bu noktada görüşlerini 'ümmilik' ve ' arabîlik' terimleri üzerine binâ etmektedir. Buna göre Şâtıbî 'ümmilik'le İslam Şeri'atının ilk muhatapları olan Araplarca bilinen ilimler dışına çıkmadığını kastetmektedir. O'na göre Kur'an'ı anlamak için Araplarca bilinmeyen bilgilere baş vurmamak sahih değildir.¹³⁷ Kur'an insanların belli bir ilim, tahsil ve ihtisasa ihtiyaç duyulmadan anlayabilecekleri ve tatbik edecekleri şekilde gelmiştir.¹³⁸ Şâtıbî 'arabîlik' ten ise Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini, onu anlamak isteyen kişinin ona mutlak Arap dili açısından yalkaşması gerektiğini anlamaktadır. Başka yollardan yaklaşarak onu anlamaya çalışma imkanı yoktur.¹³⁹ İşte bu iki temel prensibe dayanarak Şâtıbî Bilimsel Tefsir'i reddetmekte ve şöyle demektedir. ' Bir çok insan Kur'an üzerindeki iddialarında sınırı aşmışlar ve ona tabi ilimleri, matematik ilimleri, mantık, ilm-i hurûf vb. gibi öncekilerin ve sonrakilerin bütün ilimlerini yüklemişlerdir. Yukarıdaki esaslar bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir...Evet gerçekte Kur'an bazı ilimleri içermektedir; ancak

¹³² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (t.h.k, el-İrâkî), Beyrût, 1997, I, 383.

¹³³ En'am, 6/38.

¹³⁴ Nahl, 16/89.

¹³⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1025; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 109.

¹³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1027.

¹³⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, (t.r.c, Erdoğan, Mehmet), II, 79.

¹³⁸ Şâtıbî, *a.g.e*, II, 67.

¹³⁹ Şâtıbî, *a.g.e*, II, 61.

bunlar Arapların bildikleri ilimlerdir. Kur'an'da bunların dışında başka bir şeyin bulunması noktasında ise; cevap hayır olacaktır. ¹⁴⁰

Zehebî de Bilimsel Tefsir'e Şâtıbî gibi olumsuz bakmakta onu lûgat, belâgat ve itikad açısından tenkit etmektedir. Bunlardan birincisi Şâtıbî ile örtüşmektedir. Diğer taraftan Kur'an, belîğ nitelikli olması hasebiyle muktazâi hâle göre nâzil olmuştur. Kur'an'a sonradan ortaya çıkmış bilimsel tespitlerle yaklaşmak onun belâgatına gölge düşürmektedir. Ayrıca bilimsel neticeler gelişmeye ve değişmeye açık olduğundan sanki değişmezmiş gibi bu hususlar üzerine imanını takviye eden kişiler değişen bilimle beraber şüpheye düşebileceklerdir. ¹⁴¹ Tefsir'de edebî usûlü benimseyen Emîn el- Hülî de aynı açılardan Bilimsel Tefsir'i eleştirmekte ve mutlak karşı çıkmaktadır. O böyle düşünürken bir taraftan da 'Arap olsun olmasın, Arapça ile dil ve edebiyat açısından ilgisi olan kimselerin yerine getirmeleri gereken ilk görev, en büyük Arapça kitap olan Kur'an'ın Edebî Tefsir'ini yapmaktadır.' diyerek Edebî Tefsir'i mutlaklaştırmaktadır.

Yine çağdaş müelliflerden Muhammet Gazâlî'ye göre Kur'an'ın bu noktada yaptığı şey müslümanları Bilime teşvik etmekten ibarettir. Değişen ve gelişen bilimle Kur'an'ın çelişmemesi bu yüzdendir. ¹⁴² Subhi es-Sâlih de Bilimsel Tefsir'e olumsuz bakmakta, özellikle Tantavî Cevherî'nin Tefsir'i için 'O'nda tefsirden başka her şey var.' ¹⁴³ demektedir. Yine çağdaş müelliflerden İzzet Derveze Bilimsel Tefsir'i Bâtınî tefsir katagorisinde değerlendirmekte ve reddetmektedir. ¹⁴⁴

Bilimsel Tefsire yöneltilen eleştirilerden biri de bu tefsirle Kur'an'ın nüzul amacı olan 'hidâyet'in dışına çıkmış olduğu gösterilmektedir. Buna göre Kur'an bir bilim kitabı değildir. O halde Kur'an'ı mezkur yaklaşımla tefsir etmek doğru değildir. ¹⁴⁵

Bilimsel Tefsir'i şartlı kabul edenlerin öngördükleri hususlar ise daha ziyade mutlak redcilerin tenkit noktalarını dikkate almaktan ibarettir. Buna göre tefsiri bir

¹⁴⁰ Şâtıbî, *a.g.e.* II, 77.

¹⁴¹ ez-Zehebî, *a.g.e.* II, 528. Ahmet Yüksel Özemre yazdığı bir eserde Bilimsel Bilginin tabiatına ilişkin açıklamalarda bulunmakta, Bilimsel Tefsir yaparken bu hususlara da vukûfiyet gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. Özemre Ahmet Yüksel, *Kur'an'ı Kerim ve Tabiat İlimleri*, İstanbul, 1999; Ayrıca Bkz. Ural Şafak, *Bilim Tarihi*, İstanbul, 2000.

¹⁴² Muhammed Gâzâlî, *Kur'an'ı Anlama'da Yöntem*, (t.r.c İşler, Emrullah), s.265, İstanbul, 1998. Bu konuda ayrıca bkz. Meunâ Halîl el-Kattan, *Kur'an İlimleri*, (t.r.c Erkan, Arif), s.378, İstanbul 1997.

¹⁴³ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'an*, s.297. İstanbul, t.r.s; Ömer Nasûhi Bilmen de mutlak bilimsel karşıtı olmasa da Tantavî'nin eesri için benzeri ifadeleri kullanmaktadır. Bkz, Bilmen. *Büyük Tefsir Tarihi*. II, 783, İstanbul, 1974.

¹⁴⁴ İzzet Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, (t.r.c. İnce, Vahdettin), s.225, İstanbul, 1997.

¹⁴⁵ Bkz. Baydar, Ahmet, *Modernleşme Sürecinde Kur'an ve Mûteşâbihler*, s.43, İstanbul, 2000.

bilim kitabına dönüştürmemek, ancak kesinleşmiş bilimsel verilere istinaden bu yaklaşımı sergilemek, Kur'an lafızlarının delâletlerinden çıkmamak gibi noktalar Bilimsel Tefsir yaparken göz önünde bulundurulacaktır.¹⁴⁶

Kur'an'ın 'hidâyet' amacıyla gönderildiği aklı selim sahibi her kesin kabul edeceği bir husustur. Ancak kanaatimizce bu prensibe -Bilimsel Tefsir karşıtlarının yaptığı gibi- sürekli vurgu yaparak söz konusu tefsir eğilimine mutlak kapı kapamak da doğru değildir. 'Hidayet' kavramı izâfi bir kavramdır. Bir kişi için etkileyici ve çarpıcı gelen bir nokta bir başkası için aynı anlamı ifade etmeyebilir. Nitekim Bilimsel Tefsir'e mutlak karşı çıkanları bir kenara koyarsak, onu savunanlar da yaptıkları işin şeksiz şüphesiz hidâyet amaçlı olduklarını söylemektedirler. Diğer taraftan Tefsir Tarihi'nde kabule mazhar olmuş ekoller de bir takım zaafılarla karşı karşıya kalmışlardır. Ama bu zaafılar göz önüne alınarak örneğin Rivâyet ya da Dirâyet Tefsiri'nin mutlak karşısında olmayı pek düşünen çıkmamıştır. Öte yandan mutlak rivayetçiliğin aklı saf dışı bıraktığı, teceddüde kapalı olduğu, mutlak dirayetçiliğin kontrolünün mümkün olmadığı, aşırı İşârî yaklaşımların Bâtınlığe kapı araladığı da tecrübeyle gayet iyi anlaşılabilir bir husustur.

Bize göre, Bilimsel Tefsir'i mutlak kabul edip, âyetleri bağlamlarından çıkararak Bilimi Allah'ın muradını açıklamada bir araç değil de amaç haline getirenler, Kur'an'ı bir anlamda Bilim kitabına dönüştürenler bu eğilime mutlak karşı çıkanların kanaatlerini beslemişlerdir. Öne sürülen şartlara riayet edildiği takdirde biz bilimsel tefsir yapılırken de hidâyete vesile olunabileceğini düşünmekteyiz.

Bilimsel Tefsir'e Şâtıbi tarafından yapılan eleştirilere gelince; ümmîlik ve arabîlik kavramlarından hareketle getirdiği bakış açısı çağlara hitap eden Kur'an'ı nüzül ortamına hapsedmekle tenkit edilebilir. Kur'an'da her şeyin açıkça zikredilmeyip de veciz ve genel bir tarzda ifade edilen üslûbunu nasıl açıklayabiliriz? Ama mezkur görüşlerin sahibi Şâtıbi Kur'an'ın ahkâm boyutuna gelince 'ictihad'a yoğun vurgu yapmaktan imtina etmemektedir.¹⁴⁷

Son dönem Bilimsel Tefsir savunucuları içinse belki en büyük talihsizlik İslam Dünyası'nın Batı Dünyası'nı bilim sahasında geriden takip ediyor olmasıdır. Zira

¹⁴⁶ Zerkânî, *a.g.e.*, I, s.402.; *Cerrahoğlu İsmail, a.g.e.* II, 408; Sâbûnî, *Kur'an İlimleri*, (t.r.c, Tathoğlu Z.Abidin), s.171, İstanbul, 1996.

¹⁴⁷ Buna dair bkz. Şâtıbi, *a.g.e.*, II, 7.

savunmacı psikoloji bu eğilimlere ister istemez yansımaktadır. Öte yandan bunu kabullenemeyen bazı âlimlerimiz de bir başka açıdan savunmacı yaklaşım içine girip bilimsel yaklaşımları eleştirmektedir.

Zaaflarını öne sürerek Bilimsel Tefsir'e bütünüyle karşı çıkmaktansa bunları önleyecek noktaları onun için birer emniyet unsuru telakki etmek insafa ve 'dengeli ümmet' vasfına yaraşır bir tavır olacaktır.

19.yy. ortamında yetişmiş Elmalılı'nın Bilimsel Tefsirle ilgili anlayışına genel perspektifle bakacak olursak şunları söyleyebiliriz;

Geçen yüzyılın başlarından itibaren, İslâm'ı gerçekte olduğundan farklı gösterme ve pasifize etme amaçlı yabancı ve yerli çabaların bir ayağı, yenilik, değişim, ilerleme, akıl-bilim gibi kavramların yanında ibreyi hep İslam aleyhine çevirmek suretiyle İslam'ın bu realitelerle bağdaşamayacağı iddialarına dayanıyordu. Neticede çağa ayak uyduramayan, dinamizmden yoksun, bilimsel gerçeklerle ters düşen negatif bir İslâm portresiydi belleklere çizilen. Tabiki bunun en somut te'yidi olarak da sosyal, kültürel, eğitim, ekonomi, askeri vs. alanlarda Batı'ya nispetle gerilerde seyreden İslam Dünyası işaret ediliyordu. Bir kısım oryantalistler, onların ileri sürdükleri haktan uzak görüşlerin içerdeki tutucuları ve her şeyi gözleriyle görüp elleriyle tuttuklarında ancak iman eden pozitivism taraftarları ve evrimciler İslam'a yönelik mezkur suçlamalarda ortak bir zeminde birleşiyorlardı.

Tabî olarak tüm bu kültürel ve düşünsel muhalefet karşısında -daha önce değindiğimiz üzere- dönemin İslâm bilginleri sessiz kalmadı. İslamın akıl ve bilimle nasıl uyum arzettiği, ilerlemeye engel olmak bir yana imkan tanıdığı, gerçekte İslam Dünyası'nın Batı'ya oranla geri kalmasının İslâm'la değil onların İslâm'ı doğru anlamamalarıyla ilgili olduğu şeklinde mükabil tezler ileri sürdüler. Buradan varmak istediğimiz nokta şudur; Elmalılı Hamdi Yazır daha önce de değindiğimiz üzere Bilimsel Tefsir'e eserinde ilk olarak yer veren kişi diğer bir ifadeyle Bilimsel Tefsir ekolünün ilk mümessili değildi kuşkusuz. Ondan çok önceleri Gazâlî (ö.505/1111), Fahre'd-Dîn Râzî (ö.606/1209), Ebu'l-Fadl el-Mursî (ö.655/1257), Celâle'd-Dîn es-Suyûtî (ö.911/1505) gibi Kur'an ayetlerine bilimsel olarak yaklaşma istidadında olan isimler vardı. Bu büyük alimin bu kültürel mirastan bîhaber olduğu düşünülemez elbette. Ancak bize göre yukarıda resmetmeye çalıştığımız İslâm adı etrafında oluşturulan sosyo-kültürel topoğrafya, daha önce var olan bir geleneği sürdürmekten

maada Elmalılı'nın teorik bazda ve ilmi mesnedli olarak Bilimsel Tefsir'e yer vermesinin altında yatan arkeolojik yapıyı teşkil etmektedir.¹⁴⁸

Böylece Kur'an'ın bilimle, akılla çatıştığı iddialarının gerçeği yansıtmadığı ispat edilmiş oluyordu. İfade edelim ki, Elmalılı'yı çağdaşlarıyla beraber öncekilerden ayıran husus Kur'an'a bilimsel yaklaşımlarının daha çok savunma amaçlı olması ve refleks niteliği göstermesidir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz sâbık müelliflerin yaşadığı zaman dilimi ise İslam'ın her açıdan diğer coğrafyalara üstünlük kurup zirveyi yakaladığı bir devirdir. Dolayısıyla onların Kur'ana bilimsel yaklaşımları her türlü savunmadan uzak, ilmi ve kültürel üstünlüğün verdiği güven temelinde olmuştur. Elmalılı'yı bu alana iten diğer önemli bir sebep, durağanlığı ve geri kalmışlığıyla İslâm aleyhtarlarının elinde koz olarak değerlendirilen müslümanları uyarak İslâm'ın aksiyonel olan, öğrenmeye ve araştırmaya teşvik edici ruhunu tekrar yakalamalarını temin etmektir. Şu halde toparlarsak;

i- İlmi ve fikri tercih

ii- Savunmacı ve aksülamel psikoloji

iii- Mevcut sosyo-kültürel yapıyı ıslah ve bilimsel atılımı sağlama

şeklinde sıralayabileceğimiz nedenler 'Hak Dini Kur'an Dili'ndeki Bilimsel eğilimin hareketleyicisi olmuştur.

Bütün bu izah ihtiyacı duyduğumuz ön bilgilerden sonra Elmalılı'nın teorik olarak Bilimsel Tefsiri nasıl kurguladığını, bunun somut örneklerini nasıl sunduğunu ele alabiliriz. Bunun yanında doğrudan bilimsel yaklaşımlarına konu olmasının dışında Elmalılı'nın bilimsel araştırmalara teşvik ve yönlendirici olarak telakkî ettiği ayetlere getirdiği yorumları da dikkate alacağız. Ayrıca bazı aşkın boyutu haiz (müteal) Kur'an kavramlarına getirdiği rasyonel bakış tarzını da ortak anlam paydasında buldukları için serdetme gereğini duymuş bulunmaktayız. Ve son olarak doğrudan Bilimsel Tefsir

¹⁴⁸XX.yy. başlarında ülkemize giren din/İslâm karşıtı cerayanlar sadece tefsire özgü bir savunma mekanizması oluşturmamıştır. Örneğin Kelâm ilmi de ele aldığı klasik inanç biçimlerinin yanına materyalizm, pozitivism gibi 'inkârın' çağdaş versiyonlarını eklemiştir. Tabiat bilimlerinin, kainattaki düzenli işleyişi önceki bilgi ve tecrübelerle oranla daha iyi ve isabetli açıklamasından sonra hudus ve gaye-nizam delili diğer isbât-ı vâcib dellillerine göre daha çok önem kazanmıştır. (Bkz, Topaloğlu, İ.Vacib, Ankara, 1992)

yaklaşımlarını ilgili oldukları bilim dalları altında ele almak suretiyle incelemeye çalıştık.

A- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE BİLİMSEL TEFSİR TEORİSİ

Hak Dini Kur'an Dili'nde terim olarak bir bilimsel tefsir tanımına rastlanılmamakla beraber Bilimsel Tefsir'in hangi prensipler üzerine yapılacağına ilişkin değişik yerlerde aydınlatıcı bilgilere rastlamak mümkündür.

Elmalılı 'Âyete'l-Kürsî' olarak bilinen Bakara sûresi âyetinde 'Kürsî' kelimesiyle ilgili olarak önceki bazı alimlerce - sonraki bilimsel tespitlerle çelişecek olan-Batlamyus¹⁴⁹ tesirli görüşlere yer verilmesini eleştirmekte diğer yandan da olması gereken hakkında çözüm önerisinde bulunmaktadır.

Söz konusu âyetin tefsirinde Elmalılı şu ifadelerle yer vermektedir;

"Bir zamanlar mâlûmâtı fenniyyeye bir kıymeti sâbite isnad eden ve münzelâtı ilâhiye hudûdunun, hudûdu fenniyyeden çok vasi' bulunduğunu düşünmeyerek âyâtı Kur'aniyye'yi zamanın mâlûmâtı fenniysine göre izah ve te'vil etmekten zevk alanlar o zaman hey'eti âlem hakkında Batlamyus ilmi heyetinin en yüksek bir mevki'ı fenniyyi hâiz olması ve kendileri de bu ilmin mütehasşıslarından bulunması hasebiyle semâvâtı arzı ona göre mülâhaza ve te'vil ettikleri gibi kürsînin cismaniyyeti hakkındaki âsârı da o fennin nazariyyatıyla izâha çalışmışlar ve binâen aleyh "Kürsî felek-i samîn olan feleki sevâbit, Arş da feleki tası' olan feleki atlastır." diye te'vil eylemişler."Kürsî'de semâvâtı sebi' bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir.", "Arşta kürsî büyük bir sahrâya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir." meâlinde mervî olan iki hadîsi şerîfi de buna delil farzetmişlerdir. Bu gün görüyoruz ki, işbu dokuz felek nazariyyei fenniyyesi kuvvetini zâyi' etmiş olduğu halde âyâtı Kur'aniyye ve ehâdîsi nebeviyye nazarlarda yine bu günkü semâvâtı arz gibi bütün kıymeti ile tecellî edip durmaktadır. Binaenaleyh bunları kendi mâlûmâtımızın dâirei ihâtasına alarak izah etmeğe çalışmak ne icâbâtı fenniyyeye, ne de icâbâtı dîniyyeye muvâfık değildir. Bu iki hadîsi şerif bize kürsînin feleki samîn veya feleki sevâbit olduğunu değil, nihayet

¹⁴⁹ Batlamyus, İskenderiyeli bir Gök Bilimci olup, özellikle önceki bazı islâm âlimlerinin astronomi konusundaki görüşleri üzerinde etkisi olan bir şahsiyettir. Ayrıntılı bilgi için b.k.z. Aydın, Cengiz, "Batlamyus" m.d. DİA, V, 196.

*semâvâtı arza nazaran da pek küçük bir daire olduğunu temsil etmektedir. Binâenaleyh, asrı hâzırdaki mâlûmâtı fenniyyeye göre buna bir mana vermek lâzım ise kürsîyi mekânı mutlak mef'hûmı ile tasavvur etmek elbette daha muvâfıktır...*¹⁵⁰

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere eleştirel bir yaklaşımla, zamanın fen ilimlerine değişmez bir değer olarak bakmanın Kur'an'a bir anlamda yanlış söyletme ihtimaline yol açabileceğini vurgulanmakta ve bunun vuku bulmuş örneği gösterilmektedir. Zira daha önce popülerite kazanmış olan Batlamiyus teorisi o gün için geçerliliğini yitirmiştir. Şu halde olması gereken eğilim, bu ve benzeri âyetleri kendi sahip olduğumuz bilgi sınırları içerisine indirgemenin uzak durmaktır. Zaten gerek ilmin ve gerekse fennin meselelere bakış tarzı da esasen böyledir. Binâenaleyh, müfessirin vahyi ilâhînin sınırlarının fennin sınırlarını aşan daha geniş bir boyutunun olduğunu bilmesi gerekmektedir.

Yine benzeri bir örnekte Elmalılı, değişik ilavelerle yukarıda belirtilen hususlara paralel açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre, Enbiyâ sûresi otuzüçüncü âyeti kerîmede Güneş ve aya atfen “*Her biri bir felekte yüzüyorlar.*” buyurulmaktadır. Bu âyeti kerîmede bazıları zamanlarının bilimsel teorilerine kapılarak bizzat feleğin kendisinin dönmekte (devvâr) olduğu şeklinde anlamışlardır. Halbu ki, gerek âyetin literal anlamı ve gerekse sırf riyâzî bir anlam taşıyan ‘*Felek, yıldızların döndüğü yer (medâr)*’¹⁵¹ şeklindeki Dahhak’a (Ö.H.105) ait rivayet eski astronomi biliminin konuyla ilgili teorisini çürütmektedir.

Nitekim gök cisimlerinden (*ecrâm*) her birinin uzayda bir hareket mahalli (mahrek) veya mihver üzerinde hareket ettikleri kanaati taşıyan yeni gök biliminin esası da budur. Şu hususa dikkat etmek gerekmektedir; Kur'an'ın açık (zâhir) anlamı açısından bildiğimiz fenne aykırı bir durum ortaya çıkarsa Kur'an'ı fenne uydurmağa çalışmamalı, fenni Kur'an'a uygun düşürmeye (tevfik) çalışmalıdır. Yoksa fen değişme ve ilerleme gösterebileceğinden sırf bilime uygun olsun diye âyeti o yönde yorumlamak ayetleri hataya hamletmek olacaktır. Böyle bir durumda hata payı fende aranmalıdır.¹⁵²

¹⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 855.

¹⁵¹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 24, 1992, Beyrût.

¹⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3554.

Kanaatimize göre bu yaklaşım tarzı âyetleri hataya hamletmenin önüne geçilmesinde belli bir ölçüt vermiş olsa da bilim-tefsir uyumu açısından nihai anlamda çözümleyici değildir. Çünkü her ne kadar Elmalılı ‘açık anlama ters düşmeme’ kaydını koysa da müfessir için benzeri âyetlerle ilgili olarak yalnız bilimin ilerleyen ve değişen özelliğinden değil bizzat Kur’an lafzını te’vil yönünden kaynaklanan hata yapma ihtimali bulunmaktadır. Velez ki bu anlamı açık bir âyet olsun. Örneğin Kur’an’da Nuh sûresi âyet 19’da “ Vallahu ce’ale lekümül arza bisâtâ” buyurulmaktadır. ‘Bisâtâ’ kelimesi bir şeyin yayılması ve genişlemesi anlamına gelen ‘bast’ kökünden mef’ul (mebsût) manasında bir isimdir.¹⁵³ Şu halde âyetin açık (zâhir) manası Allah Teâlâ’nın te’yidli ifade etmek suretiyle yer yüzünü bizim için yayıp genişlettiği şeklinde anlaşılır. Şimdi burada ilk ve görünür anlamdan dünyanın düz olduğu te’viline ulaşma ihtimali vardır. Ama biz biliyoruz ki, bugün fen de dünyanın yuvarlak olduğunu söylemektedir. Şimdi hakikatte öyle olmayan böyle bir çelişki görüntüsünde fenni Kur’an’a uydurmak her zaman için ‘felek’ örneğindeki gibi bir çözüme götürmemektedir bizi. Bu durumda ‘hata payını fende aramak’ta pek anlamlı değildir. Nitekim hiç bir alimin bugün dünyanın şekliyle ilgili bilimin vardığı kesin neticelere rağmen mezkûr âyetin dış anlamına dayanarak onun düz olduğunu söyleyeceğini düşünemiyoruz. Şu halde bizim için âyetten muradın coğrafik anlamda yeryüzünün şeklini bildirmek değil de onun bizler için rahatlıkla yaşanılabilir genişlikte yaratıldığını vurgulamak olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan şunu söyleyebiliriz ki, bu tür âyetlerde hem kesinlik kazanmış bilimsel veriler ve hemde lafzın medlûlünü iyi tespit etmek doğru anlama ulaşmada birbirlerini tamamlamaktadırlar. Aksi halde bu ayette olduğu gibi te’yidli bir şekilde Allah’ın dünyayı düz yarattığını iddia edebiliriz.

Hemen burada ifade edelim ki, biz burada Elmalılı’da müşahede ettiğimiz bir üslûp tarzını benimsememekteyiz. Kendisi Kur’an’ın bir hakikati nasıl tescil ve ta’lim ettiğinden duyduğu sevinçle olsa gerek, “*Burada eski fenni hey’et nazariyyesini bir iptal vardır.*”, “*Bu ve benzeri âyetlerde Kur’an’ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız.*”, “*...fizik ve felsefe ashabına ders verdikten sonra..*”, “*Kur’an hey’et*

¹⁵³ Râğb el-İsfehâni, *Müfredât-u elfâzı l Kur’an*, (t.h.k. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut 1997, s.122.

*ashabına yeni bir fenne mebde' olacak bir düsturu ilmî veriyor.*¹⁵⁴ gibi hissî söylemler kullanmaktadır.

Şüphesiz Elmalılı'nın bu üslûptaki ifadeleri, bu gibi ayetlerin Kur'an'ın icâzını ortaya koyan tehattî âyetleri cümlesinden saydığıdan neş'et etmektedir. Fakat biz her ne kadar Kur'an'ın kendisinin hak olduğu, hak olarak indirildiği müsellemler ise de onun spesifik olarak yanlış kurgulanmış bir bilim teorisini iptal etme gibi bir gayeyi hedeflemediğini düşünmekteyiz. Hele hele Bilimsel bir tespitin özellikle Kur'an'ın icâzıyla ilişkilendirilmesinde son derece ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Zîrâ icâzla İman arasında bir ilişki olduğundan, gelişmeye ve değişmeye müsait bilimin neticeleriyle Kur'an'ın mucize oluşunu ortaya koymak sakınca taşımaktadır. Şu halde mümkün merteye Bilimsel Tefsir'i Kur'an'ın icâzıyla irtibatlandırmamaya özen göstermek gerekmektedir. Bu açıdan fen ile din (İslâm) arasında bir zafer havası oluşturmaktan kaçınmak gerektiğini düşünüyoruz. Kuvvetle muhtemel ki, burada Elmalılı bilimin o noktada kesin bir tespitte bulunduğunu düşünerek konuyu Kur'an'ın icâzıyla ilişkilendirdi.

Bir başka yerde Elmalılı, Âlûsî'nin (1342/1924) felsefecilerden yapılan nakillerin Kur'an Tefsirlerinde yer almasını yadırgaması münasebetiyle önceki tespitlerini yeni katkılarıyla daha derli ve toplu bir şekilde vermektedir. Uzunluğundan dolayı biz burada bazı tekrarları atlamak suretiyle zikredilen bazı noktalarda mütalaaalarda bulunmak için bir makale değerinde gördüğümüz görüşlerinden iktibasta bulunmak istiyoruz.

“ Eski fennî hey'et erbabının müsbet hisab haricine çıkan ve eflak ve semâyı görüldüğü gibi şeffaf bir cismi lâtifî esirî bir mevci mekfuf halinden çıkarıp ne hafif, ne sakil olmamakla beraber şeffaf ve yıldızların çakılmış olarak merkez bulunduğu birer cismi sulb halinde düşündüren felsefî nazariyyelerinin, mevzu'larının hepsini müteârefe halinde farzederek âyât ve ahbârı ona göre te'vil edenlerin henüz sâbit olmayan faraziyyeleri İslâm beyninde dînî ve kitâbî birer akîde imiş gibi işaalara bâ'is olmuş..... binâenaleyh mahsûsu mahsûs, ma'kûlû ma'kûl, haberi sâdikla menkulü menkul olmak üzere her birinin hak ve kıymetlerine göre intibak noktalarını zayi' etmeyerek anlamaya çalışmayı ve ihtilaflı noktaları hilâfî küfrü dalâl olan dînî bir

¹⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3555.

akûde haline getirmemeği tavsiye etmiş (Âlûsî) demektir ki ne ta'assub, ne de şeytânet ve şarlâtanlık hevâlarına kapılmamak için Ehli sünnet ulemâsının tutmuş oldukları sâlim hak ve ma'rifet yolu da budur. Biz de bu fikir ve i'tikaddayız.... Gerek eski gerek yeni ilimi hey'et tarafından dermiyan edilen fikirlerin hepsi mücerred bir fikri felsefiden ibâret olmadığı gibi hepsi kat'iyetle isbât ve tecrübe olunmuş ve olunabilecek riyâzî mihaniki, hikemî, kimyevî, mantikî fen ma'lûmatı kabilinden de değildir. Hatta bu fenlerin mebâdisinde bile müteârefe haline gelmemiş nice münakaşalar, mevzûlar, farzîyyeler bedihi olmayan tasavvurlar bulunduğu gibi netâic ve hisâlâtında da zaruri olmayan şîr halinde mülâhazalar vardır. Eski hey'ette de kat'î hisab sahasına girmiş riyazî, fennî ma'lûmat yok değildi. İki bin seneden ziyadece bir zamanda beri seyyaratın kıranları, ictima' ve istikballeri, husuf ve kûsuf hisab olunabiliyordu. Fakat hareketin sebeplerine aid muhakematı akliyyelerinde mütearefe yerine saydıkları mevzûlarında arzı merkezi kül ve eflâkı ecsâmı sulbe addetmek gibi farzîyyelerine ve onların hisâlâtında felsefî idiler. Fen ve felsefe hudûdu iyi ayrılmış değildi. Bugünkü ehli hey'etin de o kabilden sırf felsefî mevzûları farzîyyeleri ve henüz fen hudûduna girmeyen bir takım mülâhazaları yok değildir....İ'tiraf etmek lâzım gelir ki, fünûnun tecribe sahasında keşfiyyat ve tatbikatı ilerledikçe bunlar Kur'an'ın mazmunlarına aykırı gitmemiş, bilakis bir çok âyetlerin daha iyi vuzuh ile anlaşılmasına hizmet eylemiştir.....Şüphe yok ki tecribenin tezâyüdü ve eskârın telâhuku ile ma'lûmatın hudûdu tevessü' etmekle beraber hiç bir fen âlemi hilkat ve tekvîninin bütün hudûd ve esrârını ihâta etmek iddiasında bulunmadığı gibi hiç kimse Kur'an'ın bütün ledünnîyâtını ihâta da'vasında bulunamaz. Bütün madde ve ecsâm âleminin hudûdunu doğrudan doğru mahsûs olmayıp mücerred bir emri ma'kul olan câzibei umûmiyye kamununun vahdetiyle mülâhaza eyleyen, bununla beraber hilkatın bütün hudûdunu her cihetle ihâta ettiği iddiasında bulunmayan yeni hey'et ma'lûmatın nazarlara açabildiği vüs'at sahası hem mutlak akıl sahasından hem de Kur'an'ın telkin ettiği daha yüksek vüs'at sahasından çok geridir. Bu itibar ile Kur'an'ın tefsirini her hangi bir zamanın fen veya felsefesi hudûduna çekerek fikirleri, vicdanları darlaştırmaya çalışmak doğru olmaz....Kur'an'ı mahsûs, ma'kûl, menkûl bütün nikatı nazardan kendi nazmunun ifade ve delâletini ta'kip ederek iman sahasına irmek lâzım gelir. Fakat bunu yaparken âleme karşı göz yummayıp gerek eski ve gerek yeni eskâr ve ma'lûmatın haddini tecâvüz etmemek üzere hizmetinden, tahlîl ve terkiibinden istifâde ederek yürümek de Kur'an'ın

'Sümmerci' il basara kerrateyni yenkalib ileykel basaru' emri gibi delâlât ve irşâdâtı cümlesinden olduğumu unutmamak iktizâ eyler. Bizim nefsimizde esbâbî ilmimiz, havâssı selime, akli tecrîbe, haberi sâdık bu üçte hülâsa edilir."¹⁵⁵

Bu alıntıda öne çıkan şu cümleleri kısaca açıklamakta yarar olduğunu düşünüyoruz.

'İhtilâflı noktaları hilâfı küfrü dalâl haline getirmemek.' ifadesinden anladığımıza göre Elmalı'lı bilimsel tefsir yapmayı red veya kabul çerçevesinde ele almaktan çok, dengeli bir öneriyle her iki tarafın aşırıklarının doğuracağı yanlış neticelerin önüne geçmek istemektedir. Bilimsel Tefsire dayalı olarak ortaya çıkan farklılıkları akîde kabilininden addetmemeyi tenbih etmesi bizce çok isâbetlidir. Bu öneri bilimsel Tefsir karşıtlarıyla savunucuları arasında uzlaşma zemini sağlayabilecek niteliktedir. Böylelikle güçlü kıstaslar eşliğinde Bilimsel Tefsir yapmak 'Hataya bir, isâbete iki sevap' düsturu çerçevesinde bir anlamda müctehidin ictihâdı mesabesinde görülebilecektir. Şu halde Bilimsel Tefsir'de görülen hatalar, akîde farklılığı değil yorum farklılığı olup onun mutlak reddini (ta'assubu) gerektirmediği gibi aynı zamanda bilim sahasında ulu orta söylenmiş iddialar onların mutlak kabûlüne (şarlatanlığa) birer haklı neden teşkil etmemektedir. İnkâr veya îman âyetlerin yorum ve te'villerinden ziyade onları bizzat red veya kabulle ilgilidir.

'...Fen ve felsefe hudûdu iyi ayrılmış değildi...' Buradan ve devam eden satırlardan anlaşılacağı üzere Elmalı'nın vurguladığı diğer bir husus bir düşünceden, felsefeden ibaret olan bilimsel sanılarla isbatlanmış gerçeklerin arasını ayırdederek Kur'an'a yaklaşımı ikincisine dayanarak yapmaktır. Bu da Bilimsel Tefsir'de olabilecek hata payını en aza indiren bir ölçüt sayılabilir. Özellikle bugün-her ne kadar tamamen değilse de- sahip olunan imkânlarla bilimsel gerçeklerin eskiye oranla daha somut ve isabetli olarak tespit edilebilmesi bize bu konuda yardımcı olabilecektir.

Bu durumda bizce yerin ve göğün gerçekleriyle ilgili olarak bugünkü bilimsel gelişimin olmadığı ve daha çok felsefeyle içiçelik arzededen eski dönemlere ait nazariyeler bağlamında yapılan Kur'an yorumlarındaki hatalar da çokça üzerinde durulması gereken affedilmez sayılacak nitelikte değildir. Ancak her halukârda belirli

¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5193.

ölçütlerden hâfi kalmamak da Kur'an'ı anlamada tıpkı bâtinîlik hatta hurûfilik benzeri akımlar gibi marjinal nitelikli sapmalara kaymamak için zarûri görülmelidir.

Her zaman için öncelikle Kur'an'ın kendi görünür anlamı, sahih sünnet ve hadisler, Arap Dili ve sâbit ilmi veriler sağlıklı tefsir için dikkate alınması gereken hususlar olmalıdır.¹⁵⁶ Nitekim Elmalılı Muhammed Abduh'un (ö.1323/1905) Fil sûresinde öteden beri 'bölük bölük bir takım kuşların-nâmı diğer ebâbil kuşlarının-attıkları taşlarla ashâb-ı filin helâk edilmesi' şeklinde anlaşılabilen zâhir anlamın çok ötesine giderek helâk sebebibinin aslında çiçek veya kızamık hastalıklardan olduğunu iddia etmesini şiddetli bir üslûpla reddetmiştir.

O'na göre, Abduh tevatür derecesindeki delillere nazaran zayıf ve indî müteâlâ ile ihticâca gitmiş olup hem Kur'an'ın açık âyetlerine ve hem de tarihsel kayıtlara muhalif kalmıştır. O'nun yaptığı şey doğrudan doğruya orjinal metne ilâvede bulunma, onu dışarıdan müdahaleyle değiştirme (tağyîr) gibi güçlüyü zayıfa, zayıfı güçlüye tercih etme türünden bir vazî' (uydurma/tahrîf)dır.

Devamla Elmalılı şunları söylemektedir. "*Cüderî (kızamık) veya çiçek (hasbe) hastalıkları yorumuna i'timad asla sahih olamaz. Çünkü bir kere o tefsir değil ziyâde alennastır. Nazımda ona hiç delâlet yok. Akıldan onu öyle ta'yin ve takyid ettirecek bir delil de yoktur. Siccilden taş, bir madde ise de bunun cüderî veya hasebeye bir ihtisası yoktur. Lût kavmi hakkında da 'hicâreten min tîn, hicâreten min siccilin manzûd' buyurulmuş ve bundan kimse cüderî ve hasebeye dâir bir husûsiyet anlamamıştır...Eamm olan taşları cüderî ve hasebe maddesine tahsis ederek maddecilere hoş görünmek için sûrenin ulâkını takyid ile tağyîr eden bir fikraya tefsir diye i'tikad nasıl sahih olur?*"¹⁵⁷

Görüldüğü üzere Bilimsel Tefsir adına da yapılırsa nassın gerçek ve asıl anlamına muhalif kalınmamalıdır. Aksi takdirde anlamda tahrife yol açılacaktır. Nitekim Elmalılı bu konuyu şöyle bağlamaktadır. "*Kur'an'ın Fil vak'ası hakkındaki bu kat'î ve müshet beyanâtını nazariyyât ile mu'tâdımız olan tabi'at kanunlarına ircâ edeceğiz diye uğraşmamalı, ilhâda sapmamalı...*"¹⁵⁸

¹⁵⁶ Candan Abdulcelil, *Kur'an Tefsiri'nde Sapma Nedenleri*, İst. 2000, s.77.

¹⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX., 6140.

¹⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX., 6112.

Elmalılı'nın teorik olarak Bilimsel Tefsire dâir bakış açısını kendi ifadelerine dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Şimdi meseleyi daha iyi kavrayabilmek ve bütün olarak algılayabilmek için Bilimsel Tefsir yaparken dikkat edilecek bu prensipleri maddeler halinde sıralamak istiyoruz.

1- Nassın zâhirine muhalif görünen noktalarda felsefî teori ve faraziyyeleri esas kabul ederek Kur'an'ı te'vile gitmemek.

2- Yine nassın zâhirine, Kur'an'ın içeriğine ve tarihsel gerçeklere muhalif zorlama te'villerle Kur'an'ı yorumlama cihetine gitmemek.

3- Henüz sâbit olmayan faraziyyeleri ve Bilimsel yaklaşımları dînin inanç boyutuyla ilişkilendirmemek.

4- Fennin kat'î sınırları içerisinde olan bilimsel tespitleri tercih etmek.

5- Aklımızın hakkıyla ihata edemeyeceği mutlak bir hakikat sınırını bilmek. Göreceliğimizi mutlak telâkkî etmemek.

6- Hissedilenin (mahsûs), aklî olanın (ma'kûl), haber-i sâdığın (menkûl) her birinin tabîi durum ve değerlerini bilerek intibak noktalarını gözden kaçırmamak.

7- Allah'ın kitabını yorumlayan bir müfessir olarak ihtiyatlı davranmak.

8- Ön kabûllerden ve istediğimizi Kur'an'a söyletme anlayışından kaçınmak.

Elmalılı, yukarıda ortaya koyduğumuz teorik boyutun yanında bazı âyet ve sahabe sözlerine dayanarak Bilimsel Tefsir'i delillendirmektedir. Şimdi bu delilleri göz önüne getirelim.

1- *"Nitekim size, içinizden sizlere âyetlerimizi okuyan sizi temizleyen (tezkiye eden), Kitabı ve hikmeti öğreten ve daha bilmediğiniz şeyleri öğreten bir resul gönderdik."*¹⁵⁹ Elmalılı, âyette Peygamber'in @ toplum nezdindeki bir dizi misyonu arasında sayılan 'kitap' ve 'hikmetin' öğretilmesi'yle (*yu'allimukümül kitâbe vel hikmete*) ilgili olarak nebevî öğretiyeye çok geniş bir saha ayırmaktadır.

O'na göre Peygamber @ filozoflara ders verecek hikmet bilgilerini (kitâb-ı hikmet), okuma yazma bilmeyen bir topluma (ümmîlere) yazmayı (kitâb-ı kitâbet), her türlü hikmeti hâvî hukuk ilmini ve şartlarını (teşri'), ahlâk bilgilerini, toplumsal incelikleri (esrâr-ı ictimâî), beşeriyetin maslahatını, mebde' ve me'ad (yaratılış ve ötesini) bilgisini, kâinata hüküm süren kânunlar ve Allah'ın koyduğu fiziki yasaların

¹⁵⁹ Bakara. 2/151

(sünen-i ilâhî) fezlekelerini (özet bilgilerini) öğretmektedir. Aynı zamanda Peygamber @ öğrettiklerinin somut olarak da tatbikatını göstermektedir.¹⁶⁰

Bu açıklamalara göre Peygamber @ şer'î ve müsbet ilimler şeklinde özetlenebilecek ilimlerin öğreticisi konumuna getirilmiş olmaktadır. Ancak Kur'an'ın bütününe göz önüne aldığımızda 'el-Kitâb' ibâresinin özel olarak Tevrat¹⁶¹ ve Kur'an¹⁶² genel olarak Allah tarafından Kur'an öncesi gönderilen ilâhî kitaplar¹⁶³, amellerin kaydedildiği yer¹⁶⁴, iddet süresi¹⁶⁵, levh-i mahfûz¹⁶⁶ gibi anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Bu durumda yukarıdaki âyette 'resûl' kelimesiyle Peygamberimizin @, onun mü'minlere öğrettiği ifade edilen 'el-kitâb' kelimesiyle de Kur'an 'ın kendisinin kastedildiği açıktır.

'Hikmet' kelimesine gelince; Kur'an'da ihkâm, tehâküm, hakem, hâkim, hukkâm, hakîm ve muhkem gibi çok sayıda farklı türev ve anlamlarda kullanılan bu kelimeye felsefî içerik kazandırılması hatta onunla özdeşleştirilmesi Hicrî ikinci asırda İslâm Dünyası'nda Batı düşüncesinin etkilerinin görülmeye başlamasıyla ilgilidir.¹⁶⁷ Ayrıca Kur'an'daki hikmet kavramına Peygamberimiz'le @ beraber zikri geçtiğinde âlimlerce yaygın olarak Onun @ söz, fiil ve takrirlerini karşılayan anlamını karşılamak üzere 'nebevî sünnet' anlamı verilmiştir.¹⁶⁸ Bu açıdan her ne kadar Kur'an'da bir takım tabîî kanunlara öz ve îmâen değinildiği kabul edilebilir görünüyor ve 'kitab' ve 'hikmet' şer'î ilimlerin temelini ve menşe'ini oluşturuyorsa da bu kavramlara felsefî ve müsbet ilimlere ilişkin anlamlar yüklemek uzak te'vil niteliğindedir.

2- Rahman sûresinin "*(Rahmân) Kur'an'ı öğretti*" mealindeki ikinci âyeti kerîmesinde Elmalılı şu ifadelere yer vermektedir. '*Kur'an'ı öğretmek (allemel Kur'an) ibaresi Kur'an'a ilim ifade etmektir. Yalnız lafızlarına değil, beraberinde manalarına da büyük bir ehemmiyetle ilim ifade eylemektir ki bu çeşitlidir. Bazan işâret ve rumuzlarından kevnî hâdiselere vukûf derecesine kadar çıkar.*'¹⁶⁹

¹⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 539.

¹⁶¹ Bakara, 2/44, 53, 87; En'am, 6/91, 154; Hüd, 11/110; İsrâ, 17/2.

¹⁶² Bakara, 2/2; Âli İmran, 3/7; Yûsuf, 12/1; Ra'd, 13/1; Nahl, 16/64, 89.

¹⁶³ Bakara, 2/213; Nisâ, 4/136; Ankebût, 29/27

¹⁶⁴ Kehf, 18/49

¹⁶⁵ Bakara, 2/235

¹⁶⁶ En'am, 6/38

¹⁶⁷ Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, Ank. 1988.

¹⁶⁸ Bkz. Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ank, 1996, s.198.

¹⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4662.

Görüldüğü üzere burada Elmalılı yukarıda benzeri şekilde geçtiği gibi 'Kur'an'ı öğretmenin' içeriğine Kur'an'da doğrudan olmasa da işâreten değinilen fizikî gerçeklikleri koymaktadır. Ancak bu delil de tıpkı âyetin tefsiri gibi Bilimsel Tefsir'in somut olarak değil de ancak işâreten dayanağı olabilecek niteliktedir. Elmalılı devamlı İbn-i Cerir et-Taberi'nin (ö.310/922) tahrîc ettiğini söylediği 'Kur'an'da her şeye dair ilim indirilmiş ve her şey beyan edilmiştir.' rivayetine yer vermektedir.¹⁷⁰ Yine İbn-i Abbas'a (ö.H.65) nispet edilen ve Bilimsel Tefsir yanlılarının kullandıkları 'Devemin ipi kaybolursa her halde Allah'ın kitabında bulurum.'¹⁷¹ rivayetini de zikreder.

Buna göre Kur'an, ilimleri böylesine câmî olsa da bizim ilmimiz hepsine erişememektedir. Mezkur rivayetleri te'yid sadedinde Mürsî'ye ait şu ifadeleri de ilâve etmektedir. 'Kur'an evvelin ve âhîrinin ulûmunu câmidir. Öyle ki, onun hakikatini ancak mütekellim olan Allah teâlâ bilir. Sonra Resulullah @ sâdâtı sahabe ve sonra onlara vâris olan tâbiin bilir.'¹⁷²

3- Elmalılı'nın delil olarak kullandığı bir diğer âyeti kerîme de şudur. "*Nasıl Allah'a küfredersiniz! Ölü iken size can vermiştir.Sonra sizi (yine) öldürecek,sonra diriltecek, ardından ona döndürüleceksiniz. O ki, yerde ne var ne yok hepsini sizin için yarattı. Sonra semâya istivâ etti de onları yedi semâ halinde düzenledi.O her şeyi bilendir.*"¹⁷³

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre bu âyet bütün dünyâ ve âhîret ilimlerini içermektedir (münderîç). Çünkü bu âyette hayat, hayatın gâyesi gösterilmektedir. Beşerin yer ve gökten faydalanma hakkına değinilmekle nazarı ilâhideki değeri anlatılmakta olup yaratılışın delilleri özetlenmekte, Allah'ın nimetleri ispat edilmekte ve insanın zihni mahsustan ma'kule yükseltilmektedir.¹⁷⁴ Doğrusu âyette vurgulanan husus, beşerin ve onun için varlık sahnesine konulmuş her şeyin ancak bir Yaraticının emriyle vücûd bulmasına rağmen inkâr etmenin hayret vericiliğidir. Bu mananın yüklemi niteliğindeki 'Nasıl küfredersiniz ?!' (Keyfe tekfûrûne) ibaresinden de açıkça anlaşılıyor ki, insanın dikkati hidâyet amacına yönelik yaratılışa çekilmektedir. Elmalılı ise bizim anladığımıza göre 'Her şey yaratıcının eseridir. Dolayısıyla yaratılanlar üzerine her şeyi

¹⁷⁰ Taberî. *Câmiu'l-Beyân*. XI, 573.

¹⁷¹ es-Suyûtî. *el-İtkân*, II, 1221.

¹⁷² Suyûtî, *a.g.e.* 1220.

¹⁷³ Bakara, 2/28, 29.

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 284.

bilen Allah'ın ilmi terettüb etmektedir. Binâenaleyh hilkate değinen bu âyette her şeyin ilmi içkindir.' gibi dolaylı bir anlam örgüsüyle âyeti tefsir etmektedir.

4- Müellifimiz, Kur'an'ın 'apaçık Arapça' olduğunu bildiren âyete¹⁷⁵ dayanarak hem sūflere ve hem de Râzî gibi gök bilimcilerin sözlerini tefsire sokanlara 'Bunlar Allah'ın kitâbının tefsirinden uzaktır.'¹⁷⁶ şeklinde karşı çıkan Ebû Hayyan'ı (ö.745/1344) reddetmektedir. O'na göre Ebû Hayyan'ın bu sözleri ifrat ve tefrit kabilindedir. Bazı rivayetlerde Kur'an'ın zâhirinin, bätınının, haddinin ve matla'nının olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁷ Şu halde haddi aşmamak kaydıyla ondan zaman zaman vehbî ve zevkî olarak alınan ilham ve tulûâtın sonu düşünülemez. Nitekim Kur'an'da " De ki, *denizler Rabbimin kelimeleri için mürekkep olsaydı ve bir o kadarını daha getirseydik elbette Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi.*"¹⁷⁸ buyurulmuştur.

Felsefeciler, gökbilimciler ve diğer âlimler, edipler ve havâs ve avamıyla bütün beşerin zihnine, rûhuna temas eden ve edebilecek olan fikirler ve mevzu'lar hakkında Kur'an'da reddetme veya isbâten imâ yoktur demek ve Râzî gibi o yolda düşünceleri aydınlatmaya hizmet edenlere ta'n etmek doğru değildir. Düşünmeye yönelten nice âyetlerinde Kur'an muhataplarının nitelik ve kâbiliyetlerinin derecelerine göre türlü zımnî ifadelerle hitap edip durmuştur. Tefsirlerin böyle düşüncelerin mertebelerine göre inceliklerle alâkadar olmaması Kur'an'ın haddi matla'ına ve kapsayıcı bilgilendirme maksadına uygun olmaz.¹⁷⁹

5- Diğer bir delil olarak da şu âyet gösterilmiştir. "...Kitapta hiç bir şeyi noksan bırakmadık..."¹⁸⁰

Elmalılı'ya göre burada 'kitap' kavramıyla murâd levh-i mahfûzdur. Ancak levh-i mahfûzda her şey yazıldığı gibi oradan tenzîl olunan Kur'an'da da beşeriyetin muhtaç bulunduğu deliller ve mühim olan ilâhî yükümlülüklerden hiç biri terk ve ihmal edilmemiştir. Her biri özetten tafsîle veya tafsilden özete giden beyânı bedi' ile muhkem ve müteşâbih çeşitli sûrelerde açık (zâhir) veya gizli (hafî) deliller ve işâretler

¹⁷⁵ Bkz. Nahl, 16/103; Şu'arâ, 26/195; Fussilet, 41/3, 44; Yûsuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Tâhâ, 20/113; Zümer, 39/28; Şûrâ, 42

¹⁷⁶ Ebû Hayyan, el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhit*, V, 397, b.y.y, 1983.

¹⁷⁷ Hadis olarak zikredilen söz konusu rivayetler için bkz., *Taberî, Câmiu'l-Beyân*, I, 53, Beyrut, 1992; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1219, Beyrût, 1996; Ebû Talip el-Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, I, 244, Mısır, 1956; Gazâlî, *a.g.e.*, I, 383.

¹⁷⁸ Kehf, 18/109.

¹⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 561.

içinde hatırlatılmıştır. Kâdir olan Allah, tekvînî, teşrî'î, kavli,filî her âyeti indirebilir. Onu da kitabına yazmış, nizamına rabetmiş, hiç bir ihmalde bulunmamıştır.¹⁸¹

Her ne kadar Kur'an herhangi bir bilim dalına özgü bir kitap hüviyetinde değilse de bir çok kere bakışları fizikî oluşa, kozmik âhenk ve düzene çekip dururken tabîî gerçeklere imâ ve işâreten olsun değinmediğini söylemek bizce insaftan uzaklaşmak olacaktır. Kıyâmete kadar bâkî kalacak bir Kitabın böyle bir özelliğe sahip olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak sırf böyle genel bir ifadeye dayanarak âyetleri bilimsel izahlara gark etmekle bu defa Kur'an'ın hedeflediği amaçtan uzaklaşılacağı teslim edilmesi gereken bir gerçektir.

B- KUR'AN'IN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA TEŞVİKİ

Elmalılı merhûm bir kısım âyetleri doğrudan 'bilimsel tefsir'le izâh etmeye çalışırken düşünmeye (tefekkür) çağıran ve tabi'ata ilgi çeken bir kısım âyetlere dayanarak da Kur'an'ın bu gibi âyetlerde müslümanları bilimsel araştırma ve çalışmalara yönlendirdiğini söylemektedir.

1- “ *Onlar ki (ulü'l-elbâb), ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılması hakkında düşünürler...* ”¹⁸²

Elmalılı'ya göre yer ve gök üzerinde düşünmeye çağıran bu âyette yaratma işinin nasıl ve ne şekilde olduğunu tesbît etmeye çalışan tabîî ilimlere (fünûn-u tabîî) ve astronomik araştırmalara teşvik vardır. Şu halde âyetin muhatabı olan akıl sahipleri kâinattaki düzenin sırlarını elde etmeye ve keşfetmeye çalışmalıdır. Eşyanın keyfiyetini tasvir, tavsif ve tahlil ile araştırdıktan (taharrî) sonra böyle bir düşünüşün (tefekkürün) bağlanacağı yer 'halk' mefhûmu olmalıdır. Beşerî ilimlerin hepsi bu durumda hikmet-i ilâhiye ulaşmada birer mukaddime niteliğindedir. Bütün arz-u semâvât Allah'ın mülkü olduğu için bu kâinat kitabından okunabilen her olay, her nizam gerçekte Allah'ın tabiattaki hükümlerini ve tasarruf şekillerini okumaktadır. Onu okuyanlar ve gerektiği gibi davrananlar Allah'ın nimetlerinden faydalanırlar. Tabîî gerçekleri araştırarak bir takım faydalar elde edenler iki kısım olup birincisi Allah'tan gâfil olarak bu işi

¹⁸⁰ En'am. 6/38.

¹⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1920.

¹⁸² Âl-i İmrân. 3/191.

yapanlardır ki bu tür ilim erbâbının önderi Şeytandır. Diğeri de gerçek ni'met vereni (mün'imi hakiki) tanıyanlar, önderleri nebîler, melekler ve şehîdler olanlardır.¹⁸³ Görüldüğü üzere bu yaklaşımlarda hem tabiat ilimlerine gereken ilgiyi gösterme ve hem de bunu madde için değil Allah'ın kudretini daha iyi anlamak için yapma vurgulanmaktadır. Elmalılı böylelikle bir yandan müslümanları, bilhayli ilgisiz kaldıkları bilimsel araştırmalara teşvik etmekte diğer taraftan çağında belirli bir etki alanı oluşturan maddeciliği eleştirmektedir.

2- *"De ki, göklerde ve yerde her ne varsa kimindir? Allah'ındır de."*¹⁸⁴

Bu âyet-i kerîmede ilk olarak ilmin başının 'sebebi' kavramak (idrâki illet) olduğu gösterilmektedir. İkinci olarak ilmî araştırmaların iki temel unsurunun olduğu belirtilmektedir; Soru ve cevap. Bilmek için öncelikle ne aradığını bilmek, soruyu belirlemek ve tavsif etmek gerekmektedir. Nitekim sorunun yani meselenin ortaya konması ilmin yarısıdır.

Şu halde ilk vazîfe yer ve göklerdeki eşyaya bakıp bunlardaki değişimleri görmek ve genelini illetini araştırıp 'bunlar kimin' sorusunu sormak ve buna 'Allah'ın' cevâbını almaktır. Yere ve göğe nazar edenler için bu soru son derece zarûrî ve bedîhîdir. Aynı şekilde 'Allah'ın' cevâbını vermek de zarûrî ve bedîhîdir.¹⁸⁵ Bu izah tarzında da Elmalılı söz konusu âyete dayanarak bilimsel araştırmada hedef ve öncelikle yapılacak husûsu belirtiyor.

3- *"Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve her bir hayvanın üremesinde yakînen inananlar için âyetler vardır."*¹⁸⁶

Elmalılı'ya göre delil ve burhâna inanmak, tasdik etmek durumunda olan kimseler için çok huccet ve alâmetler vardır ki, bunlar Allah'ın varlığına delâlet ederler. Şu halde îmânı olanlar semâvâtı ve arzı müşâhede ve tetkik ile onlardaki âyetleri peyderpey keşfetmelidirler. Böylelikle hikmeti ilâhiye ortaya çıkarılarak (istihrac) ona göre güzel hikmetli işler yapmaya çalışmalıdır. Ayrıca hayvanların güzel bir tasnifi ve insanın yaratılışının tetkik edilmesiyle bu gibi âyetlerin içerdikleri hikmetleri çıkarsamaya

¹⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1260.

¹⁸⁴ En'am, 6/12.

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1885.

¹⁸⁶ Câsiye, 45/3,4.

çalışmak (istihrac) da ehli ikânın vazîfelerindedir. Malesef müslümanların bu âyetlerden gâfil kalmaları sükûtlarına neden olmuştur.¹⁸⁷

Benzeri şekilde gece ve gündüzün değişip durmasında, Allah'ın yer ve gökte yarattıklarında... 'bilenler için', 'Allah'tan hakkıyla korkanlar için' ... âyetler olduğu Kur'an'da sıkça tekrar edilmektedir. 'Âyet' kelime olarak âşikar belirti, işâret (el'alâmetü'z-Zâhira) anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Kur'an'da, Kur'an'ın her bir cümlesine¹⁸⁹, nübüvvetin doğruluğunu pekiştiren hârikul'ade olaylara (mûcizelere)¹⁹⁰, lügat anlamıyla bir şeyin belirtisi ve göstergesine¹⁹¹, tabiat kanunlarına¹⁹², yüksek binâya¹⁹³ 'âyet/âyât' nitelemesi yapılmıştır. Aslında delâlet yönleri farklı olsa da bunların hepsinde 'belirti ve alâmet' anlamı söz konusudur. Zira Kur'an'ın her bir parçası ve Peygamberlere verilen her bir mûcize, tabiatta raslantıdan uzak her bir program, aynı zamanda Allah'ın güç, kudret ve varlığının belirtisi durumundadır. Yüksekçe yapılan bir bina da kendince bir alâmet durumundadır.

Bu açıdan bizce insanın nazar ve düşüncesini hem iç (enfüs) hem de dış (âfâk) gerçekliklere teksif eden âyetler birarada düşünülduğünde evveleminde Kur'an'ın bize vermek istediği mesaj -diğer bir ifadeyle nassın ibâresinden anlaşılman mana - evrende câri fizikî düzeninin Yaraticıya delâlet ettiği. Ayrıca anladığımız kadarıyla, Kur'an'a göre bu tür âyetlerde başkaca vurgulanan bir husus da insanın da içine dâhil olduğu tabii âhenk ve düzene rağmen 'inkâr'ın, zor ve hayret verici olmasıdır. Zira sağduyu ve aklı selim inkâra değil îmana giden yolu bulmaya ve bir yaratıcıyı tasdiklemeye kabiliyetlidir.

Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, söz konusu âyeti kerîmelerdeki düşünüş ve akletmeye çağrılar ilk plânda bilimsel anlamda bir imâli fikirden daha ziyâde eserden mü'essire götürecek kavrayışı yakalamaya yöneliktir. Ancak din bilginleri nassın manaya delâlet yollarını, ilk basamakta saymakla beraber sadece metnin sevk edildiği manaya hasretmemişler, dolaylı yolla da olsa metnin çerçevesi içerisinde algılanmaya müsait anlama imkânları tanıyarak bir bakıma metne daha geniş bir anlam dâiresi

¹⁸⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 4308.

¹⁸⁸ el-İsfehâni. *Müfredât-ı elfâzı'l-Kur'an*, 101.

¹⁸⁹ Bakara. 2/61, 99, 106, 252; Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁹⁰ Bakara. 2/118, 211; Tâhâ. 20/22; Şu'arâ, 26/4.

¹⁹¹ Bakara. 2/248; Âl-i İmrân, 3/41.

¹⁹² Bakara. 2/164; Yûnus, 10/6; Yûsuf, 12/105; İsrâ, 17/12; Rûm, 30/21-24; Câsiye, 45/35.

kazandırmışlardır.¹⁹⁴ Elmalı'nın burada yaptığı da bu geniş anlam dâiresi içerisinde metinden büsbütün bağımsız olmayan bir yorumda bulunmaktır. Bu durumda her ne kadar âyetin sevk edildiği mâna farklı da olsa akla yoğun vurgu yapan mezkûr âyetlerden işâret yoluyla (işâretü'n-nas) bilimsel araştırma ve çalışmalara teşvik ve yönlendirme çıkarımında bulunmak âyetin uzak anlam çerçevesine sığdırılmayacak bir te'vil değildir. Binaenaleyh müslümanlar Kur'an' âyetlerinden aldıkları işâret ve yönlendirmelerle Allah'ın varlığının delilini daha güçlü ve etkili ortaya koyacak tabiatla ilgili âyetleri bilimsel araştırma ve inceleme konusu yapmaktan geri durmamalıdır.

4- "...Sizin için kulaklar, gözler ve (idrak edecek) gönüller yarattı. Nekadar da az şükrediyorsunuz!"¹⁹⁵

Bu ayeti kerîmeye Elmalı şu ifadelerle yorum getirmektedir. "...Türlü etvân ve manâzırı ihtivâ eden ve nazar ve akl-ü tecrîbe ile nice ilimlerin istihrâcına yol açacak olan tekvînî âyetleri göresiniz ve hepsini gönülünüzde duyup idrak edesiniz de ona göre mücebince îman ve istikâmetle vazîfenizi yaparak onların şükürünü edâ edesiniz."¹⁹⁶ Buna göre âyette insana verilen duyu organlarına dikkat çekilmekte ve bunların tabii düzeni kavramada kullanarak onların yaratıcısına şükretmenin gereği belirtilmektedir.

5- "Deveye bakmazlar mı nasıl yaratılmıştır...ve Arza nasıl döşenmiş"¹⁹⁷

Elmalı'ya göre bu ve devam eden âyeti kerîmelerde yerden göğe, en yakından en uzağa kadar eşyanın yaratılış tarzlarını araştırıp inceleyerek O'nun sünnetlerini ve kudretinin şaşırtıcıklarını ve tasarruf keyfiyetlerini istinbat etmek sûretiyle faydalı ameller yapmaya teşvik vardır. Yine burada dikkati değer husus odur ki, bu âyetlerde keyfiyet ayrıntılı olarak belirtilmemiş, yalnız halk, refi' nasb, satih keyfiyetlerine icmalen dikkat çekilmiştir. Bunlar görünür âlemde (alemi şühûd) bilfiil mevcut şeyler olduğu için ayrıntıları insanların mücerred araştırma ve incelemeleriyle bilinebilecek akli ilimler mevzûlarından. Bunlara hüsnü nazar etmek matlûbî ilâhîdir. Bu nazar ve tecrübe ile edinebileceğimiz bilgilerin ma'rifetullah için özel bir önemi vardır. Kur'an'ın pek çok yerinde bilhassa ihtar edilen bu gibi tekvînî âyetler yaratılıştaki bilfiil mevcut bulunduğu cihetle böyle özel olarak vaki olan ilâhî işâretlere 'tezki' namı verilmiştir.

¹⁹³ Şu'arâ, 26/128.

¹⁹⁴ eş-Şerif Ali b.Muhammed et-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 'Şin' maddesi, (tarihsiz), s.27: Ayrıca lâfzın manaya delâlet yollarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Zeküyyiddîn Şa'bân, *Usûl-ü Fıkıh*, (trc.İ.Kâfi Dönmez), Ank. 1996, s.392; Fahreddîn Atar, *Fıkıh Usûlü*, İst. 1996, s.226.

Zira bunlar aklı araştırmalar ve tecrbe ile bilinebilecek Şeyler olduğu için esbabı ilimleri esasen aklın fitratında yerleşiktir.

Bu suretle Hayvanât, Hey’et, Coğrafiya, Tabakât -ı Arz ve Tarih-i Tabii denilen aklı ve tecrübî ilimlerin faydalarına ve müslümanların onlarla uğraşmalarının gereğine ve ancak bunları gaye-i marifet addetmeyip Halikın tasarrufâtı keyfiyetleriyle kudret-i âyâtını ve kanunlarını tanımak ve kâfirlerin bâtil ve yanlış akîdelerini reddederek ahiret hayatı için Dünya hayatından nasîb almak üzere vazife yollarını fehm istinbâta vasıta telakki eylemek hususlarına delâlet vardır.¹⁹⁸

6- “ O ’nu (Nh’u) ve gemi arkadaşlarını kurtardık ve o gemiyi âlemlere birer âyet kıldık. ”¹⁹⁹

Bu âyet bağlamında Elmalılı Nûh’un (a.s) Allah’ın azabından sakınmak için gemi inşâ etmesini her zaman ve Őartta sebeplere sarılmanın önemine işâret olarak anlamakta ve Şöyle demektedir. “Demek ki, Alah’ın azabından esbâbı maddiyye ile tehaffuza çalışmak da Alah’ın emrindedir. ”²⁰⁰

Gerçekten Kur’an’ı Kerim insanın dikkatini sıklıkla en yakın çevresinden en uzağına çekmektedir. Bu minvalde insandan varlık üzerinde düşünmesini istemiştir. Daha önce geçtiği üzere bazı Bilimsel Tefsir karşıtları bile en azından bu Şekilde Kur’an’ın Bilimsel araştırmalara teşvikte bulunduğunu kabul etmektedir. Şu halde yaratılmışlar üzerindeki tetkikler aklı selimi Yaratana gtrecekse – ki Kur’an bunu hep vurgulamaktadır – bu dinin müntesiplerinin tabi’at ilimlerine ilgisiz kalmamaları gerekmektedir.

C- MÜTEÂL BOYUTLU KAVRAMLARA BİLİMSEL AÇIDAN BAKIŞI

1- MU’CİZE KAVRAMI

¹⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 5242.

¹⁹⁷ Ğaşiye, 88/17.

¹⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5781.

¹⁹⁹ Ankebût, 29/15.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3768.

Kelime olarak mu'cize, kudretin zıddı olup bir şeyi yapamamak anlamındaki 'acz' kökünden gelmektedir.²⁰¹ Terim olarak ise peygamberlerin nübüvvetin kesinliğini ve doğruluğunu ortaya koymak amacıyla gösterdiği beşeri gücün takat sınırlarını aşan, insanları bir benzerini yapmaktan âciz bırakan hârikulade olaylardır. Kur'an'da mu'cize kavramı genel olarak lügat anlamında kullanılmıştır.²⁰² Terim anlamı ise 'âyet' kelimesiyle karşılanmıştır.²⁰³

Baş döndürücü şekilde gelişen bilim ve teknoloji geçmişte gerçekleşmesi hatta tasavvuru imkansız olan pek çok şeyin gerçekleşmesine neden olmuştur. Dün olmaz, yapılamaz, başarılamaz denilen şeyleri insanoğlu elde ettiği bilim ve teknolojiyle hayata geçirme imkanını elde etmiştir. Bilimin insan hayatına getirdiği kazanımlar ve halen katetmekte olduğu yol geçen yüzyılın başlarında bir kısım tabiatçı düşünce bağhlarında gurur ve âzâdelik hissi uyandırarak bilimin mutlak telakki edilmesine yol açmış hem dinin ve hem de bütün peygamberlerin şahsında nübüvvetin ve ilâhi mesajın sıdkına delâlet eden mu'cizelerin bu temelde reddine neden olmuştur.

Buna mukabil aynı asrın başlarından itibaren - savunma refleksiyle - bazı İslâm modernistlerince de mu'cize anlayışı yukarıda anlamını verdiğimiz ve daha önce popularite kazanmış klasik çizgiden oldukça farklı anlaşılmıştır. Onlara göre Allah kâinatı kanunlarla donatmış olup, ona gelişigüzel müdahale etmemiştir. Alemde maddî hatta manevî her şey sebep-sonuç ilişkisi içerisinde oluşmaktadır. Nitekim psikolojik açıdan bile bu böyle olup, iyi ya da kötü nitelikli davranışlar insanın ruh dünyası üzerinde etki yapmaktadır. Elde edilen ya da kaybedilen fırsat ve imkanlar da bizim gayret ve çabalarımızın nitelik ve niceliğiyle doğru orantılıdır.²⁰⁴

²⁰¹ Râğıp el-İsfehâni, *Müfredât*, s.547.

²⁰² Bkz. Ahkâf. 46/32; Tevbe. 9/2. 3. En'am. 6/134; Yûnus. 10/53.

²⁰³ Bkz. Bakara. 2/211; A'raf. 7/73. Lafız ve manasıyla Kur'an emsalsiz ve bir benzerinin daha yapılması muhal görüldüğünden 'icâzu'l-Kur'an' kavramı ulûmu'l-Kur'an konuları arasında müstakil olarak yer bulmuştur. Ulûmu'l-Kur'an'a dair yazılan eserlerde Kur'an'ın icâz yönleri değişik açılardan ele alınmıştır. Kur'an'ın nüzul çağındaki insanların mevcut bilgi birikimleri ve bilimsel imkanlarıyla ulaşamadıkları bilgileri içermesini öne süren bazı âlimler Kur'an'ın icâz yönleri arasına söz konusu hususu dahil etmeyi ihmal etmemişlerdir. (Bkz. Râfi'i. *İcâzu'l-Kur'an*, Beyrût. 1990, s.114.), Vakı'a bu noktada bazı aşırı giden Bilimsel Tefsir yanlıları Kur'an âyetlerini müsbet ilimlerle ilişkilendirdiklerinde Kur'an'ın aslında bin dört yüz yıl önce ancak yeni anlaşılabilen bilimsel gerçeklikleri haber verdiğini ifade etmişler ve bu meyanda Kur'an'ın icâz yönünü ortaya koduklarını sıkça tekrarlar olmuşlardır. Bu durum çokça olmasa da zaman zaman Elmalılı'da da müşâhede edilmektedir.

²⁰⁴ Mazharuddin Siddîkî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, (trc.Murat Fırat-Göksel Korkmaz), İst. 1990, s.20.

İşte bu minvalde determinizme yoğun vurgu yapan modernist düşüncenin bir kısım ileri gelenleri harikulâde olayları ve peygamberlerin elinde gerçekleşen fizik kuralları aşan mucizeleri olmamış kabul ederken bir kısmı da bu kavramları görünürde redetmeksizin determinist akılla açıklama yoluyla te'vil mecrasına çekmiştir. Örneğin Seyyid Ahmed Han'a göre eğer mûcize olarak tanımlanan şeyler hiç bir çeşit kanuna tabî olmayan olaylar ise mûcizelere olan inancı korumak oldukça zordur. Mû'cize olarak kabul edilen vâkıalar aslında mûcize değil tabiat kanunlarına göre meydana gelen olaylardır.²⁰⁵ Öte yandan Muhammed Abduh'a göre mûcizeler Allah'ın normal fonksiyonlardan farklı olarak ortaya koyduğu özel kanunlardır. Muhammed Hüseyin Heykel'e göre de İslâm Peygamberinin mûcizesi akılcılık ve her insanın kabul edebileceği Kur'andır.²⁰⁶

İşte bu düşüncelerin peydâ olduğu dönemde yaşayan Elmalı'lı da her ne kadar vakıa olarak mûcizeleri kesinlikle reddetmese de tabii ilimler açısından mûcizenin imkânını açıklamaktan geri durmamaktadır. Bu durumda o, mûcize konusunda te'vile giden modernistlere yaklaşmış görünmektedir. Elmalı'ya göre tabiat kanunları müşahede, tecrübe ve istikrâ yoluyla tesbit edilen ittiratlardır. Ittiratların en mühimmi de sebeplilik (illiyet) ittiratıdır. Bu illiyeti araştıran bütün tabii ilimler henüz illiyet kazıyyeleri haline gelmiş değildir. Fizik ve kimyanın dahi mevzularına dahil olan bütün olayları kuşattığı iddia edilemez. Ayrıca bu sahalarda bir çok olayların birden çok illetlerden her birine ma'lul olabildiği müsellemdir. Bizler bütün vâkıaların illetlerini bilmediğimizden bir vâkıanın da bütün illetlerini bilmemektyiz. Gerçekte bazı vâkıalar hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz illetler hem nakıs hem zahiri hem de görecelidir. O halde malumumuz olan illet ve tabii kuvvetleri inkara hakkımız olmamakla beraber bunlara külli illetler diye dayanarak falan şey asla olmaz demeye ve mutlak kudret hakkında acz farzetmeye hakkımız yoktur.²⁰⁷

Bu görüşlerden anlaşılıyor ki, Elmalılı mûcizenin bizim ya da tabî ilimlerin henüz öğrenemediği sebepler üzerinde oluşma imkanına değinmektedir. Kendi deyişiyle bu yaklaşım tarzı mûcizenin tabî ilimler açısından izahını oluşturmakta olup aklen büsbütün anlaşılabilir olaylar değildir.

²⁰⁵ *Mazharuddin Siddiki*, a.g.e. s.25.

²⁰⁶ *Mazharuddin Siddiki*, a.g.e. s.25.

²⁰⁷ *Yazır, Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s.2251.

Bir başka yerde Elmalılı 'yakîn' der, şek bulunmayan, nakzına ihtimal olmayan ilimdir. Yakînin mertebeleri vardır. Matematik ve mantık çıkarımları zarûri olarak, kimya ve fizik zarûri olmayarak yakîndirler. Ancak bunların tecrübe edilmiş vâkıılarından fasid istidlaller ile varılan teori ve faraziyyelerin hepsi yakîni değildir. Bunun gibi ilm-i hayat, tıp ve benzerleri henüz yakîni değildir. Bu esbâba bağlı uçakları yapabiliriz. Fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. **Acaba mümkün değil midir ? Mümkün olmasa idi vücûda gelmezdi.** Allah teâla onları evvelen ve sonra maddeleri, tohumları vasıtasıyla yarattığı gibi bizim elimizle de yaratabilir.

Nitekim Kur'an'da Peygamberlerin ellerinde bu türlü şeylerin yapılabileceğine dair örnekler gösterilmiştir. (İsâ a.s 'ın topraktan kuş şekilleri yapması ve Allah'ın izniyle üfleme suretiyle onlara canlılık vermesi gibi.) **Bunun için tabî ilimler bizim Allah'ın kudreti hakkındaki yakînimizi yıkacak değil, bilakis takviye edip genişletecek deliller olarak kabul edilmelidir. Fenleri kendi sınırları dahilinde takip ve terakki ettirmeliyiz. Fakat onlara inanırken hiçbir zaman Allah'ın kuretinin tükettik zannetmemeliyiz.** Biz var isek bizim ilmimiz varsa Allah teâlâ ve onun ilim kudreti daha önce vardır. Bu gün olmayanlar yarın olur. Bugün inanmadıklarımıza yarın inanmak mecburiyetinde kalabiliriz. **Hiç yanılmamak ve hiç ümitsizliğe düşmemek için hiç bir hadisenin yıkamayacağı hiç bir şüphelendirmenin yok edemeyeceği en hak ve genel esaslara îman etmeliyiz ki yakîn dâiremiz daralmasın ilm-i fenni boğmayalım, imkan sahasını daraltmayalım, mümkününe muhal demeyelim.** Muhal zannetklerimizden imkanını hatta vukuunu gördüğümüz zaman perişan oluruz. Sudan ateş, ölüden diri Alah'ın izniyle çıkar.

Yine Allah'ın izniyle göklere çıkılır. Ancak iki kere iki tek sayı etmez. Mahul iletini geçemez. Binaenaleyh insan bizzat hâlık olamaz. O Allah'ın izniyle kuş da yapsa, ölüleri de diriltse yine kuldur.²⁰⁸

Görüldüğü üzere bu Elmalılı'nın yaklaşımlarında iki husus belirginlik kazanmaktadır. Öncelikle Elmalılı vücûda gelen herşeyin varlığının mümkünâtından olduğunu belirterek mücizeleri de var oldukları için aynı katagoride görmektedir. Şu halde mücize kabilinden şeylerin insan tarafından gerçekleşmesine şaşmamak

²⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 202.

gerekmektedir. Gelişen bilim ve teknoloji ile insanın bunu başarabilmesi imkansız değildir. Peygamberlerin elinde gerçekleşen mucizevi olaylar bir yandan insanoglunun bir biçimde bunları başarabileceğinin örneklerini oluşturmaktadır. Bu açıdan mucizelere mutlak yapılamaz inancıyla yaklaşılmamalıdır. Aksi halde hem fennin alanı kısıtlanmış olur hem de imkansız görülen şeyler gerçekleştiğinde imanımız sarsılabilir. İkinci olarak da Elmalılı bilime güvenerek dini hiçe saymanın ve din adına bilimin karşısında olmanın yanlışlığını vurgulamaktadır. Bunun için de genel esaslara yakinen inanmalı kulu kul Allah'ı da Allah olarak bilmelidir.

Elmalılı bu görüşlerine ilaveten Kur'an'da zikredilen bazı mucizevi olaylara da gayet rasyonel bakmaktadır. Örneğin Kur'an'da "*Hani Mûsâ kavmi için su istemişti! Biz de dedik ki âsan ile taşa vur. İşte o anda taştan oniki pınar fışkırdı...*"²⁰⁹ buyurulmaktadır. Elmalılı'ya göre Allah (c.c) bu ayette hayatın özü olan büyük bir dünyevi nimet ile hidayet vesilesi olan büyük bir rahmâni mucizeyi hatırlatmada bulunmuştur. Şöyle ki; Allah duânın akabinde Mûsâ'dan fiili bir teşebbüste bulunmasını istemiştir. Kuru taşları yarıp pınarlar fışkırtmaya kâdir olan Allah o suları doğrudan doğruya ihsan edivermemiş de bir mânevi sebep ve bir maddi sebep üzerinde ihsan etmiştir.

Şu halde hârikanın en büyük sırrı bu sebebin ilhamında ve bu büyük nimetin o sebebe raptedilmiş olmasındadır. Manevi sebep olan dua maddi sebebin (asayı taşa vurmanın) ilhamına vesile olmuş ve taştan sular fışkırmıştır. Gerçekte Allah bir şey murad edince sebeplerini tehye eder ve sebepler o kadar çeşitli ve sınırsızdır ki, beşer akli ne kadar yükselse bunları bütün ayrıntısıyla kuşatamaz. Elmalılı burada bir adım daha ileri atar ve meseleyi iyice rasyonelleştirmekten kendini alamaz. Mûsâ (a.s)'ın âsasında her türlü mihaniki kuvvetleri düşünmek mümkündür. Ve Hak Teâlanın nimetlerinin tecellisi her zaman böyle maddî ve mânevi sebeplerin biraraya gelmesiyle gerçekleşmektedir. Ne sebeplerin kaybolmasından ümitsizliğe düşmeli ve ne de sebepleri ihmal etmelidir.²¹⁰ Su içmek için yalnız yağmur duası lâzım değil taşları da

²⁰⁹ Bakara, 2/60.

²¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 366.

kırmak lazımdır.²¹¹ Düşünüldüğünde tabii ilimlerde bile en büyük keşifler, insanın kalbine şimşek gibi çarpan telkini hakkın eseridir.²¹²

Başka bir yerde Elmalılı yine Mûsâ (a.s)'ın âsasının yılanı dönüşmesiyle ilgili olarak bunun zihinlerde gerçekleşmiş bir değişim olabileceği şeklindeki ihtimalden bahseder.²¹³

Kur'an'ın tabii olaylarda akıl sahipleri için âyetler olduğunu belirtmesini de Elmalılı mucize konusundaki mezkur görüşlerini teyid edecek mahiyette anlamaktadır. O'na göre bu tür âyeti kerîmelerde akıl olmayınca doğrudan doğruya hislerde tesir edecek olan mûcizelerin büyük bir faidesinin olamayacağı anlatılmaktadır. Kur'an böylece insanı idrak ve istidlal için genel aklî prensiplere (ma'kûlâtı küllî) yönlendirmektedir. Bundan dolayı Kur'an en büyük mûcizedir. (A'zamı mü'cizât) Bu âyetlerde özetlenen ve her biri aynı zamanda en büyük açık harika olan âyet ve eserleri (tabî kanunları) gösteren yetkin kudret düşünüldüğü zaman safâ tepesinin altına dönüştürülmesi bu kudrete nazaran düşünüldüğü zaman-hiç önemi yoktur ve muhal de değildir. Binaenaleyh yer ve göklerdeki Allah'ın tasarufatı en büyük mûcizelerdir. Ve bunlardan hasıl olacak faydalar yanında Safâ'nın altına çevrilmesi gibi belirli bir zaman dilimine has ve münferit harika talepleri pek küçük kalmaktadır. İşte bu büyük ve süreklilik arzeden mûcizeleri idrak ve müteala ile Yaratıcının kanunlarını bilip onlara tabi olanlar kendileri dahi Safâ tepesini altına çevirebilirler. Bu sayede yalnız Safâ'nın değil bütün Mekke dağlarının bile altın ile döşenmesi mümkün olur. Allah bunun yolunu da yapmıştır. Yalnız meadin kanunlarını anlamak bu isteğe kâfi gelir.²¹⁴

Hemen burada şunun altını tekrar çizelim ki, Elmalılı kesinlikle mûcizeleri inkar etme yolunda değildir. Hatta yer yer kendisi böyle bir düşünceye mahal vermemek için olsa gerek Allah'ın sebepsiz yaratmaya da kâdir olduğunu vurgulamakta, tabiatçıların mûcizeyi inkar etmelerini açıkça reddetmektedir.²¹⁵ Şu kadarı var ki meseleye getirdiği aklî yaklaşımla onun bütününe değil bir yönünü ortaya koyma gayretindedir ki, öteden beri fiziki ve beşeri ölçüleri aşan nitelikli olarak algılanagelmiş bu tür olayların tabii ilimler açısından izah edilebileceğinde bir engel görmemiştir. Belki tabiat bilimleri

²¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2309

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 366.

²¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2229.

²¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 569.

²¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2240.

mesned tutularak mûcizenin reddedilemeyeceğini göstermek istemiştir de denilebilir. Çünkü tefsirinde pek çok yerde karşılaştığı üzere Elmalı'lı bu meselede de pozitivist düşünceye cevap verme amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Örneğin her ne kadar pozitivistlerle aynı düzlemde değerlendirilemeyecekse de Elmalılı bir ayette zikri geçen şakk-ı kamer (ayın yarılması) hadisesinin gerçekte vukû bulmuş bir mû'cize değil de kıyametle ilgili bir olay olduğunu rasyonel tarza ifade eden İbn-i Sînâ'ya (Ö.428/1037) aynı yöntemle karşılık vermektedir. Zira İbn-i Sînâ gök cisimlerini görünen fakat dokunulması ve bölünmesi mümkün olmayan nitelikte gördüğünden ayın yarılması gibi bir olayın da mümteni sayılması gerektiğini düşünmektedir. ²¹⁶ Elmalı'lıya göre İbn-i Sînâ bu yaklaşımında Batlamyus teorisinin etkisindedir. Felsefecilerin yıldızları feleklerle beraber hareket ettirebilmek için gök cisimlerini gayri unsûrî saymaları doğru değildir. Onlar da arz gibi ecsâmı unsûriyyeden mürekkeptir. Binaenaleyh kevn-ü fesâdı mümkündür. Hatta bugünkü fenne göre arz şemsten ayrılmış olduğu gibi kamer de arzdan ayrılmış kabul edilmektedir. Ayrıca yine bugün fen ayı bir cism-i esîrî farzetmediği gibi yarılabilme kabiliyyetini de inkâr etmez. Bu durumda inşikâk-ı kamer olayı mazide vuku bulduğu inkar olunamaz. ²¹⁷

Bu izahlardan da anlaşıldığı üzere Elmalılı bir mû'cize olarak ayın yarılmasını kabul etmektedir. Ancak eğer bu noktada bilime dayanarak bir değerlendirme yapılacaksa akıl ve bilim açısından bunun anlaşılabilirliğini mümkün görmektedir.

Burada bir hususa da değinmeden geçemeyeceğiz. Önceki satırlarda tutarlılık açısından Elmalılı'ya ait olan **fenni ve dini kendi yollarında devam ettirme** kanaati problem teşkil etmektedir. Zira eğer fen ve din birbirlerinin sahasına karışmayacaklarsa birinin imkânını diğeriyle açıklamak nasıl mümkün olabilir ? Ya da Bilimsel Tefsir'e ne hâcet vardır ? Eğer bu söz dinin ve bilimin birbirinden bağımsız olması şeklinde değil de birbirine engel teşkil edecek şekilde kullanılmamasını hedefliyorsa o zaman anlaşılması mümkündür.

Diğer taraftan değişik yerlerde de belirttiğimiz üzere müslümanların maddi alandaki durağanlık ve pasiflikleri, İslâma yönelik bilim temelli inkarcı yaklaşımlar modernist olarak nitelenen müslüman ilim adamlarında İslâm'ın pek çok meselesine aklî ve determinist perspektifte bakma sâiki uyandırmıştır. Biz Elmalılı'da da bunun

²¹⁶ İbn-i Sîna. *el-İşârât ve 'l-Tenbihât* (Şerh. Nasıruddin et-Tûsî, t.h.k, Süleyman Dünya),Mısır,b.ty. s.194

izlerini açıkça müşahede etmekteyiz. Bizce her ne kadar sebeplerle örülü gördüğümüz bir dünyada yaşıyorsak da başlıbaşına metafizik kaynaktan yine metafizik aşamalarla insanlara ulaştırılmış dini ve mucizeleri serapa determinist açıdan ele almak sebebi her ne olursa olsun isabetli görünmemektedir.

Şüphesiz ki, hiç bir Peygamber ve onların sadık tabileri hayatı boyunca mücadeleden, gayretten, uğraştan geri durmamıştır. Ancak hiç bir peygamberin gösterdiği mucize de bugünkü bilim ve teknolojinin metodlarıyla yapılanlarla kıyaslanacak düzeyde değildir. Ve hiç bir Peygamber bilim adamı hüviyetinde değil, Allah'ın yoluna çağırın birer mürşid konumundadır. Tıpkı nübüvvetin kendisi gibi onun doğruluğuna delâlet eden mucizeler 'kesbin' değil 'vehbin' neticesidir. Peygamberlerin de şahsi isteklerini aşan ve Kur'an'da sıkça Allah'ın iznine bağlı olduğu vurgulanan genel- geçer değil istisnai vakıalar olarak gördüğümüz mucizelerin imanları pekiştiren yönlerini zedelememeye dikkat etmek gerekmektedir.

2- İstifâ Kavramı

Allah (c.c) Kur'an'ın müteaddid yerlerinde gerek insanların ve gerekse meleklerin içerisinde elçiler seçtiğini belirtmiştir.²¹⁸ Bunlardan biri olan Âl-i İmran sûresinde de şöyle buyurmuştur. *“Şüphesiz ki Allah Adem'i , Nûh'u, Âl-i İbrahim'i ve Âl-i İmrân'ı birbirlerinin zürriyetlerinden olarak, âlemlerin üzerine seçmiştir. Allah işiten ve bilendir.”*²¹⁹ Elmalılı bu âyete dayanarak, gerek peygamberliği, gerekse peygamberlerin diğer insanlardan farklı olarak özel meleke ve kabiliyette yaratılmış olduklarını inkâr eden maddecilere cevap sadedinde bazı düşüncelere yer vermektedir. O'na göre istifâ âyeti dediği bu âyeti kerîmeyle mevcut asrı çokça meşgul eden bir ilmî kanun ile risâlet meselesinin mahiyeti gösterilmiştir. Hayatta bir terbiye, istifâ ve istikmal kanunu vardır. Bu aynı zamanda Allah'ın kudretinin delilini teşkil eder. Yine bu kanunladır ki, nebilerin beşer arasındaki üstün imtiyazı aklî ve yakîni olarak anlaşılır. İstifâ, bir şeyin en sâfi olanını almak olup bu fiilin ve te'sirin sürekliliğine 'İstifâ kanunu' denir. Allah'ın istifâ kanununda insanların bir maddeyi analiz edip ayrıştırmalarından farklı

²¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4631.

²¹⁸ Bakara, 2/130; Âl-i İmrân, 3/33; A'raf, 7/144; Hac, 22/75; Neml, 27/59; Sâd,38/47.

²¹⁹ Âl-i İmrân, 3/33.34.

olarak yaratma ve seçip alma bir aradadır. Bu yaratma ya ibtidaendir veya sonradan ve ilave olarak ki, bu sayede bir sâfiden daha sâfisi, daha sâfisi... vücûda gelerek sınırsız bir tekâmül mümkün olur. (İstifâi ekmelin son misali Hz. Muhammed'tir.) Bu durum Allah'ın yaratılanlar üzerinde bir kanunu rubûbiyeti ve devam eden sünnetidir.

İşte yaratılıştaki bütün çeşitlilik, değişim gelişim (tatavvur) ve tamamlanma (tekemmül) Allah'ın bu kanunuyla olur. Bütün bu oluşlar halk-ı cedîd olup eşyanın hiç birinde kendinden kaynaklanan bir illet yoktur. Allah beşeri diğer yaratılanlar üzerine seçmiştir. Nev'i insâni ise daha mükemmel bir istifaya namzet bulunmuştur (içlerinden peygamberler seçilmiştir.) ve birbirlerinin zürriyeti olarak ilerleyen bu nev'in fitratı, tabii olan yaratılış başlangıcıyla değil (mebde-i halk-ı tabii) gayr-ı mûtad olan bir istifâi ilâhî ile zuhur etmiştir. Böyle bir istifâ ile peygamberler diğer akıl sahiplerinden ayrıcalıklı olarak özel bir seçişle (istifâi mahsûs) gelmiştir. Şu halde ne ilmen ne de fennen resullerin diğer insanlardan farklı kılınmasında anlaşılabilir bir nokta ve engel yoktur.²²⁰ Görüldüğü üzere Elmalılı peygamberlerin Allah tarafından birbirlerinin zürriyetlerinden gönderilişini ve diğer insanlar arasından seçilişini, bütün varlıkların aslını oluşturan arz üzerindeki her daim gelişme, değişme ve tamamlanma (halk-ı cedîd) olarak müşahade edilen ve istifâ kanunu denilen kanunla açıklamaktadır.

3- Nübüvvet Kavramı

Allah (c.c) Kur'an'da peygamberleri şehir halkı içerisinde gönderdiğini beyan etmiştir; *"Senden önce gönderdiklerimiz de ancak şehir halkından kendilerine vahyettiğimiz erlerdi."*²²¹ Elmalılı'ya göre nübüvvet kaba kuvvet ve sertlik olmayıp hikmet, nezâket ve incelikle insanları iknâ gücüdür. Âyetteki 'şehir halkı' ifadesi (ehli'l-kurâ) kırsal yaşam sürenlerin (bedevîliğin) zıddı olarak anlam taşımaktadır. Nitekim lügatte insanların beraber yaşadıkları yer anlamında yerleşik hayatın olduğu yere 'karye' burada yaşayanlara da ehli'l-kurâ itlak olunmaktadır.²²² İşte bütün peygamberler yerleşik hayata mensup olup, medenîdirler. Bâdiyede bulundularsa da bu geçici bir süre için olmuştur. Bu açıdan nübüvvet en büyük medeniyet kaynağı olması

²²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II. 1081.

²²¹ Yûsuf, 12/110.

²²² Râğûb el-İsfahânî, *Müfredât-ı elfâzı'l-Kur'an*, s.669.

hasebiyle, bedeviyet nübüvvetin hikmet ve gayesi ile münasip olamaz. Medenilerde ilim ve hîlim galebesine mukabil bedevîlerde cehli cefa ve katılık galiptir. Şu halde din yalnız ibtidai insanların değil, en yüksek medeniyetlerin düzenleyicisidir. Hz. Muhammed @ tıpkı önceki nebiler gibidir. Ümmü'l Kurâ olan Mekke'de doğup, büyümüştür. Muhammedî nübüvvet ve risâlete inanmayanlar **herhangi bir bilimsel gerçekten dolayı değil**, sırf şirke eğilim göstermeleri ve hakkı tanımamalarından dolayı olmuştur.²²³

Elmalı daha ziyade sosyo-kültürel açıdan yaptığı bu izahla aslında İslâmı asrın gelişmiş medeniyet düzeyinin çok gerisinde gören, ancak çöl bedevîlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilen ilkel bir seviyede addeden oryantalizm kaynaklı iddialara cevap vermektedir.

4- Âyet Kavramı

Bununla ilgili olarak daha önce açıklama geçmişti. Belirtildiği üzere Elmalı'lı tabiatla aklını kullananlar için âyetler olduğunu ifade eden âyeti kerîmeler sadedinde bilime ve tabiatı araştırmaya teşvik olduğunu sıkça söylemektedir. Ayrıca o, bu tür âyeti kerîmelerden mülhem olarak şunları da ilâve etmektedir; Allah'ın iki tür âyetleri vardır. Birisi vahyettiği kitabın âyetleri diğeri de tekvîni âyetler dediği kâinat kitabının âyetleridir. Bu iki kitabın âyetleri birbirinin tefsiridir. Marifetin kemali, vahyolunmuş kitaptan hilkat kitabının âyetlerini, Alah'ın sıfatlarını okuyup anlamak ve anladıktan sonra onun kanunlarına uymaktır. Allah Kur'an'ın söz konusu âyetlerinde pek çok açık delilleri veciz, basit ve açık olarak vermiştir. Bunda şu an keşfedilmiş ve henüz keşfedilmemiş nice fen ilimlerinin mevzuları ve gayeleri vardır. İşte Kur'an böylelikle en yüksek ilim ve fenlerin özetini hem havâssın ve hem de avâmın anlayacağı şekilde basite indirgeyerek vermiştir.²²⁴

5- Sünnetullah Kavramı

²²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2935.

²²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 569.

Elmalılı tabi'at kanunlarının koyucusu Allah teâla olduğu için bu kanunlara 'süneni ilâhiyye' demenin daha doğru olacağını söyler.²²⁵ Beşeriyetin dinden istifadesi asıl harikalara sarılmakla değil, sünnetullah'a, cârî tabiat kanunlarına (kavânini müstemirre) ve makulâta sarılmakla gerçekleşir.²²⁶ Sünnet (ç.sünen) kelimesi lügatte 'yol' anlamına gelmektedir.²²⁷ Bu kelime Kur'an'da değişik yerlerde geçmekte olup bazen Allah'a (Sünnetullah),²²⁸ bazen önceki topluluklara (Sünnetü'l-evelîn)²²⁹ ve bazen de Hz.Muhammed (a.s)'dan önce gönderilen Peygamberlere²³⁰ izafe edilmiştir. Bu ayetlerin geçtiği yerlerde sıkça tekrarlanan bir husus da 'Allah'ın sünnetinin değişmeyeceğidir.' Bunların hepsi birarada düşünüldüğünde önceki peygamberelerin kavimlerinden gördüğü mukavemet ve şiddetli muameleler önceki nebilerin,²³¹ tebşir ve tenzire kulak tıkayıp azabı hak etme de peygamberleri yalanlayan önceki toplumların sünnetidir.(yoludur.)²³² Ayrıca - bu ayetlerin siyak ve sibakı gözönünde tutulduğunda - hedefin öncelikle inkarcılar karşısında çok ciddi üzüntüler duyan Peygamberimizi ve beraberinde müminleri teselli ve takviye olduğu anlaşılır. Allah insanlara elçilerini ve kitaplarını göndermiş ancak inanan-inanmayan ayrımı hep var olmuştur. Elçiye düşen görev risâleti insanlara ulaştırmaktır. Kur'an'a göre eğer Allah dileseydi bütün insanlar iman etmek durumunda kalırdı.Şu halde kıyamete kadar Allah'ın takdir ettiği bu iman-küfür olgusunda bir tebdil ve tahvil olmayacaktır. İşte 'Alah'ın değişmeyen sünneti' ifadesinin Kur'ânî bağlamı bundan ibarettir. Elmalılı da bu değişmezlik anlamından mülhem olsa gerek tabiattaki genel geçer kanunlara sürekliliğinden ve değişmezliğinden ötürü sünnetullah demeyi yeğlemektedir.

6- Hikmet

²²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 125.

²²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 267.

²²⁷ İsfehâni, *Müfredât*, s.429.

²²⁸ Ahzâp, 33/38. 62; Fâtur, 35/43, Gâfir, 40/85; Fetih, 48/23.

²²⁹ Enfâl, 8/38; Hicr, 5/13; Kehf, 18/55; Fâtur, 35/43.

²³⁰ İsrâ, 17/77.

²³¹ İsrâ, 17/77.

²³² Fâtur, 35/43.

Elmalılı'ya göre Allah'ın hikmetinde kulların maslahatına ve faydasına göre yaratma vardır. Kur'an'da "*Allah istediğine hükmeder*"²³³ buyurulmuştur. Bu Allah'ın iradesi üzerinde etki yapması düşünülecek hiç bir sebep ve kuvvet yok demektir. Var olan illet ve hikmetler ise irâde-i ilâhiyenin eseridir.²³⁴ Allah Hâkim olup hiç bir sebebe mahkum değildir ancak hikmetiyle sebeplere revaç vermiştir. Fiillerini sebeplere bina etmesi her birini hârikulâde yaratamayacağından değildir. Eğer her şeyi sebepsiz yaratsaydı kendinden başka fiilleri arasında hiç bir irtibat ve münâsebet bulunmazdı.²³⁵ O'nun hikmetli yaratmasından hikmetler, kanunlar çıkar. Bu sayede insanlar ilimler ve fenler edinerek sebeplerine sarılmakla Allah'ın nimetlerini elde ederler.²³⁶

Elmalılı Diyanet riyâsetiyle yaptığı mukavelede daha önce de geçtiği üzere yazılacak tefsirde Kur'an'a oryantalist ve materyalist kaynaklı menfi iddialara cevap vermeyi teahhüd etmişti. İşte Elmalılı'nın bazı metafizik kavramlara yukarıda serdetmeye çalıştığımız rasyonel yaklaşımları temelde bu iddialara karşılık verme sadedinde gerçekleşmiştir. Bir anlamda zaten İslam'ın kendisini reddeden ve ona bilim ve akli baz alarak hücum edenlere karşı kendi yöntemleriyle cevap vermenin daha doğru ve ikna edici olacağını düşünmüştür diyebiliriz. Dolayısıyla Elmalılı'nın mezkur konulara ilişkin görüşleri bu düşünsel zemin dikkate alınarak okunmalıdır. Bundan maada o dönemde İslâm Dünyası'nda etki gösteren modernist yaklaşımların da Elmalılı'nın düşünce dünyasında hiç etki yapmadığını söylemek mümkün değildir. Ancak İslâm Dünyasında öteden beri ortaya çıkmış pek çok düşüncenin varsa meşrû yönüne müsamaha göstermekten ve hakkını teslim etmekten çekinmeyen Elmalılı'yı modernistlerin indirgemeci yaklaşımlarıyla birebir örtüştürmek mümkün değildir.

Şimdi çalışmamızın son bölümünü teşkil edecek olan Hak Dini Kur'an Dili'ndeki tabii ilimlere ilişkin bilimsel tefsir örneklerine geçebiliriz.

D- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE BİLİMSEL TEFSİR ÖRNEKLERİ

²³³ Mâide. 5/1.

²³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1551.

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II. 890.

²³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3974.

Allah Teâlâ yeryüzünü insanın yerleşip hayatını sürdüreceği (müstekar), imkanlarından istifade edeceği (meta') bir mekan olarak yarattığı gibi pek çok faydaları haiz semâ ile de onun ufkunu kuşatmıştır. Bu yüzden insanoğlu hem yerle ve hem de gökle doğrudan teması olan bir varlık konumundadır. Kur'an'ı Kerim her ne kadar inananları için ibadetle ilgili bir takım bireysel ve toplumsal yükümlülükler içerse de Hâlık-mahluk dengesinin sağlanması için insanlığın nazarını sıkça yere, göğe ve onlarda gerçekleşen olaylara çekmektedir.

Vâkıa, öteden beri insan, künhüne vakıf olmakta zorlandığı gök cisimlerine, gerek yerde ve gerekse gökte müşahede ettiği olaylara kutsal anlamlar yüklemiş hatta ulûhiyyet atfetmiştir. Dünyanın değişik yerlerinde yaşamış büyük küçük topluluklarda, İlkçağın felsefi düşüncelerinde, Kur'an'ın nazil olduğu ortama uzak olmayan ve Sâbiî'ler denilen toplumun inanç sisteminde bunun örneklerini görmek mümkündür.

Tarih yere ve göğe esrâr ve kudsiyet nispet eden, kaderini ve varlığını bunlara bağlayan topluluklardan bahsederken Kur'an 'her şeyi yaratan bir Allah inancını' pekiştire pekiştire ortaya koymuş, hiç bir varlığın diğerinden yaratılma itibariyle farklı olmadığını vurgulamıştır. Yerdeki için göğün en bariz cisimleri olan güneşin, ayın ve yıldızların tıpkı dağlar, ovalar, ağaçlar, kuşlar vb.gibi tabî ve makul ama Allah'ın eseri olduğunu ifade etmiştir.

Semâ kelimesi Kur'an'da tekil olarak yüz on dokuz, çoğul olarak da (semâvât) yüz seksen dokuz yerde – çoğunlukla arzla beraber - geçmektedir. Yine pek çok yerde de güneş (şems), ay (kamer,ehille/m.hilâl), yıldızlara (necm, burûc/m.burc,kevâkib/m.kevkeb) değinilmektedir. Arap dilinde genellikle bir şeyin önemine binaen yapılan kasem, Kur'an'da zaman, gün, güneş, ay, semâ... gibi gök bilimiyle ilgili kavramlar üzerine vârid olmuştur. Güneşin doğum öncesinden geceye kadar beş vakit kılınan namazla bile mü'min adetâ bir günün nabzını tutmaktadır.

Ayrıca Kur'an yerin ve göğün yaratılmasından başka bunlar arasında çok önemli bir yer tutan bizzat insanın yaratılışından bahsetmiş, ve kâinattaki düzenli oluşlarla ilgili olarak akli ve düşünceyi kullanmayı açıkça teşvik etmiştir. Denilebilir ki Kur'an'a göre yaratılanı yani kâinatı araştırarak bunlardaki ilâhi ahenk ve mührü kavramak imanî takviye eden bir olgudur.

İşte bugün çok çeşitli sahalara ayrılmış bilim dalları tüm mesaisini sayısı azımsanamayacak yekündeki mezkur ayetlerde belirtilen varlıklar üzerinde harcamaktadır.

Kur'an bir bilim kitabı değil şüphesiz. Ancak yukarıdaki hususlara dayanarak Allah'ın varlığını ve kudretini daha iyi kavramak için, değil sadece astronomi alanında bütün mahlûkat üzerinde çalışmak, araştırmalar yapmak ve mezkur Kur'an ayetlerine bu açılardan yaklaşarak bizzat onun teşvik ettiği tefekkür dünyamızı genişletmek herhalde Kur'an'ın amaçlarıyla pek güzel örtüşmektedir.

Şimdi Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın bu konuyla ilgili yaptığı tefsire bakabiliriz.

I- ASTRONOMİ

Yukarıda insanın yer ve gökle ilişkisine atıfta bulunmuştuk. Burada öncelikle “O ki, yeri sizin için bir yaygı semâyı da bina kıldı.”²³⁷ âyetine dayanarak insanı yer ve gökle bütünleşmiş bir varlık olarak gören Elmalı'lıdan bir iktibas yapmakta fayda görüyoruz.

*'Demek ki, Allah Teâlâ insanı yalnız yerde yaşayacak ve yerdeki eşyadan yararlanacak bir halde yaratmamış ona semâdan da bir faydalanma payı (hisse-i intifâ) ayırmış ve hatta bununla ilgili olarak semâvâtın yedisinde düzenleme yapmıştır. Şu halde insan yalnız arzî bir mahluk değildir. O yerlerde daralırsa göklerden faydalanmaya me'zundur. Fakat bunun için evvelâ ruhu semâvilik hislerini dıymalı ve Allah'ı tanımalıdır. Arzın şehvânî ve hayvânî süfliyetlerinde boğulanlar ise bundan mahrumdurlar. Yarın yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız diye ağlarlar dururlar*²³⁸

Kur'an âyetlerinden yola çıkarak 'insan yalnızca arzî bir mahluk değildir.' diyen müellifimizin bu görüşlerini astronomiye dair tefsiri için bir başlangıç niteliğinde görmenin doğru olacağını düşünüyoruz

A- ' YEDİ GÖK ' İFADESİ

²³⁷ Bakara, 2/22

Kur'an'da değişik yerlerde semânın 'yedi gök' halinde yaratıldığı belirtilmiştir.²³⁹ Acaba göklerin sayısının yedi oluşundan kastedilen mana nedir ? Bu ifadenin geçtiği âyetlerden birinde şöyle buyurulmuştur:

*“ O ki, yerde ne varsa sizin için yarattı. Sonra semâya inayet buyurdu da onları yedi semâ halinde düzene koydu. O her şeyi bilendir. ”*²⁴⁰

Elmalı'ya göre âyetteki 'yedi semâ' ifadesinden akla ilk gelen mana bunun yedi sayısını bildirdiğidir. Bu durumda bu yedi sayısından umumiyetle bilinen yedi gezegen (seb'ı seyyârât) anlaşılmaktadır. Buna göre Arz'dan Zühre'ye bir, Zühre'den Utarit'e iki, Utarit'ten Şems'e üç, Şems'ten Mirrih'e dört, Mirrih'ten Müşteri'ye beş, Müşteri'den Zuhal'e altı, Zuhal'den daha ilerisi de yedinci semâya dahildir.²⁴¹ Sonraları keşfedilmiş olan Uranüs ve Neptün gezegenleri ve daha başka keşfedilmesi mümkün olanlar hep bu yedincisinin sınırlarına dahildir.²⁴² Şu halde denilebilir ki, Zuhal'den öte Uranüs ve Neptün gibi daha başka gezegenler (seyyârât) bulunması 'yedi semâ' nın mevcudiyetini ortadan kaldırmaz.²⁴³

Elmalı'nın da belirttiği üzere bu sıralama bizim arz üzerinde olmamız hasebiyle arz merkez kabul edilerek yapılmıştır. Yani izafi bir tertiptir. Bir başka gezegende bulunsak bulunduğumuz yeri arz gibi merkez kabul edip sıralamayı oradan başlatmak da mümkündür. Nitekim Güneş Sistemi'nde (Manzûme-i Şemsiyye) merkez olarak arz değil güneş kabul edilmiştir.²⁴⁴

Konuyla ilgili olarak bir başka âyet *“ellezi halaka seb'a semâvâtin tıbâkâ”* şeklinde gelmiştir.²⁴⁵ Bazı müfessirler 'tıbâk' kelimesini 'tabaka' kelimesinin çoğulu olarak kabul etmişlerdir. Bu manaya göre 'tıbâkan' ifadesi tabaka tabaka demektir ve

²³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 291.

²³⁹ Bakara, 2/29, İsrâ, 17/44; Mü'minûn, 23/17, 86; Fussilet, 41/12; Talak, 65/12; Mülk, 67/3; Nuh, 71/15.

²⁴⁰ Bakara, 2/29

²⁴¹ Elmalı'nın ifade ettiği bu gezegen isimleri Arapçadaki kullanımlar olup bugün dilimizde Venüs Zühre'nin, Merkür Utarit'in, Güneş Şems'in, Mars Mirrih'in, Jüpiter Müşteri'nin, Satürn Zühhal'in karşılığı olarak kullanılmaktadır.

²⁴² Neptün'den sonra tam boyutları 1970 yılında tespit edilebilen bir gezegen daha keşfedilmiş ve buna da Pluton adı verilmiştir. (Bkz. *Büyük Laurouse*, XVIII, 9437)

²⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1292; VII, 5078.

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 292. Bugün geçerli sayılan Güneş Sistemi'ne göre gezegenler güneş merkez olmak üzere sırasıyla Güneş, Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün, Pluton şeklinde verilir. Bu durumda son üçü yine yedinci semâya dahil olur.

²⁴⁵ Mülk, 67/3.

âyetin manası ' *O ki semâyı yedi kat yarattı* ' demektir. Bu durumda denilebilir ki gezegenlerden her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer semâ sahası teşkil ederek gelmişlerdir.²⁴⁶ Yine başka bir ayette geçen 'seb'a tarâik'²⁴⁷ ifadesindeki 'tarâik' kelimesinin sistem anlamına gelen bir te'vilinin de olduğunu söyleyerek bizim güneş sisteminin yedi sistemden biri olduğu görüşüne yer verir. Ancak Elmalılı bu görüşü tercihe şayan bulmaz. Çünkü bu kelimenin tarik gibi yol anlamına geldiğini ve söz konusu âyeti melâikenin urûcta yolları olarak anlamının daha müsait olduğunu ifade eder.²⁴⁸

Elmalılı 'yedi semâ' ile ilgili olarak bir de daha önce de serdettiğimiz - müfessirlerin çoğunun tercih ettiği - daha ziyade nakle dayanarak yapılan yoruma yer verir. Buna göre arzın üstünde bütün yıldızların tezyin ettiği maddi alemin hepsi bir semâdır. Yani 'yedi semâ' nın birincisidir. Nitekim başka bir âyeti kerimede "*Biz dünya semâsını yıldızlarla süsledik.*"²⁴⁹ buyurulmuştur. Bu maddi alemin ötesindeki altı semâ da rûhani ve mâkûl olarak düşünülür. Mîraç hadiselerinde de semâvâtın böyle rûhani manalarına işâretler vardır.²⁵⁰ Bu yoruma göre de 'seb'a semâvât' nassı daha başka gezegenlerin bulunmasına engel değildir.²⁵¹

Bizce birinci görüş 'yedi semâ' ifadesini Batlamyus teorisine uydurma tekellüfünü hissettirmektedir. Naslar dikkate alındığında bu ikinci görüş daha isabetli durmaktadır. Bu durumda denilebilir ki, bugünkü bilim Kur'an âyetlerindeki yedi semâ ifadesini henüz kavrama düzeyine erişmiş değildir. Çünkü şu anki keşifler ancak birinci semâ ile sınırlıdır. Ancak dikkate değer ki Elmalılı, gerek birinci ve gerekse nakle dayalı görünen ikinci görüşle ilgili altını çizerek verdiğimiz satırlarda bilimsel gelişmeleri hesaba katarak tefsir ile bilimi karşı karşıya getirmemeye özen göstermektedir.

B- GÖK CİSİMLERİNİN DENGESİ

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5181.

²⁴⁷ Mü'minûn, 23/17.

²⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3439.

²⁴⁹ Fussilet-4/12.

²⁵⁰ Buhârî, *Salât* 1, *Hac*, 76, *Enbiyâ* 5, *Tevhîd*, 37, *Menâkıb*, 24; Müslim, *İmân*, 259, 263; Ahmed b. Hanbel, III, 148.149; V, 143.

²⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5077.

Gerçekte oluş sebebini farklı görmekte birlikte varlığın düzenliliğini inkar edenlerin sayısı yok denecek düzeydedir. Belli ki, ateist düşüncenin izahında en çok zorlandığı nokta kevnî düzeni anlamsız bir tesadüfe dayandırma iddiasıdır. Zira tesadüf düzensiz, kararsız, beklenmedik ve hiç bir hesap kaidesine girmeyen bir şeydir. Ne varki sürprizlerle bizi şaşırtan bu tesadüf de kaşı gelinmez sert bir kanuna tabidir. Bu sert kanun kainattaki hassas ve mükemmel dengenin tesadüfe imkan tanımamasıdır.²⁵²

Kur'an-ı Kerim değişik ayetlerinde kainattaki düzen ve dengenin varlığına değinmekte Allah'ın eşsiz (ibda') ve mükemmel yaratışını vurgulamaktadır. Öyle ki, kainattaki bu düzenli işleyiş aynı zamanda tek ilâhi iradenin varlığının da delilidir. Allah'ın varlığını konu edinen Kelâm ilmi de kâinattaki bu düzen ve dengeden yola çıkarak Allah'ın varlığının ispatını 'Gaye ve Nizam Delili' adı altında işlemektedir.

Elmalılı bütün cisimlerin bugün astronomide kabul gören genel çekim kanunu (Câzibe-i umûmiyye) ile denge ve düzende durduğunu söyleyerek ilgili ayet-i kerimelerde bu minvalde açıklamalarda bulunmaktadır.²⁵³ Örneğin "Göğü yükseltti ve mizana koydu."²⁵⁴ ayetinde bunu görmekteyiz. O'na göre semâ ile burada kastolunan şey onun bütün cisimleriyle (ecrâm) üzerimizde yükselmesi ve alemi kuşatmasıdır. 'Vezin' de dâima bir muadele ve denkleşme nispetini ifade etmektedir. Göğün mizana koyulmasında -öncesindeki göğün yükseltme münasebetiyle - zahir olan mana bütün eşya arasındaki genel çekim veya siklet kanunudur. Bildiğimiz terazi ve kantar, çeki gibi tartı ölçüsü olan bütün mizanların esası da budur. Eskiler bunun yalnız yerde cari olduğunu zannetseler de ulvi ve süfli bütün ecsâm ve ecrâmda cari genel bir kanun olduğu ve astronomi ilmi (İlm-i hey'et) bakımından özel bir önemi olduğu anlaşılmıştır.

Buradan devamla Elmalılı şunu da ilave etmeyi gerekli görmektedir.²⁵⁵ 'Bu genel denge prensibi yalnız mihaniki ve fiziki olan cazibe kanununa hasredilmeden kimyevi ve ruhi münasebetlere de şamil olarak adalet kelimesiyle daha kapsayıcı kullanılabilir.'²⁵⁶

Bu son izahıyla Elmalılı'nın bilimsel yaklaşım adına indirgemeci yaklaşımdan kaçındığını ve kuşatıcı bir bakış sunduğunu görmekteyiz. Adeta konunun ruhuna uygun

²⁵² A.C. Morrisson, *İnsan Kainat ve Ötesi*, (trc.Bekir Topaloğlu), s.113. İst. 1986.

²⁵³ Galaksimizdeki her yıldız, galaksideki diğer bütün yıldızların çekim kuvvetlerinin etkisi ile belirlenen bir yol boyunca hareket etmektedir. *Astronomi Çekim*, (trc. Bedri Sürer), s.113. İst.1973.

²⁵⁴ Rahman, 55/7.

²⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4665.

²⁵⁶ A.y, VII, 4666.

düşerek görünmeyen alemin de dengeden hali olmaması yönüyle ayetin anlam dairesinde düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bir başka ayette şöyle buyurulmaktadır. “*Göğün ve yerin onun emriyle ayakta durması onun ayetlerindedir.*”²⁵⁷ Elmalılı burada da ayeti ‘*Cazibe ve muvazene kanununu onun ayetlerindedir.*’ şeklinde açıklamaktadır.²⁵⁸ Yine daha önce de geçen ‘*ellezî halaka seb’a semâvâtin tıbâkâ*’ ayetindeki ‘tıbâkâ’ kelimesi şayet vifâk ve muvâfakat gibi mutabakât manasına mastar kabul edilirse der Elmalı’lı, hep birbirlerine uygun demek olup teaddüleriyle beraber aralarındaki sıkı nizam anlaşılır. Bu mana gezegenlerin her birinin bir câzibe (çekim) etrafındaki ahenklerine uygundur.²⁵⁹

Görüldüğü üzere Elmalılı kainata ilişkin ayetlerde zikredilen denge ve düzen mefhumlarını astronomik bir kavram olan çekim kanunuyla açıklamaktadır.

Konuyla ilgili olarak gördüğümüz bir başka âyeti kerîme de şu şekildedir: “*Allah, semalara direksiz irtifa verendir. Onları görüyorsunuz*”²⁶⁰ Elmalılı bu âyetin iki değişik manaya ihtimalinden söz etmektedir. Birincisi bizim meâlde verdiğimiz üzere ayette geçen ‘teravnehâ’ fiili ve zamirinin semâvâta raci olmasıdır ki bir başlangıç cümlesi (isti’ nâfiye) konumundadır.

İkinci muhtemel manaya göre ‘teravnehâ’ fiili ve zamiri ‘amed’ kelimesine racidir. Bu takdirde mana “*Allah semaları sizin göreceğiniz hiç bir direk olmaksızın yükseltendir.*” şeklinde olur. Elmalı’lıya göre bu manada semavatın görünmez bir takım direklerle dayanıp tutulmakta olması ihtimali îham edilmiş olur. Çünkü görünür bir takım direklerin bulunmaması görünmez bir takım direklerin olması tasavvuruna mani olmaz. Elmalı’lı pek tabii burada görünmez direklerin izaha muhtaç olduğunu gördüğünden ‘Fakat bu görünmez direklerden ne anlaşılır?’ diye sormaktadır.

O’na göre eğer bundan Batlamyus astronomisindeki gibi görünmez bir takım bazı ecdam kastolunursa bu surette asıl o cisimlerin nereye dayandığı sorulacak bu ise direksiz manasına raci olacaktır. Şayet bundan çekim ve itim (cazibe ve dâfia) gibi sırf akıl ile mülâhaza olunabilecek bazı kuvvetler kastolunursa bunlara ‘amûd’ itlakı mecaz olur. Bu durumda asıl mana birinci şekildedir.²⁶¹

²⁵⁷ Rûm, 30/25.

²⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 3815.

²⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 5180.

²⁶⁰ Ra’d.13/2.

²⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2945.

Her ne kadar Elmalılı söz konusu âyeti ‘teravnehâ’ fiilini isti’nâfiye olarak kabul edilerek anlaşılmasını uygun görmüş ve ayeti bilime uydurma külfetine katlanmamış olsa da burada gök cisimlerinin duruş ve hareketleriyle ilgili olarak fizikçilerin de konuya olan bakışlarını serdetmekten geri durmamıştır. Biz bu izahlara Fizik başlığı altında yer vermenin uygun olacağını düşünüyoruz.

C- GÖK CİSİMLERİNİN HAREKETİ

Allah Teâlâ Kur’an’da gerek zımnen ve gerekse açık ifadelerle yer yüzünün ve gök cisimlerinin hareket halinde olduğunu bildirmektedir. Biz yerin hareketine Coğrafya başlığı altında yer vereceğimiz için burada sadece Elmalılı’nın gök cisimlerinin hareketiyle ilgili yaptığı izahlara değineceğiz.

Bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır. *“O Allah ki, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir felekte yüzüyorlar.”*²⁶² Elmalılı burada daha önce de değişik vesileyle geçmiş olan ‘felek’ kavramı üzerinde durmaktadır. Dahhak’ın da (Ö.105/723) belirttiğine göre ‘felek’ yıldızların devrettiği mahal (medâr) dır. Buna göre daha öncekilerin bahsettiği gibi ‘felek’ bir cisim değildir. Öte yandan ayette yalnız güneş ve ay zikredildiği halde haberde tesniye değil de ‘yesbehûn’ şeklinde cemi’ sığası getirilmesi şayanı dikkattir. Sonra ‘kül’ ile yapılan genelleştirmeye güneş ve ayla beraber yeri de içine alarak hepsine işaret edilmesi ihtimal dahilindedir. Bu duruma göre Arz, şems, Kamer gibi bütün gök cisimlerinden her biri bir felekte yüzüyorlar demek olur.²⁶³

Gök cisimlerinin hareket halinde olduklarını bildiren başka ayetler de vardır. Örneğin bunlardan birinde de şöyle buyurulmaktadır. *“Güneş kendisine mahsus bir müstekar için cereyan etmektedir. Bu aziz ve alim Allah’ın takdir etmesidir. Aya da konaklar takdir etmişizdir. Nihayet eskimiş bir hurma salkımı gibi eğri olur. Ne güneş aya yetişebilir. Ne de gece gündüze. Her biri bir felekte yüzerler.”*²⁶⁴ Elmalılı’ya göre ayette zikri geçen güneşin cereyânını yalnız mekanda hareket olarak algılamamalıdır.

²⁶² Enbiyâ, 21/33.

²⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V .3354.

²⁶⁴ Yâsin, 36/38.

Asâr ve evzâısıyla vücudda tevalisi manasına anlamalıdır. Örneğin güneşin ışık ve sıcaklık yayması der Elmalılı onun cereyânıdır.

Ayrıca ayette geçen 'müstekar' kelimesi bir kaç manayı kendisinde toplamıştır. İstikrar manasına düşünülürse güneşin düzenli bir kanuna göre hareket ettiği anlaşılır. İsmi zaman olarak düşünülürse duracağı vakte kadar yani kıyamet anına kadar cereyan etmesi anlaşılır. İsmi mekan olarak düşünülürse ise kendine has bir istikrar mahallinde sabit olarak cereyan ettiği anlaşılır. Tüm manalar dikkate alındığında güneşin belli bir merkeze doğru hareket ettiği anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Elmalılı'ya göre eğri salkım çöpü demek olan 'urcûn' lafzı da zannedildiği gibi sadece hilâlin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor. Ayın menazilde giderken arz etrafında bir ayda katettiği mahrekin bir resmini de göstermiş oluyor. Burada Elmalılı bilimsel gelişmelerin Kur'an'ın bu tür ayetlerini daha iyi kavramadaki yardımını teslim ve tescil eden şu ifadelere yer veriyor. '*Eski denilmekle bu mahrek üzerinde ayın her menzildeki cirri de tahyil edilmiş oluyor ki, astronomiyle ilgilenen önceki alimler bu teşbihin inceliğini kavrayamazlardı.*'²⁶⁶

Elmalılı Hamdi Yazır fezadaki cisimlerin dairevi hareketiyle ilgili olarak "*Kasem olsun semâi zati rec'a...*"²⁶⁷ âyetinde de yukarıdakilere benzer açıklamalar yapmaktadır. 'Zâtirrac'ı' ifadesindeki rac' kelimesi irca' veya rucu' manalarında müteaddî ve lâzım da olabilir. Buna göre ifade 'dönümlü semâ' veya 'döndürümlü semâ' demek olabilir. Bu şekilde zihne ilk doğan anlam semanın kendisinde veya sahip olduğu cisimlerde ve burada meydana gelen olaylarda tekrarlanan dâirevî hareketlerdir. Ancak buradaki irca' mefhumu daha kuşatıcı bir anlam bakımından mutlak olarak kabul edilirse ayette yaratılıştaki iade kanununa işaret olduğu görülür. Bu durumda gerek gök cisimlerinin devirleri, doğuş ve batışları, rüzgarın ve bulutların cereyanları gibi kütleli ve gerekse aydınlık, karanlık, kuruluk, nemlilik, yaşlık gibi gayri kütleli bütün hareket ve değişimleri anlamak mümkündür.

Bu kuşatıcı izahıyla Elmalılı aslında ayetteki rac' ifadesine semanın buharlaşan suyu yağmur olarak arza geri göndermesi, şems ve kamerin halden hale menzilden

²⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4030.

²⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4032.

²⁶⁷ Târık, 86/11.

menzile geçmesi gibi anlamlar yükleyen bazı alimlerin görüşlerini de birleştirmiş olmaktadır.²⁶⁸

Konumuza dahil edebileceğimiz bir ayeti kerime daha var ki, şayet Elmalılı sonradan bazı bilimsel gelişmelere muttali olmuş olsaydı kanaatımızca bu yöndeki görüşe de hak vermeden geçemezdi. Söz konusu ayet ayın güneşi takip etmesinden bahsetmektedir ve mealen şu şekildedir. “*Kasem olsun güneşe ve parıltısına. Ve ona tabi olduğunda aya*”²⁶⁹

Elmalılı ayın güneşe tabi olmasından küçük farklılıklar dışında aşağı yukarı birbirinin benzeri görüşler serdeden önceki alimlerin görüşlerini cem’ etme yoluna gitmektedir. Buna göre ‘ayın güneşe tabi olması’ ayın ona uyup benzediği zamandır. Nitekim gerek güneşin doğuşunda ve batışında ve gerekse bu sırada neş’et eden nurda ve beliren hacimde ve sağladığı faydalarda ayın da benzeri konumda müşahede edildiği açıktır.²⁷⁰ Malum olduğu üzere Bedir gecelerinde ayın ortalarına rastlayan zamanda ay güneşi andıracak şekilde nurlu doğar ve öncekilere oranla daha hacimli görülür.

Elmalılı ilave olarak kendisinin de tercihe şayan bulduğu bir görüşü de vermekten de geri durmamaktadır. Ki bu beyanı başta da belirttiğimiz üzere bizim dikkatimizi çeken bir nokta olmuştur. Buna göre ayetten dolaylı olarak anlaşılan Ferrâ’nın da (Ö.207/822) belirttiği üzere ayın ışığını güneşten aldığına işaret de olabilir.²⁷¹ Zira kelamın siyakı hareket üzerinde değil, ziya üzerinde olmak itibarıyla bu mana zahirdir. Tülûv hareket manasını içerse de bunun ziya itibarıyla bir tabi olma ve hareket olması yaraşır. Çünkü kamer hareketinde arza ziya da şemse tabidir. Arzın etrafında devreder.

Bu ifadelerle yetinmeyen Elmalı’lı ardından bir başka görüşe dayanarak kısa sayılmayacak açıklamalarda bulunmaktadır. Özetle bu görüşe göre ayın güneşe tabi olması ‘Cirminin güneş gibi büyümesi ve her şeyin bakâsının onun hareketine bağlı olması’ anlamına gelmektedir. Elmalı’lı bu sözü, eğer hareket cihetiyle bir tabiiyyet anlaşılacaksa bunu alemin elde ettiği faydaların güneşin hareketlerine bağlı olmasıyla, ziya cihetiyle de ayın cirminin hissene büyümesiyle (Özellikle ayın ortalarında) açıklamaktadır. Elmalı’lı bu hissene büyüme kaydının kamerin hareketinin doğrudan

²⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5728.

²⁶⁹ Şems, 91/1-2.

²⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5851.

²⁷¹ Fahredin Râzî, *Mefâtiḥü'l-Ğayb*, XXXI, 1542. Beyrût, 1990 ; Kurtubî, *Câmiu'l-Ahkâm*, XX, 73. Beyrût 1985.

doğruya şemsin hareketine tabi olduğu zannedilmemek için getirildiğini de belirtir.²⁷² Her halukarda burada Elmalı'lı ayın doğrudan hareketleri itibariyle güneşe tabi olduğundan bahsetmez. Hatta bundan bahsetmediği gibi altını çizdiğimiz ifadelerden de anlaşılacağı üzere kabul etmez de.

Görüldüğü üzere Elmalı'lı ısrarla ayın güneşe tabi olmasıyla ilgili olarak bunun hareket cihetiyle değil de ziya cihetiyle olduğunu belirtmekte, kabul edilecekse eğer hareket bakımından ayın tabiiyyetini de ancak varlıkların hayatının güneşin hareketine bağlı olmasıyla açıklamaktadır. Bu durumda söz konusu tabi olma sadece aya münhasır olmayıp alemi de içine alacak şekilde genişletilmiş olmaktadır. Hatta o, her ne kadar 'tülûv' ifadesinde bir hareket anlamı sezinlese de doğrudan hareket bakımından ayın güneşe tabi olmasını uzak görmekte ayın harekette güneşe değil arza tabi olduğunu ifade etmektedir.

Şüphesiz Elmalılı burada kendi zamanının bilgi birikimine göre hareket etme durumunda kaldığından bugünkü bilimin tescil ettiği bir hakikate adım atamamıştır. Hatta denilebilir ki, '*kamer harekette arza ziyada güneşe tabidir.*' demesi gibi bugünkü bilimin reddedemeyeceği fakat nâkıs göreceği bir görüş ortaya koymuştur. Zira bugünkü astronomi bilgilerine göre ay ve dünya aynı zamanda güneşin etrafında dönmektedirler.²⁷³ Bu durumda ayette ışığını güneşten alması gibi bir mananın yanında ayın güneşe doğrudan hareket açısından bir tabiiyyetinin de kastedildiği uzak görülemez.

Peki Elmalılı'nın bu açıklamaları ne ifade etmektedir? Bize göre gerek Elmalılı'nın etkisinde kaldığı önceki alimler ve gerekse Elmalılı ogün için ayın dünya ile beraber güneşin etrafında döndüğünü bilselerdi ayete daha değişik açıdan bakacaklardı. Ve belki Elmalı'lı gibi derin ve ince görüşlü bir alim ayın doğrudan hareket bakımından güneşe tabi olmadığını vurgulama ihtiyacını hissetmeyecekti. Her halukarda bu durum bize şunu göstermektedir; Bizim sahip olduğumuz bilgi gelişme ve değişme imkanına sahiptir. Kur'an ise bu özellikteki beşeri bilginin üstünde bütün çağları kucaklayan söyleme sahip bir kitaptır. Şayet beşeri çabalar varlığın bilgisini

²⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5852.

²⁷³ Ayın güneşe tabi olmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Celâl Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, s.198. İst. 1995.

tüketemezse -ki tüketemeyecektir- kıyamete kadar baki kalacak bu kitabın varlığına ilişkin ayetleri de daha iyi anlaşılmasına devam edecektir.

D- GÜNEŞİN VE AYIN IŞIĞI

Bir önceki bahiste ayın güneşe tabi olmasıyla ilgili olarak Elmalılı'nın bu tabiiyeti hasseten ayın ışığını güneşten alması şeklinde değerlendirdiği görülmüştü. Burada bunun üzerinde ayrıca durmayacağız.

Ancak Kur'an'ı Kerim'de güneşin ve ayın ışık durumlarıyla ilgili daha net algılanmaya müsait âyetler de vardır. Gerçekten Kur'an'da güneş için mübsıra, sirâc ve ziyâ nitelemesi yapılırken ay için de nûr nitelemesinde bulunmaktadır.²⁷⁴ Bu niteleme farklılığı bize onların ışık durumlarıyla ilgili olarak aralarında farklılıklar olduğunu hissettirmekte olup aynı zamanda bugün ayın ışığını güneşten aldığını kesin bir dille söyleyen bilimsel tespitle de uygunluk arz etmektedir.

Konumuzla ilgili belirgin âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır. “ *O güneşi bir ziyâ, ayı da bir nûr kıldı.*”²⁷⁵ Elmalı'lı bu ayetin tefsirinde ziyâ ile nûr arasındaki farka işaret ederek güneşin ışık verici olduğunu ayın da aslında bir yansıtıcı olduğunu belirtiyor. O'na göre ayetin lafzından ziyâ ile nûrun farkı anlaşılmalıdır. Her ne kadar ikisi de karanlığın mukabilini ifade etseler de aralarında derece farkı söz konusudur. Nitekim nûr ziyâdan daha genel, ziyâ da nûrdan daha özel ve daha güçlüdür. Ziyâda yoğun ve ani bir parlama, kuvvetli bir yayılma nûrda da mutlak zulmete tekabül eden sükunu andıran bir safâ ve letâfet vardır. Ziyâda sıcaklık (hararet) ve yanıcılık (nâriyyet) gibi nûrdan başka bir şey de vardır. Ancak nûr ise sırf karanlığa karşılık gelen ve ziyâdan alınan bir manadır. Denildiğine göre ziyâ bizzat olana nûr ârizî olana tesmiye olunur. Şu halde burada ay nûrunun güneş dolayısıyla verildiğine iş'ar vardır.²⁷⁶

Görüldüğü üzere Elmalılı gayet ince ifadelerle ziyâ ile nûr arasındaki farkı ortaya koyarak bugünkü bilimin de tespit ettiği bir hakikatle Kur'an'ın uygunluğunu belirtmiş oluyor.

²⁷⁴ Yûnus, 10/5; Furkan, 25/61; Nûh, 71/16; Nebe', 78/13.

²⁷⁵ Yûnus, 10/5.

²⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2673.

Biz burada Kur'an'da güneş için farklı bir niteleme olan ve -yukarıdaki izahını yeterli gördüğünden olsa gerek- Elmalılı'nın pek açıklama ihtiyacı hissetmediği 'sirâc' kelimesinin de hatırlanmasında fayda görüyoruz. Bu kelime fitil ve yağın tutuşturulmasından elde edilen parlaklığa denir ki her ışık veren şey için kullanılmaktadır.²⁷⁷ Malumdur ki astronomide güneş kendi bünyesindeki yanmaların sonucu şiddetli bir ısı ve ışık neşreden bir yıldız olarak tanımlanır.²⁷⁸ Bu durumda ayette güneş için yapılan 'sirâc' nitelemesi bilimin hem güneş ışığının güneşin kendisinden kaynaklandığına yönelik ve hem de güneşin yapısıyla ilgili tespitiyle paralellik arz etmektedir.

Hemen belirtelim ki, Elmalılı bilime dayalı olarak ziyâ ve nûr ile ilgili açıklamalarından başka söz konusu ayette Allah'ın hâlıkıyeti ve cisimlerin mahlukıyetinin de vurgulanmış olduğunu ifade etmektedir. Bu bize daha başka yerlerde de gördüğümüz üzere Elmalılı'nın bilimsel tefsir adına indirgemecilikten kaçındığını, Kur'an'ın yegane hedefi olan hidayeti ve kulluk bilincini dikkatten uzak tutmadığını göstermektedir.²⁷⁹

E- AYIN SÖNDÜRÜLMESİ

Elmalı'lı Hamdi Yazır Peygamberimizden @ ve bazı sahabiden aktardığı rivayetlerin de desteğiyle bir ayeti kerimenin tefsirinde ayın aslında daha önce güneş gibi ısı ve ışık veren bir kütleken sonradan bu özelliğinin giderildiğini ifade etmektedir. O'na göre Kur'an bu durumu zamanımız fenninin henüz tespitinden çok önceleri ifade etmiştir.

Sözünü ettiğimiz âyetin meâli şöyledir. "*Biz gece ile gündüzü iki âyet yaptık da gece âyetini (ayı) silip söndürdük, gündüz âyeti (güneşi) ise gösterici yaptık...*"²⁸⁰ Elmalılı burada İbn-i Abbas'tan (Ö.68/687) 'Gece âyeti olan ay, güneş gibi ışık veriyordu ve ışığı giderildi. Ayın sathındaki karartılar o mahvın eseridir.'²⁸¹ şeklinde bir

²⁷⁷ Râğib. el-İsfehâni, *Müfredât*, s.406.

²⁷⁸ Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* (trc.M.Ali Sönmez.) İst.1987. s.252; Celâl Yeniçeri, *a.g.e.* s.230.

²⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, S.2673.

²⁸⁰ İsrâ, 17/12.

²⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 46, Beyrût, 1992.

rivayet nakletmektedir. Ayrıca İbn-i Ebî Hatim'in tahrir ettiğini söylediği Muhammed İbni Ka'bi Kurazî'ye ait 'Gece bir güneş, gündüz de bir güneş vardı gece güneşi mahvedildi ve işte aydaki mahv odur.' söze de yer vermektedir. Konuyla ilgili verdiği diğer bir hadis de şudur : 'Abdullah b.Selâm Peygamberden @ aydaki karaltıyı sordu. Resûlullah @ ikisi de güneş idi ve 'geceyi ve gündüzü iki âyet kıldık, gece âyetini mahvettik' ayetini okudu. Şimdi gördüğün karaltı o mahvdır.'²⁸²

İşte bu gibi rivayetlerin de yardımıyla Elmalılı, 'Demek ki ay öncelikle ışık verir olarak (mudî) yaratılmıştı. O da bir güneşi ve güneş gibi sıcaklığı vardı. Sonra Alah Teâlâ o güneşi mahvetti yani söndürdü ve şu an bildiğimiz gece âyeti olan kamer oluştu. Şu halde gerek kamerin yüzündeki karaltı ve gerek aksettirdiği nûrumun büyüyüp küçülmesi mihaktaki kaybolup yeni bir hilâl olarak zuhur etmesi o mahvın bir neticesidir. Evvelce bilinmeyen bu hakikati Kur'an haber vermiştir.' şeklinde izah yapmaktadır. O'na göre aynı şekilde burada ayetin siyakının da gösterdiği üzere kıyamet günü fezâda olacak olayların bir örneği ibret gösterilmiştir.²⁸³

Bu açıklamalarıyla da Elmalılı'yı âyeti sadece bilimsel tefsir'le kayıtlamadığını görüyoruz.

F- ŞİHÂB KAVRAMI

Şihâb kelimesi K.Kerim'de bir yerde çoğulu 'şühüb'le beraber olmak üzere toplam dört ayette geçmektedir.²⁸⁴ Kelime yakılmış ateşten elde edilen gayet parlak şûle anlamına gelmektedir. (Nitekim bu manaya gelmek üzere Kur'an'da Mûsâ (a.s) ehline 'Size (şu görünen ateşten) belki ısınabileceğiniz bir haber ve bir ateş (şihâbiün kabesün) getireceğim.' demektedir. Neml,27/7) Yıldızların ve kılıçların beyazlığı da parıltılarından dolayı bu isimle anılmışlardır.²⁸⁵ Yine K.Kerim'de bu kelimenin geçtiği yerlerde dikkati çeken husus 'sâkıb', 'mübîn', 'rasad' gibi sıfatlarla nitelenmiş olmasıdır. 'Sâkıb' kelimesi düştüğü yeri delen ışık anlamına gelmektedir ve aynı niteleme farklı bir yerde Târik yıldızı için de yapılmıştır.²⁸⁶ 'Mübîn' kelimesi apaçık

²⁸² Taberî, a.g.e, a.y.

²⁸³ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, V.3170.

²⁸⁴ Hicr, 15/18; Sâffât, 37/10; Cin, 72/8. 9.

²⁸⁵ Râğıb el-İsfehânî, Müfredât, s.465.

²⁸⁶ Târik, 86/3.

anlamına geldiğinden burada söz konusu şûlenin gayet parlak olduğunu hissettirmektedir. ‘Rasad’ kelimesi de terakkub için hazırlık manası içerdiğinden şihâbların gözetleyici foksiyonlarını ifade etmektedir.²⁸⁷

Şu halde şihâbların delici, çok parlak ve gözetleyici gibi nitelikleri vardır diyebiliriz. Bu lügavî manalar ve kelimenin geçtiği âyetler göz önüne alındığında mezkur özellikteki şihâbların gayb aleminden kulak hırsızlığı yapmaya çalışan cinlerin ve şeytanların bertaraf edilmesi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunu ifade eden ayetlerin birinin meâli şöyledir. “ *Doğrusu biz (cinler), semâyı yokladık ta, onu kuvvetli bekçiler ve şihâplarla doldurulmuş bulduk.* ”²⁸⁸

Acaba bu şihâbların insanların semâda yıldız kayması olarak adlandırdıkları olayla bir ilgisi var mıdır? Elmalı’lı bu meseleye nasıl bakmıştır? Konumuz açısından bizi ilgilendiren asıl nokta burasıdır. Elmalı’lı şihâbın özellikle gök yüzünden yıldız kayıyor gibi görünen şu’leye ıtlakının gâlip olduğunu belirttikten sonra fennî açıdan fiziki yapısına dair henüz net bir açıklamanın yapılamadığını teslim etmektedir. Ancak faraziyye kabilinden diye nitelediği izahlara da yer vermeden geçmemektedir. Belirttiğine göre önceleri şihâblar havanın yüksek tabakalarına yükselmiş olan bir takım gazların yanmasına hamlediyorlardı. Daha sonra şihâbların fezâda sürüler halinde seyreden bir takım küçük cisimler olduğu ileri sürülmüştür. Arz bunların hareket alanlarına rast gelir. Ve bunlar arza tesadüf ettikleri zaman havâi nesimînin yüksek kısımlarıyla teması neticesinde hızlarının şiddetinden dolayı delk ile husule gelen harareten naşi tutuşurlar. Gök taşları da bunlardan düşer. Şihâbların hızı saniyede kırk ile yetmiş kilometre arasında değişir. Şihâbların hareketi ne gezegenlerin mahrek düzeylerinde ve ne de onlarla aynı yönde olmayıp bunlar mahreklerinin cinsine nazaran daha ziyade kuyruklu yıldızlara benzetildiğinden astronomi bilginlerinin bazıları bunları parçalanmış kuyruklu yıldızların bir döküntüsü olarak düşünmüşlerdir. Elmalı’lının faraziyye dediği izahlar bu şekildedir. ‘Kendisi buna şu ifadelerle değinmektedir. *Tesadüf sözleri karışan herhangi bir izah da bilimsel bir izah olamayacağından bunlar (şihâblar) esrârı semâviyeden ma’duddur.*’²⁸⁹

²⁸⁷ Râğıb, a.g.e, el-İsfehâni, s.355.

²⁸⁸ Cın, 72/8.

²⁸⁹ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili .V,3050.

Bu satırlardan anlaşıldığı üzere Elmalılı şihâbları bizim semânın açık olduğu gecelerde müşahede ettiğimiz ve yıldız kayması diye tanımladığımız olaylarla ilişkilendirmektedir. Ancak her halukarda bunların mahiyetiyle ilgili olarak da bilimin kesin görüşünün olmadığını vurgulamaktadır.²⁹⁰

Ancak ifade etmek gerekir ki burada insanın zihnine başka bir soru belirlemektedir. Acaba şihâblar eğer böyle fizikî bir görünüme delâlet ediyorlarsa -ki manası buna mahmuldür- bunların görünmez varlıklar olarak kabul ettiğimiz cin ve şeytanlarla ilgisi ne şekildedir? Bir başka deyişle mele-i âlâdan kulak hırsızlığı yapmaya çalışan bu görünmez varlıklar şihâblarla nasıl savuşturulmaktadır?

Elmalılı bu soruyu rûhî hadiselerin semâvî hadiselelerle ilgisinin olabileceği ihtimaliyle cevaplandırmaya çalışır. Nitekim bir şihâbın düşmesi, gözlerde bir intibâ bıraktığı gibi düştüğü yerde havai nesimî içinde (atmosfer) yükselmiş bazı habis gazların yanmasıyla tasfiyesi veya tesmîmi gibi bazı neticeler husule getirebilmek veya şuur altında bazı ihtizazlar, cereyanlar ihdasıyla uykuda veya yakazada veya bazı şartlar altında rast geldiğimiz fertlerin kabiliyeti mahsusalarına göre rüyâ veya ilhama benzer bazı intibaat iletmek gibi ihtimallerle de ilgili olabilir.²⁹¹ Ayrıca şihâbların yanma ve tutuşma gibi özelliğini dikkate alarak bunların cinlerin ontolojik yapılarıyla ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir. Buna göre şihâblar bir takım kuvvet ve kötü ruhların yanma ve kovulmasıyla alakadardır.²⁹²

Görüldüğü üzere bu izahlarında Elmalılı'nın henüz bilimin kesin hükme varamamasından dolayı şihâbların mahiyeti ile ilgili bilimsel yargı ortaya koymaktan kaçındığını bir takım faraziyyelere sadece bilgilendirmek gayesiyle yer verdiğini anlamaktayız. Bu yaklaşımıyla kendisinin Bilimsel Tefsir teorisiyle ilgili serdettiği görüşlerine sadık kaldığını da görmüş oluyoruz.

²⁹⁰ Celâl Yeniçeri şihâbların yıldız kaymalarıyla ilişkilendirilemeyeceği kanaatindedir. Kelimenin lügavî anlamını dikkate alan Yeniçeri'ye göre şihâblar yıldızların kendisi değil yıldız ve gezegenlerin herhangi bir sebeple kopup uzaya dağılmış çeşitli maden ve taş parçacıkları olabilirler. Bkz. *Uzay Âyetleri Tefsiri*, s.138 Öte yandan Yeniçeri şihâbların bugün astronomide notron yıldızları olarak bilinen güneşten çok daha büyük ve ağır. on km. çapına kadar ininceye kadar aynı ağırlığını koruyarak küçülen, inanılmaz hızla dönebilen yıldızlara benzediğini belirtmektedir. Yeniçeri, a.g.e. s.140.

²⁹¹ Yazır, *Hak Dini Dili*, VII,5204.

²⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V,3051. Fezadan bahseden ayetlere ilişkin müstakil bir eser te'lif eden Celâl Yeniçeri'ye göre cinlerin ateşten yaratılmış olmaları dolayısıyla onları etkisiz hale getirecek olan silahların da sıradan bir ateş enerjisi olmayıp onun üstünde güce sahip olması gerekir. Bu yüzdendir ki, sözkonusu ayetlerde tabî ateş olan 'nar' değil de onun yerine 'şihâbün mübin' ve 'şihâbün sâkıb' gibi daha yüksek enerji güçleri devreye sokulmuştur. Bkz. Celâl Yeniçeri, a.g.e. s.134

2 – COĞRAFYA

‘Hak Dini Kur’an Dili’nde coğrafyaya ilişkin geniş malumata rastlamadığımızı ifade edelim. Ancak Dünyanın dönmesi ve şekline ilişkin bir takım izahlara rastlamak mümkündür.

A- Dünyanın Dönmesi

Daha önce geçtiği üzere Kur’an’ın değişik yerlerinde gök cisimlerinin hareketli olduğuna dair ifadelerin olduğu bir gerçektir. Ancak şu kadarı var ki, bu hareketliliğin dairevi tarzda olduğuna dair çok sarıh beyanlara rastlanılmamaktadır. Eğer gezegenimizi de bir gök cismi gibi düşünecek olursak onu diğer gök cisimlerinin hareketli oluşunu beyan eden âyetler içerisinde düşünmek mümkündür. Fakat biz bunları ayrıca ele almayı düşünmüyoruz. O’nun için biz burada Elmalı’nın Kur’an’da dünyanın hareketli oluşunu ifade eden diğer âyetlere getirdiği yorumlara yer vereceğiz.

1 – “*Şüphesiz ki, yerin ve göklerin yaratılmasında, gecenin ve gündüzün ardı ardına gelişinde akıl sahipleri için ibretler vardır.*”²⁹³

Elmalı bu âyette gece ve gündüzün birbirinin peşi sıra gidişini ifade eden ‘İhtilâfü’l-leyli ve’n- Nehâri’ âyetinin zaman mefhumu verdiğini ve hareketle alâkadar olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴

2 – “*Dağları görür, yerinde sanırsın, halbuki onlar bulut geçer gibi geçer*”²⁹⁵

Elmalı bu âyetin kıyamet sahnesini canlandırıldığını söyleyen daha önceki müfessirlerce iyi anlaşılmadığını belirtmektedir. Öte yandan Elmalı bu âyete dayanarak Arzın hareketliliğine delil getirmeyi güzel bir tefsir olarak değerlendirmekle beraber siyak-sibak açısından böyle bir mananın da pek isabetli olamayacağını

²⁹³ Âl-i İmrân, 3/190.

²⁹⁴ Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*, II,1256.

²⁹⁵ Neml, 27/88.

belirtmektedir. Zira bu mananın da kıyamet olayları arasında durması pek uygunluk arz etmemektedir.²⁹⁶

Burada Elmalılı'nın âyeti bilimsel tefsire uydurma gibi bir tavırdan uzaklaştığını, nassa anlamada siyâk ve sibâkı dikkate aldığını görmekteyiz.

3- " *O ki, sizin için Arzı âmâde kıldı, haydi o Arzın omuzlarında yürüyün..*"²⁹⁷

Elmalılı 'züll' mastarından geldiğini söylediği ve bizim âmâde olarak çevirdiğimiz âyetteki 'zelûl' ifadesinin taşıdığı anlamın aslında hayvanda hakikat olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu kavramda binilmesi en mutâd olan bir hayvan teşbih edilmiştir ki, en ziyade mütebâdir olan Arap atı veya hecînidir. İşte Elmalılı'ya göre Arz bu sûretle her türlü istifadeye müsait olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir olunmuştur ki, bunda onun hiss olunmayacak kadar sürekli ve serî bir hareketle sarsımsız yürüyüşüne de bir işâret vardır. Bu şekilde Allah Teâlâ bize Arzın hareketini vâkıada olduğu gibi hissettirmeden (gayrı mahsûs) bildirmiştir.²⁹⁸

Zikrettiğimiz bu âyetlerin tefsirinde Elmalılı, her ne kadar sarîh olmasa da işâret yoluyla da olsa dünyanın hareketli oluşunun bildirildiğini belirtmektedir. Bizce Kur'an'da dünyanın hareketsiz olduğuna dair hiç bir beyana rastlamak mümkün değildir. Geçmişte Râzî gibi dünyanın hareketsizliğini söyleyen âlimlerimiz ise felsefeyle memzûç Batlamyus teorîsinden hareketle nassa gittikleri için hataya düşmüşlerdir.²⁹⁹ Eğer hareket noktamız nas ise gerçekten Kur'an dünyanın hareketsiz olduğunu söylememektedir. Ancak şu da bir gerçek ki, bunun aksini ortaya koyan âyetler Elmalılı'nın da ifade ettiği üzere işâri niteliktedir.

Bu durumun da Kur'an'ın hedefinin bilimsel bir üslûba sahip olmaması, hidayeti öncelemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan düşünme ve araştırmaya teşvik de bunlar arasında sayılabilir.

B- Dünyanın Şekli

²⁹⁶ yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3708.

²⁹⁷ Mülk, 67/15.

²⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5227.

²⁹⁹ Râzî, *a.g.e.* II. 94.

Kur'an'ı Kerim'de dünyanın şekline ilişkin açık ve net bir âyete rastlamamaktayız. Belki bu konuda söylenebilecek bir şey varsa o da Dünya'nın dönmesiyle ilgili olarak Kur'an'ın işaretten değinide bulunduğuudur. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an bazı âyetlerinde Yerin yayılıp, döşenmesinden bahsetmektedir.

Bizi burada ilgilendiren husus, söz konusu âyetlere Elmalılı Hamdi Yazır'ın hangi açılardan baktığıdır. Ancak burada bir kaç noktaya temas etmekte fayda görmekteyiz. Biz öncelikle bu âlimlerimizin Kur'an'dan hareketle bir yanlışa düşmelerini ilk elde göz önünde bulundurmaktansa, Kur'an'ın muhataplarını yer ve gök hakkında düşünme ve araştırmaya sevketmiş olmasını ve geçmiş bazı âlimlerimizin de buna uymalarını dikkate değer buluyoruz.

Diğer taraftan Kur'an'ın bazı âyetlerine dayanarak Dünyanın gerçekten düz olduğunu söylemenin kaçınılmaz olduğunu söylemenin de müsellemlenmediğini, söz konusu âyetlerin farklı te'villerinin de mümkün olduğunu belirtme ihtiyacını hissediyoruz. Eğer bir nas hakkında alimlerimizce farklı görüşler ortaya koyuluyorsa o nassın bir tek yorumla kayıtlanamayacağı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim bugün zikredilen konuda hem bilimin kesin olarak ortaya koyduğu hakikati ve hem de âyetlerin siyak – sibak ilişkisi içerisindeki konumunu dikkate alarak nimetleri hatırlatma sadedinde gezilebilir, oturulabilir ve yaşanılabilir bir hayattan dolayı Yaratıcı'ya şükran borcununun gereğinin mezkur âyetlerde vurgulanan bir husus olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Şimdi Elmalılı'ya dönelim ve o bu konuda ne diyor ? Ona bakalım;

Biz öncelikle konuya medar olan âyetlerin meâline yer vermek istiyoruz. Bunların ilki semânın şekline dair olsa da biz mezkur başlık altında almayı uygun gördük.

1- “ ... Siz mi çetinsiniz yaratılışca yoksa semâ mı? Allah semâyı binâ etti, onu yükseltti ve düzene koydu. ”³⁰⁰

Burada semâyı düzene koydu meâli 'fesevvâhâ' ifadesiyle ilgilidir. Elmalılı bu âyetin tefsirinde “ Bundan semânın şeklinin tam küre olduğunu anlamak isteyenler olmuş ise de bütün semânın hey'eti umûmiyyesinin şeklinin tam küre olduğu sabit

³⁰⁰ Nâziât, 79/27.28.

değildir. *Tafsilini Allah bilir.*” demektedir.³⁰¹ Burada Elmalı’lıyı fazla bir açıklamaya ihtiyaç görmemiş olarak bulmaktayız. Şu halde denilebilir ki, Elmalılı henüz süpekülasyon söz konusu olduğundan burada bilimsel tefsire yer vermemektedir.

2- “ *Kasem olsun... Yere ve onu döşeyene.* ”³⁰²

Elmalılı’ya göre genişletilmiş Arza ‘tahâ’, büyük ve yayvan gölgeğe ‘tahiyye’, ‘mathiyye’ ve ‘mathuvve’ denildiğinden Arzın tahvı onun meydana getirilmesiyle sathının hayata elverişli bir surette döşenmesidir. Böyle olması onun kürevî olmasına engel değildir. Nazar ve istidlalle sâbittir ki, Arz hendesî manasıyla tam bir küre olmamakla beraber kürevî, yani küremsidir. Dağları, dereleri, ovaları ve denizleri gibi girinti ve çıkıntılarıyla kutuplarının basıklığı kürevîliğine mani olmaz. Hacminin büyüklüğüne nazaran onun üstünde bir portakal kabuğunun pürüzleri mesâbesinde kalır. ‘Tahâ’ tabiri bu döşenişi anlatır. Nitekim karpuz ve kabak gibi Arz üzerinde döşenip yayılan sebze ve nebâtâta ‘ mutahhiye’ denilir.³⁰³

Burada Elmalılı yayıp, döşeme anlamına gelen ‘tahâ’ fiiliyle anlatılmak istenenin Yer’in şeklini ifade etmekten daha çok hayata elverişli bir şekilde döşenmesi olduğunu belirtmektedir. Ancak sonunda karpuz, kabak gibi dairemsi sebzelere aynı kökten gelen bir ismin verildiğini ifade etmekten geçemez. Şu halde denilebilirki, her ne kadar hayata elverişliliği ifade etse de söz konusu âyet bir başka açıdan da dünyanın şeklinin küremsi oluşuna işaret etmektedir.

3 - FİZİK

A- CİSİMLERİN HAREKETİ

Daha önce zikrettiğimiz bir ayeti kerîmede “*Allah, semâvâtı direksiz yükseltendir. Siz onu görmektesiniz.*” buyurulduğunu ve Elmalılı’nın burada astronomi ile beraber Fizik ilmi açısından da bazı açıklamalar verdiğini belirtmiş ve bunlara burada yer vereceğimizi söylemiştik.

³⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII. 5565.

³⁰² Şems.91/6.

³⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII.5854.

Elmalılı'ya göre Batlamyus nazariyesine göre gök cisimlerini görünmez bir takım dayanak arayanlar aslında Fizikçilerin açıklamalarına istinaden bu yolu tercih etmekteydiler. Buna göre her cisim mütehayyizdir. Yani bir hacim ve miktar ile fezâdan bir yer işgal ederler. İşte önceki Fizikçiler de cisimlerde biri tabii ve biri de gayri tabii olmak üzere iki nevi hayyiz mütaala etmekteydiler. Kendine bırakılan cismin gidip durduğu yer tabii hayyizi başka bir yere hareketi de diğer bir deyişle harici bir kuvvetin tesiri ile kasrî surette gidip durduğu yer de gayri tabii hayyizdir. Ancak cismin gayri tabii hayyizde durabilmesi de ancak bir vasıtaya istinaden mümkün olmaktadır. Mesela ağır olan bir cismin tabii hayyizi aşağıda, hafif olanın da yukarıdadır. O'nun için taş suyun dibine iner, hava da üstüne çıkmaktadır. Binaenaleyh taşın havaya doğru harakati kasrî, yani zorlama ile olmakta ve yukarıda durabilmesi bir direğe dayanmasına bağlı olmaktadır.

İşte Batlamyus nazariyecileri Elmalılı'ya göre cisimlere görünmez dayanaklar ararken bu görüşleri sededen Fizikçileri dikkate almaktaydılar. Buna göre onlar cisimlerdeki çeşitli hareketlerin etkeni olmak üzere ayrı ayrı birer felek düşünmüşler ve her gezegeni görünmez bir felek küresine dayamışlardır. Bu feleğin mihrininin tabii hareketi o gezegenin tabii görünen hareketini meydana getirdiği gibi bunu bağlı bulunduğu daha üst bir feleğin tabii hareketi de o gezegenin tabii olmayan hareketini meydana getirmektedir.

Elmalılı bu izahlardan sonra her hangi bir cismin mutlak hayyizden bir noktaya vaz'u tahsisine ne cismin ne de hayyiz tabiatı kafi gelemez demek ve buna aklen bir müreccih aramanın aklen zaruri olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu sebeple hareket ve sukut hadiselerini ne cismin ne de hayyiz tabiatında değil, muhtelif cisimler arasında izafi olarak bir meyli incizab nispeti gibi düşünmek ve bu nispeti tutan bir kudreti bâliğa düşünmek daha makul olacaktır. Nitekim sonraki Fizikçiler de tabii ve gayri tabii hayyiz fikrini reddederek bütün cisimlerde ve maddede ataleti kabul etmişler, her cismin hayyizdeki özel konumu, hareket ve sükûnu harici bir kuvvetin tazyik ve tesirine bağlı olduğuna kani olmuşlar ve ağırlıklar arasında karşılıklı bir tenasüb bulmuşlardır.³⁰⁴

³⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2946.

İşte bu yaklaşımlar ışığında Elmalılı göre söz konusu âyetin bu izahlara göre hem görüldüğü gibi direksiz ve hem de görünmez direkler manasıyla anlaşılmaya müsait olduğunu belirtmektedir.

Biz bütün bu izahlar neticesinde Elmalılı'nın ayetin muhtemel manasından hareketle bilimsel açıklama yoluna gitmekte bir sakınca görmediğini müşahede etmekteyiz. Öte yandan yine Elmalılı'nın konuyu salt bilimsel izahlarla bırakmayıp Allah'ın kudretini hatırlatmakla hidayet yönünü de vurguladığını görmekteyiz.

B- ÂLEMİN YEDİ BOYUTLU OLUŞU

Daha önceki konularımız arasında göğün yedi semâ olarak yaratılışı konusunda Elmalılı'nın astronomiyle alakalı olarak yaptığı izahlara yer vermiştik. Elmalılı aynı hususu ifade eden âyetlerin birinde konuyu bu defa Fizik ilmi açısından ele almaktadır.

Bilindiği üzere cisimler uzunluk, genişlik ve derinlik olmak üzere üç boyutlu olarak düşünülmektedir. Elmalılı buna ilaveten faraziye kabilinden söz konusu üç boyuttan fazla boyutun derinlik itibarıyla kesişmiş bulunacağı ecsam âlemlerinin düşünüldüğünden bahseder. Her ne kadar tecrübe cisimde üç boyuttan fazlasını bulunduğuna imkan vermese de Elmalılı'ya göre bir şeyi bulamamak bulunamamayı gerektirmez. (Ademî vicdandan ademi vücut lazım gelmez.)

Nitekim eski Matematikçiler de dört, beş ve daha fazla boyutlu âlemleri caiz ve mümkün olduğunu tasvir için nokta hattın, hat sathın, sath cismin bir haddi olarak mülâhaza etmişlerdir.

Buna göre semâ hakkında ecsam âlemini bizim alemimizin sıfıra ineceği yedi buudlu bir alem mertebesine kadar çıkmak üzere düşünebiliriz. Şöyle ki, Bunlardan üçü bizim az öncebelirttiğimiz üç boyutlu âlem. Dördüncüsü bu âlemin bir sath mesabesinde kalacağı dört buudlu âlem. Beşincisi bu dördüncü âlemin bir sath ve dördüncünün bir hat ve bizim alemimizin bir nokta mesabesinde kalacağı beş boyutlu âlem. Altıncısı bu beşinci âlemin bir sath ve bizim alemimizin bir hat mesabesinde kalacağı altı boyutlu âlem, yedincisi de bu altıncı âlemin bir sath, beşincinin bir hat,

dördüncünün bir nokta, bizim âlemimizin de sıfır, yani hiç mesabesinde kalacağı yedi boyutlu bir âlem olarak düşünebiliriz.³⁰⁵

Gerçekte semâ, lafzın zahiri üzere yediden mi ibarettir ? Yoksa bununla kastedilen daha pek çok semaya delalet etmek üzere kesretten mi kinayedir ? Yoksa esasında bu son izahta olduğu gibi yedi boyutlu âlem tasavurunu mu karşılamaktadır ? Anlaşıldığına göre bu meyandaki âyetler tam anlamıyla bugün kavrayışımız dahilinde değildir. Bu noktada söylenenler birer yorumdan ibaret kalmaktadır. Belki müphem ve müteşâbih görünen bu âyetleri iyi anlayabilmek için insanoğlunun bilimsel sahada daha çok tekamülünü beklemek zorunda kalacağız. Bunun bir diğer anlamı bundan önce olduğu gibi bundan sonra da Kur'an'ın çağlar üstü niteliğini kavramış akılların engin tefsir birikimine katkılarının devam edeceğidir. Ama her şeye rağmen Elmalı'nın deyişiyle burada kesin olarak söylenecek bir şey varsa oda şudur ki, *Allah teâlâ hakikatlerinin tafsilini kendi bildiği yedi sema yaratmıştır.*³⁰⁶

C- GEMİNİN SUDA YÜZMESİ

Kur'anı Kerim'de insanoğluna verilen pek çok nimet hatırlatılmaktadır. Bunlardan birisinde " *O Allah ki, gemilerin onda Allah'ın emriyle akıp gitmesi için denizi sizin emrinize verdi.*"³⁰⁷ Elmalı'nın ifade ettiğine göre burada gemilerin suda gitmesinin beşerin değil de Allah'ın emriyle gerçekleştiği belirtilmektedir. İnsanlar istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler ve Allah'ın emrini uygulamadan sırf kendi emirleriyle gemileri yürütemezler.

Elmalı'ya göre 'Allah'ın emri' ifadesi, hem geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasındaki ağırlık ve hafiflik nispetine ve hem de onunla hareketlendirici kuvvet arasındaki şiddet ve mukavemet nispetine delâlet etmektedir.³⁰⁸

Burada Elmalı'nın Fizik ilminde ele alınan suyun kaldırma yasasına değindiğini görmekteyiz. Esasen Kur'an'da kâinattaki düzenliliği ve belirli bir kurala göre tabii hadiselerin meydana geldiği ve bunların yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu sıkça

³⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5174.

³⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5180.

³⁰⁷ Câsiye.45/12.

³⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4312.

vurgulanan bir husustur. Bu düzeni keşfetmek ve kainattan istifade etmek bizim gayretimize ve araştırmalarımıza bırakılmıştır.

D- YILDIRIM VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ

Bakara sûresinde inkârcılar karanlıklar içinde bulunan, gürültülü ve şimşekli bir yağmura benzetilmektedir. Söz konusu âyette şöyle buyurulmaktadır. “ *Yahut onların hali semâdan boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur gibidir...* ”³⁰⁹ Elmalılı'nın bu âyete yaklaşımını iki açıdan ele almak mümkündür.

Buna göre Elmalılı öncelikle söz konusu âyette fennin bugün tespit ettiği bir gerçeğin bildirildiğini böylece Kur'an'ın hak olup Allah tarafından gönderildiğinin ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, bir yıldırım olayında sıralama görünürde zannedildiği gibi yıldırım (berk), gök gürültüsü (ra'd), çarpıp yakma (sâika) şeklinde değil araları pek yakın olmak üzere ra'd ve berk ardından sâika şeklindedir. Bunun için Allah Teâlâ 'ra'dün ve berkun' buyurarak gök gürültüsünü takdim etmekle beraber aralarını mutlak cem' için olan 'vav' ile bağlamış 'berkun sümme ra'dün' buyurmamıştır.

İşte bunu ümmi olan Nebî'ye @ Allah Teâlâ bildirmektedir. Bu gibi fen işleriyle uğraşanlar Allah'ı daha evvel anlamalı, Peygamberin ve vahyin hakikatini benzeri ince nüktelerdeki fennî teyitlerle itiraf etmelidirler.³¹⁰

Bir diğer açıdan Elmalılı fenni dikkate alarak uzun uzadıya yıldırımın oluşumundan, iletken (nâkil) ve koruyucu olan (siperi sâikâ) maddelerden, yıldırımın etkilerinden, havada ve yerde potansiyel olarak var olan elektrik durumundan bahsetmektedir. Her ne kadar bunların âyetle doğrudan bir ilgisi yok gibi görülse de Elmalılı'nın bunları serdetme amacı özellikle yıldırımla ilgili olarak hadislerde varid olan ifadeleri uzlaştırmaktır.

Elmalılı öncelikle konuyu dinî izah başlığı altında ele almakta ve yağmuru sevkeden bir melek olduğunu ve ismine ra'd denildiğini, bulutlara çarpıp haykırdığını,

³⁰⁹ Bakara, 2/19

³¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 250.

bu haykırışın onun tesbihi olduğunu, görülen yıldırımın bu meleğin ağzından saçtığı ateş olduğunu anlatmaktadır.³¹¹

Öte yandan Yazır, söz konusu yıldırım olayını fenni açıdan şöyle tarif etmektedir :
"Muhtelif cinste elektriği hâmil iki bulutun elektriklerinin yahut bir bulut ile kürei Arz elektriklerinin tevettürleri (gerilişleri) havanın mukavemetine galebe çaldığı anda iki muhtelif elektriğin birbirleri ile ittihadı ile vaki olan bir elektrik ifrağ ve tahliyesidir ki ra'd bunun sadmesi ve gürültüsü, berk bunun şirâzesidir." ³¹²

Daha sonra Elmalılı bu iki izah arasında telife gitmektedir. Buna göre ses, sıcaklık, ışık ayrı ayrı birer amil gibi görünürken hepsi bir harekete irca olunmaktadır. Hareketin menşesine yani muharrikine kuvvet nâmı verilmektedir. Her hareket hususiyetine göre bir kuvvetin eseri sayılmaktadır. Demek ki, esasında elektrik bir kuvvettir denildiği zaman bir muharriktir denilmiş olmaktadır. Din dilinde ise bu muharrike daha güzel bir tabir olmak üzere melek denilmektedir. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizatihi muharrik ve kendini hissedene ruha kadar gitmemek mümkün değildir. Binaenaleyh müspet elektriği menfi elektriğe hücum ettiren o melektir. Çıkan ses de (ra'd) o meleğin darbesidir.³¹³

Görüldüğü üzere Elmalılı burada bilimsel izahlara din ile bilimi telif amacıyla yer vermektedir. Öte yandan hemen belirtelim ki, burada dini açıdan gök gürültüsünü meleğin eylemiyle açıklamak ve öte taraftan fenni izahını vermek bizim zihnimize meleği tabii kuvvetlerle özdeşleştiren modernist görüşü anımsatmaktadır.³¹⁴ Acaba Elmalılı da böyle bir kanaata sahip midir ? İyi değerlendirildiğinde bu satırlar arasında Elmalılı'nın bu konuda açık bir ifadesinin olmadığı anlaşılacaktır. Bizim anladığımız kadarıyla Elmalılı burada fiziki bir olayın arkasındaki metafizik bir durumu ortaya koymakta, bu ikisini ayrı birer olgu olarak değerlendirmekte ve aralarındaki uyumu bulmaya çalışmaktadır. Bu açıdan söz konusu noktada Elmalılı'nın modernist görüşle hem fikir olduğunu söylemek mümkün değildir.

4 – KİMYÂ

³¹¹ Bkz. Müslim, *Tefsir*, 68.

³¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 255.

³¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 259.

³¹⁴ Bkz, Mazharuddin Siddîkî, *a.g.e.*, s18.

A- ARZIN DEĞİŞMESİ

Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de kıyamet günü bugün üzerinde yaşadığımız arzın değişikliğe uğrayacağını bildirmektedir. Bununla ilgili âyeti kerîme şu şekilde gelmiştir. " *O gün ki Arz başka Arza tebdil olur. Semavat da ...*"³¹⁵ Elmalılı'ya göre burada arzın değişimi (tebdil) konusunda iki mana söz konusudur. Birisi tamamen yok etmeden (i'dâm-ı külli) sonra yeni bir yaratma (halk-ı cedîd), diğeri de maddesinin bakasıyla niteliğinde değiştirme (tebdîl-i sıfat) ki tahvil manasıdır.

Elmalılı tecrübi ilimlere göre ve kimyâ kurallarına göre maddenin bakası düşünüldüğünde Arzın başka bir Arza dönüşüm (tahvîl) imkanını düşünmenin de kolay olduğunu ancak maddenin yok edileceği cihetiyle Arzın başka bir Arza çevrilmesinin de (tebdîl) düşünülmesinin müşkil olduğunu söylemektedir. Nitekim maddenin kıdem ve bakasına kanî olan filozoflar Arzın tebdîlini değil tahvîlini düşünmüşlerdir. Bununla beraber maddenin mücerred kuvvete dönüşümü (tahvîl) imkanını gösteren bazı tecrübeler de rastlanılmaktadır.

Elmalılı'ya göre ise maddenin fenâsı aklen mümteni' değildir. Öte yandan bu hususta maddenin ifnâsı şart olmadığından tahvile itikad da yeterli olabilir.³¹⁶

B- ARZIN KEVNİ VE FESÂDİ

Daha önce " *Dağları görür yerinde sanırsın, halbuki onlar bulut geçer gibi geçmektedir.*" şeklinde meâlini verdiğimiz âyette Elmalılı'nın Arzın hareketine değindiğini belirtmiştik. Aynı âyetin tefsirinde Elmalılı Kimyâ İlmi açısından açıklamalara da yer vermektedir. O'na göre bu âyet hali hazırın her an kevnü fesâdını göstererek kıyâmet ve ba'si düşündürmek için bir nevi istidlâl sadedinde sevk olunmuştur. Binaenaleyh, söz konusu âyette dağların gerçekte seyyal gazlardan mürekkep olup zerrelere bulutun buharlaşması gibi kevnü fesâd, kimyevî dönüşüm ile her an yeniden yaratılmanın cereyan edip durduğunu ve bu suretle kütlelerin de

³¹⁵ İbrahim, 14/48.

³¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3032.

yekpâre bir hacimde sâbit kalmayıp her an değişme ve dağılma üzere bulunduğu anlatılmaktadır.³¹⁷

Burada gördüğümüz üzere Elmalı âyetin tefsirini, Arz üzerinde her an vukû bulan yeniden yaratılış ve buna bağlı olarak yok oluş şeklinde anlamaktadır. Ancak Elmalı'lı sadece bununla yetinmemekte ve şöyle demektedir. "Bu âyet âlemin en sâbit görünen şeylerinin bile böyle her an inkılâb ile bir kıyâmete doğru gittiğini ve şu halde günün birinde bir nefh ile koca dağların yerinden bütün kütleleriyle yürütölüp Arzın başka bir Arza tebdil olunabileceğini anlatıyor."³¹⁸ Bu izahıyla da Elmalı'nın mezkur âyetin kıyamet manzarasını ifade eden önceki âyetlerle ilgisini dikkate aldığını binaenaleyh Bilimsel Tefsir yaparken siyâk ve sibâk ilişkisine riâyet ettiğini müşahede etmekteyiz.

C- SUYUN OLUŞUMU

Kur'an'ı Kerim'de suyun yer yüzüne dengeli bir şekilde indirildiği belirtilmektedir. Bu manadaki âyeti kerime meâlen şu şekildedir. "Semâdan bir ölçü ile su indirdik."³¹⁹ Elmalı bu âyette 'ölçü' olarak tercüme ettiğimiz 'kader' kelimesine binaen suyun terkiğine değinmekte, yeryüzünden buhar olarak yükselen suyun yine su olarak geri dönmesinden bahsetmektedir.

İfade ettiğine göre su basit bir unsur olmayıp iki gazdan müteşekkil bir cismi mürekkebtir. Yağmurlar da güneşin harareti ile denizlerden ve yerden buharlaşp yukarı yükselmekte ve nihayet su buharının yoğunlaşması (tekâsüf) ve sıvılaşması (temeyyu') ile meydana gelmektedir.³²⁰

5- YARATILIŞ

Düşünme kabiliyetini haiz insanoğlu bildiğimiz en eski devirlerden itibaren varlığı ve varlığını anlamlandırma çabası içerisinde olmuştur. Yaratılış mefhumu

³¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3709.

³¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3710.

³¹⁹ Mü'minün, 23/18.

³²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3441.

Hinduizm'in Panteist düşüncesinde, Eski Yunan'da ilk madde arayışında, değişik mitolojik ve efsanevi karaktere bürünmüş anlatılarda hep bu anlam çabasının merkezinde yer almaktadır.³²¹ Öte yandan ateist, evrimci ve düalist tasavvurlar da aslında bir yönüyle bu anlam çabasının inkara dönük temsilcisi durumundadır.³²² Beşeri müdahaleye maruz kalmış semavi dinlerden İncil yaratma konusunda pek suskun kalmasına karşın kendisiyle aynı kaderi paylaşan Tevrat'ta konuyla ilgili son derece ayrıntılar bulmak mümkündür.³²³

Her ne kadar Tevrat kadar teferruata yer vermese de Kur'an'da da gerek insanın ve gerekse evrenin yaratılışı hakkında sıkça vurgulanan genel bilgiler bulunmaktadır. Eğer Kur'an'ın hedefini Allah'la insanın merkezinde yer aldığı alemin konumunu ortaya koymak olarak açıklarsak burada en temel umdenin 'yaratma' olgusu olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Kur'an'da 'yaratma' ulûhiyetin tamamlayıcı bir unsuru olarak göze çarpmaktadır ve bu Allahla âlem (mahlûkât) arasındaki farklılığı netleştiren en belirgin çizgidir.³²⁴ Söz konusu yaratma-ulûhiyyet ilişkisini şöyle formüle edebiliriz; Ancak Allah yaratır. Yaratamayan Allah değildir. Öyleyse Allah'tan başka hiç bir şey uluhiyyeti haketmemektedir.

Gerçekten şirkten arınmış bir Allah tasavvuru için en güzel isimlerle ve sıfatlarla (esmâ-i hüsnâ) kendisini tanıtan Allah (c.c), bunların içerisinde yaratıcılığına (hallâk) âlemin de yaratılmışlığına Kur'an'da çokça önem vermiştir.

Kur'an'a göre Allah-insan/kul ilişkisi sahasındaki en stratejik bina 'yaratma' üzerinde yükselmiştir. İnsanın Rabbini tanıması 'yaratma' ile başlamıştır.³²⁵ Sihhati tartışılmakla beraber mefhum itibariyle bizce makbul olan, " *Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi istedim ve mahlukatı yarattım.*"³²⁶ hadisi de bunu gayet güzel ortaya koymaktadır. Şu açıktır ki, Allah'ın hâlık ve ma'bud, âlemin de mahluk ve âbid olarak tanınması Kur'an'da yaratılışla ilgili bilgilerin altında yatan espiri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan bu espirinin taşıdığı anlam değerini ödün vermeksizin hep muhafaza etmelidir. Zira insanın kulluğunu kabul edebilmesi yaratılmışlığını kabulle başladığı

³²¹ Aydın Hüseyin, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ank. 1999, s.23-36.

³²² Tanrı tasavvurları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aydın S. Mehmet, *Din Felsefesi*, s.179, İzmir. 1999.

³²³ Tevrat'ta yer alan yaratılış bilgileri ile Kur'ândakini karşılaştırılması için bkz., Maurice Bucaille, *a.g.e*, s.218.

³²⁴ Yıldırım Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İst. 1997, s.193.

³²⁵ Bakara.2/30: A'raf.7/172.

gibi, katıksız tevhidi ikrar da Allah'ı yegane hâlık olarak bilmekle başlamaktadır. Bir yanda doğurmamış, doğrulmamış, evvel, âhir, bâkî bir hâlık Allah diğer tarafta ilk yaratılışından itibaren nefs-i vâhideden çoğalmış, muhtaç ve muhdes insan...

Kur'an -bütünü dikkate alındığında- yukarıda arzetmeye çalıştığımız üzere ulûhiyet inancının bir parçası olarak gördüğünden olsa gerek 'yaratma' olgusunu geniş bir kavramsal örgüyle ifade etmiştir. Örneğin halaka, fatara, berae, zerae, enşe'e, bede'e, ce'ale, savvara... gibi kavramlar alelade bir yaratmanın dışında , yaratılışın inceliklerini ve değişik yönlerini ifade etmektedirler.³²⁷ İnsan ve evren bu yaratmanın ana temasını teşkil etmektedir.

İşte Kur'an insanın varlığını, hayatını, ihtiyacını gördüğü uzuvlarını ve hayatını sürdürdüğü çevresel imkanları (ni'am) yaratılışın konusu yaparken bunu sadece mücerred bir inancın öncülü kılmadığı gibi efsanevî ve mitolojik betimleme dilinden arınmış bir şekilde ontolojik gerçekliğiyle de ortaya koymuştur. Kendi yaratılışına şahid tutmadığı insana gayb alanından ilk yaratılışla ilgili şu'leler sunmuş bundan sonra 'Öyleyse Rabbinizin hangi nimetini yalanlarız' ³²⁸ düsturunca işi saf vicdana, akl-ı selîme ve objektif düşünceye bırakmıştır.

Hızla gelişen bilim Kur'an'ın insanın ontolojik varlığına ilişkin verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Beşerin sahip olduğu bu ilimlerden istifade edip Kur'an'ın öngördüğü yaratılış gerçeğini ortaya koyarak İslama rağmen bilimselciliğin moda olduğu şu günlerde Allah-kul ilişkisini çağın dimağına sunmak pek isabetli olacaktır.

Şimdi Elmalı'nın konuyla ilgili görüşlerine geçebiliriz.

1- İNSANIN YARATILIŞI

a- İnsanın Topraktan Yaratılması

Kur'ân'a göre insanoğlu Hz. Adem'den türemiştir. Hz. Adem'in neden yaratıldığına ilişkin Kur'an'da değişik yerlerde ifadeler rastlanmaktadır. Bu ifadelerde insanın ilk maddesi konusunda ortak tema toprak ve su şeklinde olmakla beraber

³²⁶ Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, (t.h.k ve t.l.k Ahmet Kallâşi). II. 173, Beyrût, 1985.

³²⁷ Geniş bilgi için bkz, Ulutürk Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor ?*, s.35-53, İzmir, 1994.

³²⁸ Rahman, 55/13.

canlılık verilinceye kadar değişik aşamalarını göstermek üzere bu maddelerin aldığı kıvama ayrı ayrı değinilmiştir. Ancak söz konusu ayetler Kur'ân'ın geneline yayılmış durumda olduğundan canlılık kazanma sürecine doğru toprağın aldığı şekil ve özellikleri belirtmede bir sıralama gözetilmemiştir. İnsanın ilk maddesi ile ilgili söz konusu âyeti kerimelerdeki değiniler birararaya getirilip değerlendirildiğinde toprak – çamur – yapışkan çamur – çamur özü – şekil verilmiş çamur ve canlanma gibi formların birbirini takip ettiği söylenebilir.

Şimdi Elmalı'lı bu konularda neler söylemektedir onlara bakalım.

1- Al-i İmrân suresinde şöyle buyurulmaktadır. “ *Allah katında İsa'nın örneği Ademinki gibidir. O'nu topraktan yarattı sonra ona ol dedi ve oluverdi.* ”³²⁹

Elmalılı bu âyette Adem'in topraktan yaratılmasının Adem oğlunun baba sulbündeki yaratılış tavrına denk olduğunu söylemektedir. Nitekim fen, nutfedeki yani meni hücrelerindeki hayatın bitkisel hayat (hayatı nebâti) olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca “*And olsun Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirdi* ”³³⁰ âyetinin medlulüne nazaran Adem'in arzdan bir hayatı nebâtî ile başlamış olması anlaşılabilir.³³¹

2- “ *O Allah ki hepinizi bir çamurun özünden yarattı.* ”³³²

Elmalılı bu âyetin tefsirinde çamurun (tın) beşerin ilk yaratılış maddesi (mebde-i halk) olduğunu anlamak için öncelikle Âdem'in yaratılışını bilmek gerektiğini ifade etmektedir. Bu baktaki fennî nazariyyeye göre gerek hayvâni ve gerekse nebâti hayatın başlangıcı, son tahlilde bir 'sellül' e yani bir hücreciğe dayanmaktadır. Hayat ve uzviyetin ilk numunesi bir hücreciğdir ki, biz bunları insanlar hakkında zahırî Âdem'den çıkarılan zerrecikler şeklinde mülâhaza edebiliriz.

Hücrecik hücrecikten doğarak çoğalır. Bir hücrecik hava, su ve sâir arzî maddelerden gıdalanır. Onlar da hücreciğin içinde uzviyete bürünür. Bundan diğer hücrecikler doğar ve hepsinden canlı bir beden meydana gelir. Bu suretle nebâtât ve hayvânât cinsi ve insanlar birli ve ikili olarak kendi aslî hücrecikleri üzerinde bir sülâle takip ederler. Bir insanın mebde-i teşekkülü olan ilk hücrecik, anasının rahiminde bir

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/59.

³³⁰ Nûh, 71/17.

³³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1118.

³³² En'am, 6/2.

yumurta hücreciğiyle onu aşıl原因 bir nutfe hücreciğinin oluşturdukları döllenmiş bir hücrecik olarak mütalaa olunur.

Elmalılı fenne dayanarak yaptığı bu izahtan sonra meseleyi âyetin ifade ettiği hakikate getirmektedir ve şunu sormaktadır ; Daha önce Arz üzerinde ilk insan, ilk hayvan, ilk bitki hücreciği nasıl ve nereden yapılmıştır ? Elmalılı bu soruya “ *insan içinde insanın hücrecik içinde hücreciğin tevellüd ve tekevünü ile sülâle-i hayatın tevâlisi teğaddi ile alakadar, teğaddi ise Arzdan, çamurdan halkolunarak gelen bir gıdayı tahvil ve temsil demektir.*” şeklinde cevap vermektedir. Öte yandan yine Elmalılı'nın beyan ettiği üzere fen de böyle bir soruya karşı “*İlk hücreciğin nasıl yapıldığını henüz bilmiyorum. Fakat şurası muhakkak ki, herhalde mevaddı basitei Arziyyeden yapılmıştır. Bu nokta fennen ve aklen müteyakkandır. Zira terkiyatında Arzda bulunabilen mevaddı basita müşahede olunuyor.*” cevabını vermektedir.³³³

Görüldüğü üzere Elmalılı burada insanın ilk maddesinin (madde-i ûlâ) mevaddı arzıyyeden - Arzın çamurundan - olduğu konusunda fen ve din açısından bir uyumun olduğunu belirtmektedir.

3- “ *Andolsun biz insanı bir çamur özünden yarattık...*”³³⁴

Elmalılı çamur özü diye meâlî verilen ‘min sülâletin min tıyn’ ifadesindeki sülâle kelimesinin aslın kendisi değil ondan çıkarılan hülâsanın ismi olduğunu söylemektedir. O’na göre insan yaratılış mertebelerinde ilk önce böyle çamurdan sıyrılıp çıkarılmış bir sülâleden yaratılmıştır ki, bu mertebe ilk insan olan Adem’in yaratıldığı ve binaenaleyh insan cinsinin, insan uzviyetinin ilk başladığı mertebe olmakla hiç bir insan tohumuyla mesbuk değildir. Daha sonra şekil verilmiş (musavver) balçık durumuna gelmiş (hamein mesnûn) bu çamur sülâlesinde insanlara gıda olarak uzviyyeti insaniyeye ilk temessül eden maddeler düşünülür ki bu maddeler ma’denî, nebâtî ve hayvânî maddelerdir. Bunlar düşünüldüğünde âyet sadece yalnızca Âdem’e ve veya Âdem zımında cinse mûtaallık olmakla kalmayıp doğrudan doğruya her ferde şamil olur. Nitekim gıdâî maddelerden her insanda uzviyeti insani yaratıldığı ve bu şekilde insanın yaratılışına bu maddelerin ‘istifâ’ ile bir menşe’ teşkil ettiği malumdur. Şu halde Allah

³³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1870.

³³⁴ Mü'mimîn. 23/12.

Teâlâ çamurdan meâdini, nebâtâtı, hayvânâtı sıyırıp çıkardıktan sonra bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların âhiri olmuştur.³³⁵

Görüldüğü üzere Elmalılı çamurun özü anlamına gelen 'sülâletin min tıyn' ifadesinden onun içeriğindeki bir takım unsurları anlamaktadır.³³⁶

4- “ *Kasem olsun ki, biz insanı salsâlden şekil verilmiş bir çamurdan yarattık* ”³³⁷

Elmalılı'ya göre 'salsâl' su ile karıştıktan sonra süzülüp kuru çamur haline gelmiş bulunan Arzın nemden hali olan durumunu ifade etmektedir. Ancak bunda hayat tasavvur olunamaz. Zira tam takır kuru bir çamurun tabiatı hayata zıttır. Bu noktada Allah Teâlânın ilm-i kudreti zâhirdir. Daha sonra Allah onu yumuşatıp tağyîr ederek bir balçık haline tahvil etmiş ve o balçığa kudretiyle öyle bir şekil (sünnet) vermiştir ki, bunda insanın yaratılması için şekil verilmiş olan maya husule gelmiştir. Elmalılı'lı işte bu hamei mesnûn tabirine insan tohumu olan nutfе demektedir. Gerçekte nutfе, her manasıyla mesnûndur. Yani o müteğayyir, mahkûk, masbûb, ve musavver olma gibi özellikleri havi bir balçıktır.³³⁸ Bu mesnûn balçığa, yapışkan bir çamur (tıynin lâzibin),³³⁹ sülâle olmuş hakîr bir su (sülâletin min mâin mehîn)³⁴⁰ ya da nutfе-i emşâc³⁴¹ da denilebilir. Bu anlam insan cinsinin bütün fertlerine şamildir. Ancak insanın ilk ferdi olan Âdem ilk insan olduğu gibi onun yaratıldığı o mesnûn balçık da ilk evvel onda şekillenmiş ilk tohumdur. Hasılı Âdem dahi ilk olarak nutfе halini almış bir balçıktan yaratılmıştır. “*İnsanı bir nutfeden yarattı.*”³⁴² âyetinin kapsamında o da vardır. Şukadarı var ki, o nutfе bir insan ile mesbuk değildir. O'nun ıstıfâsı çocukları gibi bir insan bedeninde vaki olmamıştır. Bununla beraber şu anda bütün insanlar onun gibi salsâlden bir hamei mesnûndan yaratılmaktadırlar.³⁴³

³³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3432.

³³⁶ Bugün bilimsel olarak her ne kadar nispetleri değişse de toprakta bulunan elementlerin pek çoğunun insan vücudunda bulunduğu söylenmektedir. Bkz. Ulutürk Veli, *a.g.e.* s.73. Elmalılı'nın söylediklerine nazaran belki de daha belirgin bir ifadeyle âyette sözü edilen çamur özünden toprakta bulunan bu elementler kastedilmektedir.

³³⁷ Hicr, 15/26.

³³⁸ Bu sayılan özellikler 'mesnûn' kelimesinin lügat anlamları olup, Elmalılı bunların hepsini cemederek nutfeye hamletmektedir.

³³⁹ Sâffât, 37/11.

³⁴⁰ Secde, 32/8.

³⁴¹ İnsan, 76/2.

³⁴² Nahl, 16/4.

³⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3058.

Görüldüğü üzere Elmalı'lı Hamdi Yazır aslında burada tefsir kitaplarında yaygınca şekil verilmiş çamur diye anlamlandırılan 'hamein mesnûn' ifadesini nutfe olarak algılamaktadır. Ayrıca meseleyi sadece bu âyet bağlamında düşünmemekte yapışkan çamur anlamına gelen 'tînin lâzibin' ve hakîr su anlamına gelen 'mâin mehîn' gibi Kur'an'ın başka yerlerinde geçen ifadelerin delaletleriyle de 'hamein mesnûn' ifadesinin nutfe olarak anlaşılmasını te'yid etmektedir.

O, Adem'in yaratılmasındaki bu aşamaya doğrudan toprağın bir formu olarak bakmamakta bunun için 'nutfe halini almış balçık' ifadesini kullanmaktadır. Yine Elmalılı insanın nutfeden yaratıldığını ifade eden bir âyete dayanarak benzeri şeyleri söylemektedir. Buna göre insan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının zâhiri Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder. Şu kadar ki, bu durum o nutfenin bir insandan gelmemiş olduğunu içerir.³⁴⁴

Burada Elmalı'lı 'tîn' ve 'türâb' gibi topraktan yaratılışı ifade eden beyanların yaratılışın başlangıcını gösterdiğini bunun Âdem'in insan ile mesbuk olmayan bir nutfeden yaratılmış olduğuna münafî olmadığını söylemektedir. Şu halde bunlardan anladığımıza göre Elmalılı Âdem'in ilk maddesinin toprak olduğunu kabul etmekle beraber onun her hangi bir insana ait olmayan bir nutfeden yaratıldığını belirtmektedir. Oysa ki, 'hamein mesnûn' ifadesi meşhur olarak Adem'e canlılık verilinceye kadar onun ana maddesini teşkil eden toprağın biçimlendirilmiş hali olarak anlaşılmıştır. Nutfe ise Adem'in yaratılmasından sonra olup ondan çoğalan benî âdem için söz konusu edilmiştir. Nitekim buna bazı âyeti kerimeler delâlet etmektedir.³⁴⁵

Öte yandan, Elmalı'lı aynı yerde bir taraftan 'hamein mesnûn' ifadesinin kupkuru manasını içeren 'salsâlin' kelimesinden bedel olduğunu tercihe şayan bulurken diğer taraftan salsâlin kendisinde canlılık tasavvur edilemeyeceği düşüncesiyle her iki ifadenin arasını ayırmakta ve bunların farklı aşamalar olduğunu belirtmektedir. Bizce eğer bu iki kelime bedel kabul edilecekse aralarını tefrik etmek ve farklı zaman ve aşamayı bildirdiklerini söylemek pek tutarlılık arzetmemektedir. Sonra kuru bir çamurda hayatiyet özelliği yaratmak pek tabi Allah'ın gücü dahilindedir.

b- Her Canlıının Sudan Yaratılması

³⁴⁴ Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII,5494.

“ O ki sudan beşer yarattı.”³⁴⁶ , “ Biz her canlıyı sudan yarattık.”³⁴⁷

Bu iki âyet meâlinde görüldüğü üzere Kur'an da canlıların sudan yaratıldığını ifade eden beyanlar da vardır. Bu ifadelere binaen Elmalılı yalnız mâ-i dâfik, mâi mehîn denilen insan nutfesinden değil hiç insan tohumu yokken genel olarak hayatın menşei olan ve semâdan indirildiği zikredilen sudan yaratılmaktan bahsediyor ve ekliyor : “Buna göre hayatın kaynağında su da vardır.”³⁴⁸

Öte yandan Elmalılı tüm canlıların sudan yaratıldığını beyan eden âyetin tefsirinde insan türünün yanında bitki ve hayvanların yaratılmasında da suyun sebep kılındığını söylemektedir. Acaba sudan yaratılmada kastedilen menîden yaratılma olamaz mı ? Böyle bir istifhamı dikkate alan Elmalılı bu takdirde ‘Nebâtâtı âyetin kapsamına koyamayız’ diyerek burada kastedilen suyun ‘menî’ olamayacağını vurgulamaktadır. Zira bitkiler de canlıdır. Ayrıca Elmalılı artık suyun en mühim unsurunu teşkil eden müvellidü'l-mânın (hidrojenin) bütün ânâsırın esası gibi mütaala olunmaya başlandığını belirtmektedir. Böylece Kur'an'ın söz konusu âyette kapsamlı bir ihtarı olduğunu belirtmektedir.

Elmalılı “ O ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı ve o'nun arşı su üzerindeydi.”³⁴⁹ âyetinden sadece canlıların değil her şeyin esasının, ilk maddesinin su olduğunu anlamakta ve şunları söylemektedir : “ Demek ki o gün saltanatı ilâhiyye halkı hayat ile cerayan ediyordu ve bu cereyanın tecelligâhı su bulunuyordu...Bir de zamanımızdaki tecribî mahumât-ı fenniyyeye göre müvellidü'l mâ gazı ecsamın en hafifi ve basiti olduğu gibi bütün mevâddı unsuriyyenin bile aslı gibi mülâhaza olunmakta ve henüz basit addohunan diğer ecsam atomlarının yani cüz'i fertlerinin müvellidü'l-mâ atomlarından tereküb ettiği mevzû bahsedilmektedir pek şâyânı dikkattir.”³⁵⁰

Diğer taraftan Elmalılı canlılıkların yaratılmasında esas unsurun karbon olduğunu kabul eden Kimya ile canlılığın kaynağının su olduğunu belirten yukarıda zikredilen âyetleri telif etme yoluna gitmektedir.

³⁴⁵ Fâtır. 35/11: Ğâfir. 40/67.

³⁴⁶ Furkân. 25/44

³⁴⁷ Enbiya. 21/30

³⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3602.

³⁴⁹ Hûd. 11/7.

³⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2761.

Gerçi der Elmalı'lı, “ *Kimyâ-i uzvîde karbon bir esas olarak müatala edilmektedir. Ve hayatın hava ile de alakası vardır. Fakat ‘şey’ zikri bunun dışındakilere münafi olmadığı gibi bunlar unum için su kadar bariz ve meşhûd da olmadığından burada en zâhir delil ileri sürülmüştür ki, o da sudur.* ”³⁵¹

Burada Elmalılı'nın bilimsel tefsire yer verirken, fennin vardığı bir neticeyle âyetin temas ettiği noktanın farklı olduğunu beyan etmek suretiyle fen ve din arasında tezata düşmeme çabasını görmekteyiz.

c- İnsanın Menîden Yaratılması ve Döllenme Faaliyeti

Kur'an'ı Kerim'de insanın ve diğer canlıların ilk mebedine ilişkin yapılan beyanlardan başka bir de insanoğlunun nutfeden/menîden yaratılmasıyla ilgili ifadeler dikkati çekmektedir.

Burada hemen belirtelim ki, Elmalılı'ya göre Kur'an'ı Kerim menî ve nutfe kavramları arasında bir farklılık ortaya koymaktadır. Buna göre ‘nutfe’ menînin içindeki tohumu ifade etmektedir. ‘*Nutfetin min meniyyin yümnâ*’³⁵² âyetinde nutfenin menîden bir cüz olduğu ifade edilmiştir.

Elmalılı, ayrıca “ *İnsan neden yaratıldığına bir baksın, sulb ile terâib arasından çıkan, atılan bir sudan yaratıldı.* ”³⁵³ bu âyet bağlamında bilimsel tespitlere yer vererek çocuğun oluşumunda erkeğe ve kadına ait unsurların (menî) birlikte etkisinin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Erkeğe ve kadına ait meninin yapısı ve döllenmenin (telkîh) mahiyeti konusunda uzun izahlara girişmiştir.

Elmalılı'ya göre her ne kadar Kur'anda mâ-i mehîn, nutfe, mâ-i dâfık gibi ifadeler hep erkekte zâhir olsa da – ki bu yüzden ulemânın çoğu döllenmede unsuru aslînin erkekte olduğu düşünölmüştür- dölenmenin meydana gelmesinde kadından da bir maddenin iştirakinin söz konusu olmakta ve bilâhere bu çocuğun kadına benzemesinden anlaşılmaktadır. Nitekim bir hadîste de “ *Çocuk erkek ve kadından hangisinin suyu galebe ederse çocuğun ona müşâbeheti galip olur.* ”³⁵⁴ buyurulmuştur. İşte Elmalı'lı

³⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3352.

³⁵² Kıyâme, 75/37.

³⁵³ Târik, 87/7.

³⁵⁴ Müslim, Hayz, 29.

buradan yola çıkarak döllenme işlemine kadından katılan bir unsurun dikkate alınması lazım geldiğini bu unsurun da büyükçe (yumurtacık) olduğunu, hadiste kadın suyunun bir menî gibi adedilmesinin rahimin üstünde mebîz denilen yumurtalıktan yumurtacıklar sebebiyle olduğunu belirtmektedir.³⁵⁵ Ayrıca “ *Çocuk sıyın hepsinden değildir.* ” hadisi mucebince çocuk erkek suyunun tamamından değil bir cüz’ünden olduğu gibi kadın suyunun da hepsinden değil, yumurtacığındandır.³⁵⁶

Bütün bu açıklamaları dikkate aldığımızda yani kadının da döllenmede fonksiyonun olduğunu öğrendiğimizde az önce insanın *atılan bir sudan* yaratıldığını beyan eden âyeti nasıl anlamamız gerekiyor ?

Bu soruyu dikkate almış olmalı ki Elmalılı, ‘*sulb ve terâib arasından çıkan, atılan bir sudan...*’ ifadesinde erkeğin sulbünden, kadının terâibinden (göğüs bölgesi) yahut da her ikisinin sulb ve terâibi arasından çıkan iki suyun mecmuuna işaret olduğu ihtimalinden bahsetmektedir. Bu durumda izah edilmesi gereken ‘mâ-i vâhid’ ibaresini de erkekle kadın ikisi ictima halinde iken ‘şey-i vahid’ gibi oldukları şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca bir şeyin iki sebebi olduğu zaman ‘*Bu şununla şunun arasında oldu*’ demenin muvafık olacağını söylemektedir.³⁵⁷

Açıktır ki, buraya kadar yapılan izahlarda Elmalılı din ve bilim arasında bir uyum amacını taşımaktadır.

Elmalılı bu izahlarından sonra Muhammed İskenderânî’den erkek menisinin ve kadın yumurtasının yapısından ceninin oluşumuna kadar uzun uzadıya alıntılar yapmaktadır. Biz burada bu kadarla yetinmek istiyoruz.³⁵⁸

d - Kalıtım ve Yaratmada Allah’ın Dilemesi

Beden ve anatomi özelliklerinin anababanın tohum hücreleri vasıtasıyla bir kuşaktan öbür kuşağa geçişi ‘kalıtım’ kavramıyla ifade edilmektedir.³⁵⁹

³⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII,5706. Elmalılı’nın mezkur hadiste kadına nispet edilen menîye ‘yumurtacık’ demesi tesadüfi değil bilimin tespit ettiği bir gerçeğe ters düşmeme gayretindedir. Zira bugün için bilim erkek cinsiyet hücresini ‘sperm’, kadın cinsiyet hücresini ‘yumurta’ diye nitelendirmektedir. Erwin j.Haeberle, *a.g.e.*, s.106.

³⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII,5706.

³⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII,5705.

³⁵⁸ Söz konusu noktalarda ayrıntılı bilgi edinmek için bkz, Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII. s.5708 – 5726.

Öte yandan Kur'an'ı Kerim'de insanın sahip olduğu suretin Allah'ın dilemesiyle olduğunu ifade eden âyetler vardır. İşte Elmalılı bu manadaki âyetlerle kalıtım arasında telife giden yorumlarda bulunmakta gerçekte aralarında bir tenkuz bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Örneğin, “...(Rabbin) seni dilediği surette şekillendirdi.”³⁶⁰ buyurulmaktadır. Elmalı'ya göre bu âyetin şumûlüne ana babaya müşâbehet ve ademi müşâbehet, renk, uzunluk, kısalık, erkeklik, dişilik, sağlamlık, çürüklük, salh ve fesâd, zekâ ve hamâkât gibi maddi ve manevi evsaf girmektedir. Burada Elmalılı İbn-i Cerir'in (ö.h.310) Ebî Rebahî Lahmî'den rivayet ettiği bir hadise yer vermektedir. Buna göre Resûlullah @ ona 'Ne evladın oldu?' diye sormuş, O da Ya Resûlellah ne evladım olabilir : ya oğlan ya kız, demiş. Resûlullah kime benziyor? buyurmuş. Ya Resûlellah ! Kime benzeyebilir? Ya babasına ya anasına demişti, o vakit Peygamberimiz @ şöyle buyurdu: Öyle deme, nutfe rahimde istikrar edince Allah (c.c) onunla Âdem beynindeki her nesebi ihzar buyurur, Kitabullah' da şu âyeti okumadın mı ? “ *Fi eyyi sûretin mâ şâe rakkebek* ”³⁶¹

Elmalı'ya göre mezkur âyet ve hadis ışığında bir yandan atalara çekme (atavizm) diğer yandan da bu irsiyetin müessirinin Allah (c.c) olduğu vurgulanmaktadır. Şöyle ki, bir nutfe Âdem'den beri atalarından intikal edegelen neseplerin hususiyetlerin her birini ihtiva edebilir. Diğer açıdan ise tabii olan bu atavizm hususunda fail tabiat değil, Allah (c.c)'in meşîeti olduğunun ispatıdır. Çünkü ana baba gibi yakın ataların hususiyetlerine ta Âdem'e kadar varan uzak atalardan birinin hususiyeti galebe ettirilmesi o muhtelif tabiatler ve sûretler üzerinde Allah (c.c)'in meşîet ve iradesinin olduğunu gösterir.³⁶²

B- KÂİNATIN YARATILIŞI

a – Göklerin ve Yerin Bitişik Olması

³⁵⁹ Akdeniz, Sabri, *Eğitim Psikolojisi*, s.45, İstanbul, 1991.

³⁶⁰ İnfitar, 82/8.

³⁶¹ Taberî, *Câmu'l-Beyân*, XII, 479, Beyrüt, 1992. Ayrıca benzeri manadaki bir diğer hadis için bkz. Müslim, *Havz*, 29.

³⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 56-40.

Bugün bilim dünyası dünya üzerinde yaşamın ne zaman ve ne şekilde başladığına dair kafa yormakta ve bu konuda tezler ileri sürülmektedir. Tıpkı insan için söz konusu olduğu gibi Kur'an'ın ana konularından birini teşkil eden kâinatın yaratılışına dair Kur'an'da bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Bunlardan birisi de başlangıçta yer ve göğün bitişik olduğunu bildiren âyettir. Bu âyeti kerîme meâlen şöyledir.

“ *Ya küfredenler görmediler mi ki, gökler ve yer bitişik idiler de biz onları ayırdık..*”³⁶³

Bu âyetle ilgili olarak, Elmalılı, İbn-i Abbas'tan İkrime (ö.107/725), Hasen (ö.110/728), Katâde (ö.118/736) ve İbn-i Cübeyr (ö.95/713) tarihleriyle gelen bir rivayete yer vermekte ve bilimsel nazariyeye muvafakat arzettiğini belirtmektedir. Buna göre İbn-i Abbas âyetle ilgili olarak şöyle demektedir. : “ *Semâvât ve arz bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı demektir.*”³⁶⁴

Elmalılı bu mananın maddeî ûlâ nazariyesine tevafuk ettiği gibi Arzın Şems'ten ayrılmış olması hakkındaki son nazariyeye de temas ettiğini söylemektedir.³⁶⁵

b- Arzın Başlangıçtaki Durumu

Elmalılı, “ *Arzı yanmış kül olmuş görürsün, üzerine su indirdiğimiz zaman ihtizaz eder kabarır ve her dilber çiftten bitkiler çıkarır..*”³⁶⁶ âyetinin tefsirinde “*Zamanınızın nazâriyâti ilmiyyesi bu manaya muvafıktır.*” diyerek Arzın vaktiyle yanar bir ateş olduğunu, toprağın esas itibariyle yanıp sönmüş bir ateşin kül halinde tesallüb ve tëressübü olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁷

³⁶³ Enbiyâ, 21/30.

³⁶⁴ Bkz, Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, IX, 19, Beyrût, 1992; İ. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, X, 400. (t.h.k, Mustafa Seyyit Muhammed ve diğerleri), Kahire, 2000.

³⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V,3351. Evrenin oluşumu konusunda günümüzde gökbilimcilerce benimsenen görüşe göre Evren on iki milyar yıl önce çok yüksek sıcaklıkta aşırı yoğunlaşmış bir yapıya ulaştı ve hızla genişlemeye başladı ve nihayet büyük patlam meydana geldi. (Big Bang) *Büyük Larousse*, IV,1625. Yukarıda ziktedilen âyette göklerin yerden ayrılması olayı 'fetc' fiiliyle ifade edilmektedir. 'Fetc' in ayrılma bölünme anlamına geldiği dikkate alınrsa bugün bilimin söz ettiği Büyük Patlama olayı da 'fetc' fiilinin delâlet ettiği bir çeşit bölünme, ayrılma olarak kabul edilebilir.

³⁶⁶ Hâc, 22/6.

³⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 5383.

Yine Elmalılı Cinlerin daha önce yaratılışını beyan eden âyete dayanarak insan yaratılmadan önce Güneşte ve Arzın bidayetinde olduğu gibi çalkalanıp duran, müteheyyc bir halde bulunan halis bir ateşin olduğunu düşünmektedir.³⁶⁸

Diğer taraftan konuyla ilgili olarak ‘ *Sonra (Allah), semâya istivâ etti de o bir dumanken ona ve Arza gelin, ikiniz de ister istemez, dedi; Onlar da isteyerek geldik dediler.* ³⁶⁹ âyetinde Allah’ın Arzı ilk yarattıktan sonra doğrudan doğruya yukarısını bir duman olarak yaratmayı irade buyurduğunu, buna göre Arzın ilk yaratılışında, semâdan ayrıldığı sırada ateş halinde olduğunu sonra bu ateşten onun yukarısına doğru semâsı olarak duman halinde gazların püskürdüğünü ifade etmektedir.³⁷⁰

Görüldüğü üzere bütün bu izahlarında Elmalı’nın bilimsel tespitlerin etkili olduğunu anlaşılmaktadır.

6- BOTANİK

Bitkilerin Çift Yaratılması

Kur’an’ı Kerim’de tüm meyvelerin çift olarak yaratıldığı ifade edilmektedir. Bununla ilgili âyeti kerime meâli şu şekildedir . “ *Meyvelerin hepsinden o Arz’da iki çift eş yaptı...* ”³⁷¹ Elmalılı’nın bu âyetin tefsirinde ifade ettiğine göre her ne kadar hurma ve incir gibi bazı meyvelerin erkeği dişisi bulunduğu yakın zamana kadar malum olmuşsa da her meyvenin her çiçeğin de eşli olduğu ancak yakın zamanlarda mikroskopların (hurdebîn) yapılmasıyla öğrenilmiştir. İşte bu âyetin bu cümlesinde başlı başına bir ilmi mucize vardır. Söz konusu hakikatin on dört asır önce verilmiş olması Kur’an’ın hak olduğunu göstermektedir.³⁷²

³⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, VII.

³⁶⁹ Fussilet, 41/11.

³⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 4191. Şüphesiz Elmalılı bu görüşü serdederken bilimin ortaya koyduğu verilere göre takdirde bulunmaktadır. O’nun serdettiği bu görüşte hala Güneş Sistemi’nin oluşumuna dair bugünkü kuramların esin kaynağı olduğu belirtilen Fransız Gökbilimcisi ve Matematikçisi Laplace’nın (1749 -1827) etkisi anlaşılmaktadır. Laplace’a göre bugünkü Güneş Sistemi, son derece yoğunmuş, çok yüksek bir sıcaklıkta olan ve kendi merkezinden geçen bir eksen çevresinde tek parça halinde dönen bir çekirdeği saran bir bulutsudan doğmuştur. Bkz. *Büyük Larousse*, XIV, 7361.

³⁷¹ Ra’d, 13/3.

³⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2956.

Elmalılı bu âyetin hakikatının anlaşılmasından sonra başka bir yerde geçen “Rüzgârları da aşılavıcı olarak gönderdik”³⁷³ meâlindeki âyeti kerîmenin de daha iyi anlaşıldığını ifade etmektedir. O’na göre bu âyet de başlı başına bir ilmi mûcizedir. Zira rüzgârın bitkilerde yapacağı aşılama yakın zaman kadar bilinmemekteydi. Ancak Kur’an çok önceleri bu meçhul hakikati haber vermiştir.³⁷⁴

Elmalılı burada ve daha başka yerlerde geçtiği üzere kesin bir bilimsel verinin bir âyetin doğrudan zahir anlamıyla uyuşması durumunda bunun Kur’an’ın hak olduğunu gösteren *İcâzı’l-Kur’an* cümlesinden olduğunu vurgulamaktadır.

Her ne kadar Elmalı’lı çokça yapmasa da genelleştirildiği takdirde bu yaklaşımın ortaya bir olumsuz tablo çıkarması mümkündür. Kur’an’ın icâz yönüyle Kur’an’ın hak olduğunu anlatılmak istenmektedir. Böylelikle bir anlamda Kur’an’a iman etmenin gerekliliği ortaya konulmuş olmaktadır. Ancak bilimin henüz kesin bir hüküm koymadığı ve daha söyleyecek çok şeyi olduğu bir konuyu Kur’an’ın ilmi mûcizesi olarak ele almak, imanını bu çeşit bir tespit üzerine kurmuş zihinlerde Kur’an’a duyulan güveni sarsabilir. Şu halde bu gibi durumlarda meseleyi Kur’an’ın icâzı ile ilişkilendirirken ihtiyatı elden bırakmamak, bilimsel cephesiyle de konuya vakıf olmak gerekmektedir.

7- JEOLJİ

Kömürün Oluşumu

Elmalılı, “O ki, mer’âyı çıkardı. Sonra da onu kapkara bir sel artığına çevirdi”³⁷⁵ meâlindeki âyeti tefsir ederken taş kömürünün oluşumuna işâret olduğunu söylemekte ve bununla ilgili olarak Muhammed İskenderânî’nin *Keşfü’l-esrâri’l Kur’âniyye* adlı eserinden uzunca bir iktibasta bulunmaktadır. İskenderânî’den yaptığı bu alıntıda kömürün oluşum safahatı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Biz burada sadece Elmalılı’nın ifadelerine yer vermekle yetineceğiz.

³⁷³ Hicr. 15/22.

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3053.

³⁷⁵ Âlâ, 87/4.

Elmalılı bu âyetin hakikatının anlaşılmasından sonra başka bir yerde geçen “Rüzgârları da aşılavıcı olarak gönderdik”³⁷³ meâlindeki âyeti kerîmenin de daha iyi anlaşıldığını ifade etmektedir. O’na göre bu âyet de başlı başına bir ilmi mûcizedir. Zira rüzgârın bitkilerde yapacağı aşılama yakın zaman kadar bilinmemekteydi. Ancak Kur’an çok önceleri bu meçhul hakikati haber vermiştir.³⁷⁴

Elmalılı burada ve daha başka yerlerde geçtiği üzere kesin bir bilimsel verinin bir âyetin doğrudan zahir anlamıyla uyuşması durumunda bunun Kur’an’ın hak olduğunu gösteren *İcâzu’l-Kur’an* cümlesinden olduğunu vurgulamaktadır.

Her ne kadar Elmalılı çokça yapmasa da genelleştirildiği takdirde bu yaklaşımın ortaya bir olumsuz tablo çıkarması mümkündür. Kur’an’ın icâz yönüyle Kur’an’ın hak olduğunu anlatılmak istenmektedir. Böylelikle bir anlamda Kur’an’a iman etmenin gerekliliği ortaya konulmuş olmaktadır. Ancak bilimin henüz kesin bir hüküm koymadığı ve daha söyleyecek çok şeyi olduğu bir konuyu Kur’an’ın ilmi mûcizesi olarak ele almak, imanını bu çeşit bir tespit üzerine kurmuş zihinlerde Kur’an’a duyulan güveni sarsabilir. Şu halde bu gibi durumlarda meseleyi Kur’an’ın icâzı ile ilişkilendirirken ihtiyatı elden bırakmamak, bilimsel cephesiyle de konuya vakıf olmak gerekmektedir.

7- JEOLJİ

Kömürün Oluşumu

Elmalılı, “O ki, mer’âyı çıkardı. Sonra da onu kapkara bir sel artığına çevirdi”³⁷⁵ meâlindeki âyeti tefsir ederken taş kömürünün oluşumuna işâret olduğunu söylemekte ve bununla ilgili olarak Muhammed İskenderânî’nin Keşfü’l-esrârî’l Kur’âniyye adlı eserinden uzunca bir iktibasta bulunmaktadır. İskenderânî’den yaptığı bu alıntıda kömürün oluşum safahatı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Biz burada sadece Elmalılı’nın ifadelerine yer vermekle yetineceğiz.

³⁷³ Hicr, 15/22.

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3053.

³⁷⁵ Âlâ, 87/4.

Elmalılı bu âyetin hakikatının anlaşılmasından sonra başka bir yerde geçen “Rüzgârları da aşılayıcı olarak gönderdik”³⁷³ meâlindeki âyeti kerîmenin de daha iyi anlaşıldığını ifade etmektedir. O’na göre bu âyet de başlı başına bir ilmi mûcizedir. Zira rüzgârın bitkilerde yapacağı aşılama yakın zaman kadar bilinmemekteydi. Ancak Kur’an çok önceleri bu meçhul hakikati haber vermiştir.³⁷⁴

Elmalılı burada ve daha başka yerlerde geçtiği üzere kesin bir bilimsel verinin bir âyetin doğrudan zahir anlamıyla uyuşması durumunda bunun Kur’an’ın hak olduğunu gösteren *İcâzı’l-Kur’an* cümlesinden olduğunu vurgulamaktadır.

Her ne kadar Elmalılı çokça yapmasa da genelleştirildiği takdirde bu yaklaşımın ortaya bir olumsuz tablo çıkarması mümkündür. Kur’an’ın icâz yönüyle Kur’an’ın hak olduğunu anlatılmak istenmektedir. Böylelikle bir anlamda Kur’an’a iman etmenin gerekliliği ortaya konulmuş olmaktadır. Ancak bilimin henüz kesin bir hüküm koymadığı ve daha söyleyecek çok şeyi olduğu bir konuyu Kur’an’ın ilmi mûcizesi olarak ele almak, imanını bu çeşit bir tespit üzerine kurmuş zihinlerde Kur’an’a duyulan güveni sarsabilir. Şu halde bu gibi durumlarda meseleyi Kur’an’ın icâzı ile ilişkilendirirken ihtiyatı elden bırakmamak, bilimsel cephesiyle de konuya vakıf olmak gerekmektedir.

7- JEOLJİ

Kömürün Oluşumu

Elmalılı, “O ki, mer’âyı çıkardı. Sonra da onu kapkara bir sel artığına çevirdi”³⁷⁵ meâlindeki âyeti tefsir ederken taş kömürünün oluşumuna işâret olduğunu söylemekte ve bununla ilgili olarak Muhammed İskenderânî’nin Keşfü’l-esrârî’l Kur’âniyye adlı eserinden uzunca bir iktibasta bulunmaktadır. İskenderânî’den yaptığı bu alıntıda kömürün oluşum safahatı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Biz burada sadece Elmalılı’nın ifadelerine yer vermekle yetineceğiz.

³⁷³ Hicr.15/22.

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3053.

³⁷⁵ Âlâ, 87/4.

Elmalılı'ya göre bu âyette biri icmalî biri de tafsilî olmak üzere iki bakış açısı vardır. İcmalî olanı, meâlen anlaşıldığı şekliyle olanıdır. Tafsilî olana gelince; Söz konusu âyette Arzın tabakalarından ve madenlerden bahseden ilimlerde bahsedildiği üzere karbon teşekkülüne ait türb denilen yanıcı made ile taş kömürünün oluş şekline işâret vardır. İşte bundan sonra Elmalılı için tafsilî dediği kısma geçmekte ve Keşfu'l – Esrârî'l Kur'aniyye adlı eserden az önce belirttiğimiz üzere uzunca taş kömürünün (ahcârı fahmiyye) oluşumuna dair alıntıya yer vermektedir.³⁷⁶

Elmalılı'nın burada icmalî diye kastettiği âyetin zâhirinden anlaşılan manadır ki gerçekten de âyette bir sel suyu ardından kalan atık konu edilmektedir. Nitekim Elmalılı'nın kendisi de meâl kısmında bu manayı tercih etmiştir. Tafsilî mana diye uzunca taş kömürünün oluşumuna yer vermesi ilk planda âyet bağlamının dışına çıktığı izlenimini vermektedir. Ancak onu bu yaklaşımı, daha önce de geçtiği üzere Kur'an'da bazı hususların veciz bir şekilde verilmesinin düşünmeye imkan tanınması amacıyla olduğu kanaatini taşımasıyla ilgilidir.

8- ANATOMİ

Kan Dolaşımı

Elmalılı, “ *Biz ona şah damarından daha yakınız.*”³⁷⁷ meâlindeki âyeti kerîmenin tefsirinde şah damarı diye tercüme edilen habl –i verîd ifadesini anatomi ilmi (ilm-i teşrîhî) açısından ele almakta ayrıca insanın hayatı fonksiyonlarıyla yakından ilgili olan kalp damarlarından ve bu damarlardaki kanın dolaşımından (deverân-ı kebîr ve deverân-ı sağîr) bahsetmektedir.³⁷⁸

Elmalılı'nın böyle bir izahta bulunması bizim meâlen verdiğimiz aksine habl-i verîd ifadesini boynun iki yanında bulunan damar anlamında değil de kalbe ve ciğerlere giden damar olarak anlamasından kaynaklanmaktadır. Zira o'na göre, eğer öyle olsaydı tesniye suretinde 'habl-i verîdân' demek gerekirdi. Bu şekilde ona göre insanın

³⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5748.

³⁷⁷ Kâf, 50/16.

³⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4506.

hayatıyla en yakından alakalı olan bu damara değinilmekle Allah'ın insana yakınlığı etkili bir şekilde anlatılmış olmaktadır.³⁷⁹

Yine burada Elmalılı'nın meseleyi daha iyi kavramak için bilimsel bir izaha ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Gerçekten de kavramların iyi anlaşılması halinde bunlarla ulaşılmak istenen maksadın da daha sağlıklı anlaşılacağı kuşkusuzdur.

9- TEKNOLOJİ

A- AMELLERİN YAZILMASI

Kur'an'ı Kerim'de insanoğlunun dünyadaki fiilerinin kaydedildiği ve âhirette buna göre hesap göreceği ifade edilmektedir. Bunu belirten bir âyeti kerîmede şöyle buyurulmaktadır. " *Şüphesiz Allah (c.c), Allah fakirdir bizse zengin diyenlerin sözünü işitmiştir. Bu söylediklerini yazacağız.* " ³⁸⁰ Elmalı'ya göre âyette ifade edilen 'yazı' bildiğimiz bir yazı olmamakla beraber hakikaten bir yazıdır.

Devamla Elmalı buradaki ilâhî kaydetme konusunda teknoloji sahasındaki gelişmelerle bir ilgi kurmakta ve bunun imkanına dair kıyasa gitmektedir. Buna göre gramofon plakları ve telsizler vasıtasıyla sadâların tespiti ve nakli bir yazıdır. Nitekim bugün fennen bilinmektedir ki, ses titreşimleri zahiren görüldüğü gibi hemen kaybolmamakta, fezâda her tarafa yayılıp kaydedilmektedir. Nerede bir alıcı (ahîze) bulunursa hemen tutulabilmektedir. Bizler bu sadâların kâinatta umûmî elektrik cereyanları içinde nerelere kadar gittiğini ve arşı ilâhî altında dahane süratler kazandığını bilmemekteyiz.³⁸¹

Buradan anlaşılacağı üzere Elmalı, metafizik bir olguyu daha anlaşılır kılmak ve akla yaklaştırmak için teknolojik imkan ve gelişmeyi göz önüne getirmektedir. Belki Elmalı'lı bugün yaşasaydı bilgisayar ve kamera gibi aklın muhafaza sınırlarını aşan bilgi ve olayları kaydedebilen teknolojik imkanları burada hatırlatmadan geçemeyekti.

Diğer taraftan hemen burada belirtelim ki, Allah'ın bizim fiil ve sözlerimizi kaydetmesi ya da hepimizin bir amel defterinin bulunması ve bunun gerçekliği bugün

³⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, bkz., a.y.

³⁸⁰ Âl-i-İmrân, 3/181.

³⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1239.

beşerin sahip olduğu gelişmiş imkanlara bağlı değildir. Zira bundan on dört asır önce bugünkü gibi teknolojinin ileri düzeyde olmadığı, sesi ve görüntüyü kaydeden hiç bir cihazın bulunmadığı zamanlarda da müslümanlar kendilerinin ilâhî gözetim altında olduklarına ve davranışlarının kaydedildiğine samimiyetle inanmaktaydılar.

Ancak insanoğlunun somut olayları daha iyi kavramaya yatkınlığı düşünülecek olursa teknolojinin bu hususta aldığı yol konuyu müşahhaslaştırma bakımından bir kolaylık sağlamaktadır ki bizce Elmalılı'nın yaptığı kıyasla vermek istediği de budur.³⁸²

B- BUHARLI GEMİ

Kur'an'ı Kerim'e göre Hz. Nûh @ dokuz yüz elli sene gibi uzun bir süre kavmi içinde kalmış, onları hidayete çağırmış ancak pek az kişi ona inanmıştır. Sonunda Allah Teâlâ ona ilâhî gözetim altında bir gemi yapmasını, tûfan koptuğunda beraberinde kendisine îman edenleri ve hayvanlardan ikişer çifti gemiye yüklemesini emretmiştir.³⁸³

Bu olayda konumuzu ilgilendiren âyet meâli şu şekildedir. “ *Nihayet emrimiz geldiği ve tennûr feverân ettiği zaman dedik ki, içine her birinden ikişer çift yükle...* ”³⁸⁴ Elmalılı bu âyette geçen ‘tennur’ lafzı üzerinde durmakta ve buradan hareketle Nûh @'ın yaptığı geminin bugünkü manada bir vapur olduğunu söylemektedir. Şöyle ki, Tennûr lafzı lügat anlamıyla bizim tandır dediğimiz kapalı ocaktır. Feverân kelimesi ise kuvvet ve şiddetle kaynamak, fişkırmak manalarına gelmektedir. Şu halde biz gemiden bahsolunurken tam ocak feverân ettiği sırada yükle emri verildiğini işittiğimiz zaman o geminin harekete hazır, çalışır vaziyette bir vapur olduğunu anlamakta hiç tereddüt etmeyiz.

Elmalılı burada söz konusu ifadeyle kopacak tûfana bir işâret olmak üzere yeryüzünde suların fişkirmasını anlatıldığını söyleyen önceki âlimlere mukabil olarak da şunları söylemektedir. “ *Lâkin vapuru görmemiş olanlar buna intikal edemez ve 'acaba bu ocak feverâm ne demektir. Bu olsa olsa bir işâret olacaktır.'* diye düşünmekte

³⁸² Bugün Din Eğitimin'de dini meselelerin daha iyi kavranabilmesi için somut örneklemeler verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bkz, Dodurgalı Abdurrahman, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.80, İst, 1996.

³⁸³ Hüd, 11/37-41.

³⁸⁴ Hüd, 11/40.

mâzur olurlar.” Buna göre önceki müfessirler buharlı bir gemi ya da vapur müşahede etmediklerinden Nûh’un @ yaptığı geminin söz konusu özelliğe sahip olduğunu haklı olarak düşünmemişlerdir.

Elmalılı bu görüşünde ısrarlıdır ve Ebû Hayyan Tefsirin’de Hasen’den ‘*Tennûr gemide suyun biraraya toplandığı yerdir.*’ şeklinde nakledilen bir rivâyete yer vermektedir ki bu rivayet onun görüşünü te’yid etmektedir.³⁸⁵ Bunlardan sonra denilebilir ki, tennûrun gerçekte bir ocak olması aynı zamanda onun gemide su toplanan bir kazan ile aynı olmasına engel değildir. ‘Lâm-ı ahd’ ile ‘et-tennûr’ buyurulmasıyla bunun gemiye ait bir tennûr olması anlaşılabilir bir durumdur. Bu manada âyetin zâhirine de muhalefet edilmiş değildir.

Elmalılı o zamanda böyle bir vapur nasıl yapılabilir ? yapılsaydı bu sanat unutulur muydu ? şeklinde sormakta ve buna daha önceden bilinip de sonradan kaybolmuş tecrübi sanatların tarihte mevcut olduğu cevabını vermektedir. Ayrıca âyette belirtildiği üzere bu geminin ilâhî gözetim altında yapıldığını ifade etmekte, vahy devrede olunca böyle bir geminin yapılmasında hayret verici bir durumun olmadığını söylemektedir.³⁸⁶

Gerçekte söz konusu âyetteki ‘tennûrun feverânı’, tûfanı haber veren bir işareten mi ibarettir yoksa Elmalılı’nın dediği gibi bu buharla çalışan bir vapura mı delâlet etmektedir ? Şunu söylemek mümkün ki, Elmalılı’nın yorumu kendi zamanıyla ilgilidir. Zaten kendisi de bunu ifade etmekte öncekilerin vapuru bilmemesi nedeniyle âyeti farklı yorumladıklarını belirtmektedir. Bizce bunu tûfana işâret olması da yabana atılır bir görüş değildir. Nitekim bizim dilimizde de bu manayı destekleyecek benzeri bir kullanım vardır. Biz yaptıklarıyla sabrımızı taşıyıp tahammül sınırımızı zorlayan kişi için mecâzen ‘Senin suyun ısındı.’ deyimini kullanırız. Bu itibarla söz konusu ifadenin, Nûh @’a karşı mukavemet eden, inkarcılıkta ısrar eden azgın kavme verilmiş mühletin sona erdiğini ve işlerinin bittiğini anlatmak üzere kullanıldığını söylemek de bizce mümkündür. Zira Kur’an’da azap geldiğinde ‘işin bittiğini’ ifade eden âyetler de mevcuttur.

Öte yandan şunu da belirtelim ki, son tahlilde bu geminin bir vapur ya da rüzgar yardımıyla giden bir gemi olması bizim için pek önem arzetmemektedir. Vakıa bu

³⁸⁵ Tennûr ile ilgili Ferra’ya ait söz konusu rivayet Bahr’da “ *Mevzi’u ictimâi’l-Mâi fi’s-Sefîneti* ” şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhîr*, V, 222, B.y.y, 1983.

³⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2782.

geminin diğerk bazı özellikleriyle ilgili olarak İsrâîlî rivâyetlere de rastlamaktayız. İnananların Allah'ın azâbından necât bulması ve Allah'ın yardımına ulaşma burada anlayacağımız en önemli noktadır.

C- ZAMANIN GEÇİLMESİ

Kur'an'da Hz. Süleyman @'ın yanında yer alan ve kendisine kitaptan ilim verilen bir kişinin Sebe' Melikesi'nin (Belkıs) tahtını göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa sürede getirmesinden bahsedilmektedir. Söz konusu âyeti kerîmede şöyle buyurulmaktadır. " Kendisinde kitaptan ilim olan birisi ben o tahtı sen gözünü kırpmadan getiririm dedi. Süleyman tahtı yanibaşında yerleşmiş görünce bu Rabbimin fazlındandır dedi."³⁸⁷ Bizim acaba bu kişi bunu nasıl yaptı diyerek mücizevî olarak niteleyebileceğimiz bu olayı Elmahlı, daha önce bir benzerine rastladığımız üzere teknoloji sahasında sürattte kazanılan mesafe ile anlama yoluna gitmektedir.

O'na göre bir saniyede binlerce kilometre sürat, zamanımız fen düşüncesinin alışmış olduğu bir husustur. Mühim olan nokta ancak bu hareketi yapmak için uygulanacak kuvveti bilmekten ibarettir. Bir şimşekte, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu sürat bir kütlede de görülebilir. Bir cazibe ile ecramin fezada uçtuğu bir irade ile, azanın bedende oynadığı gibi bir irade ile uzaklardaki bir cismin mekan değiştirmesi (tayyî mekan) Kitapta, Levhi Mahfuz'da sabit olan ilimlerdendir.³⁸⁸

Âyette söz konusu olayı gerçekleştiren kişinin kim olduğu tasrih edilmiş değildir. İster cin isterse yetenek bahşedilmiş bir kişi olsun – ya da bunu yapanın ontolojik mahiyeti her ne olursa olsun- yaptığı işi bir bilgiye dayanarak yapmıştır. Bugün de bilginin sınırları alabildiğine genişlemiş durumdadır. İnsanoğlu her geçen gün bir öncesine göre daha hızlı ulaşım araçları yapmaktadır. Şüphesiz kâinat kitabını iyi okuyup anlayanlar bu noktada daha ileri seviyelerde bulunmaktadır. Şu halde bu âyetlerden mülhem olarak denilebilir ki, araştırmamız gereken ve tabi yapabileceğimiz daha pek çok şey mevcuttur.

D- ALLAH'IN YENİ VASITALAR YARATMASI

³⁸⁷ Neml,27/40.

Bir âyeti kerîmede meâlen “ *Allah zînet olarak atları, katırları, merkepleri yarattı. Ve bilemeyeceğiniz şeyler de yaratacak.* ”³⁸⁹ buyurulmaktadır. Elmalılı'nın ifadesine göre biz öncekilerin görmediği, bilemeyeceği şeylerden , şimendiferler, otomobiller, uçaklar gibi türlü binitler gördüğümüz gibi bundan böyle de Allah Teâlâ bizim bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz daha neler yaratacaktır.³⁹⁰

Gerçekten bugün insanoğlu Allah'ın tabiata potansiyel olarak koyduğu malzemeleri bulup kullanarak nice eşya ve vasıtalar yapmaktadır. Yarın da insanoğlu kendisine bahşedilen nimetleri kullanarak bugün bizim bilmediğimiz başka imkanlar oluşturacaktır.

E- KUR'ANIN ELEKTRİĞE İŞÂRETİ

Yâsîn sûresinde meâlen “ *O ki, sizin için yeşil ağaçtan bir ateş yarattı.* ”³⁹¹ buyurulmaktadır. Elmalılı'ya göre burada dikkate şayan nokta ağaçtaki odun ya da kömürü göstermek değil, sürtme suretiyle yeşil ağaçtan meydana gelen sıcaklık ve tutuşmayı anlatmaktır. Bu ise şimdi bizim bildiğimize göre elektrik hadisesidir. Demek ki, âyet bu suretle elektriğe işâret etmiş olmaktadır.³⁹²

Benzeri bir âyeti kerîmede de yine meâlen “ *Sonra gördünüz mü o çıktığınız ateşi? Siz mi yarattınız onun ağacını? Yoksa biz miyiz yaratan?* ”³⁹³ şeklinde buyrulmaktadır. Elmalılı bu âyetin tefsirinde “ *Her ağaçta ve elektrik elde edilen her yerde ve çakmak taşında dahi elektrik vardır. Allah Teâlâ eğer cisimleri o elektrikiyyet hassası ile ibda' ve inşâ etmemiş olsaydı, hiç bir vechile elektrik elde edilmesi kabil olmazdı. Ne bedevîlerin çakmağı çalar ne de bugünkü medenîlerin elektrik fenerleri yanardı.* ”³⁹⁴ demektedir.

Bu âyetlerden ilk planda anladığımıza göre bedevîlerin kırsal alanda kendi şartlarına uygun olarak ateş yakma biçiminden bahsedilmektedir. Bedevîler ateş

³⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3681.

³⁸⁹ Nahl, 16/8.

³⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3088.

³⁹¹ Yâsîn, 36/80.

³⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 40-42.

³⁹³ Vâkı'a, 56/72.

yakmak için belirli özellikteki ağaçları birbirine sürterdi. Öte yandan bizce Elmalılı'nın konuyu elektrikle ilişkilendirmesi bugünün şehirleşmiş insanı için unutulmuş olan bu olayı güncelleştirmek istemesiyle alakalıdır. Diğer bir deyişle bilimin keşfettiği ve insanların hemen her işinde kullandığı elektrik kavramıyla konuyu bugünün insanına aktarmayı hedeflemektedir. Bu durumda Elmalılı Kur'an'ın ümmî bir topluluğa geldiği, ancak ilk muhataplarının anlayacağı şeyleri ifade ettiği şeklindeki Şâtîbî söyleminin karşısında olmaktadır.

Kanaatimizce eğer Kur'an'ın bütün zamanlara hitap ettiğini düşünüyorsak - ki Şâtîbî fıkıh sahasında bunu net olarak ortaya koymaktadır - bu ve benzeri yorumlara mutlak kapalı kalınmamalıdır. Binaenaleyh eğer Kur'an'ın sadece ilk muhataplarının düşünce düzeyinde hitap ettiği söyleniyorsa bu aynı zamanda Kur'an'ı belirli bir zaman dilimi ile kayıtlama anlamına gelebilir. Oysa ki, daha önce de değindiğimiz üzere Şâtîbî, bir yandan ahkam âyetlerini zamnımıza taşımanın yollarını gösterirken diğer taraftan bu noktadaki tavrıyla bizce uyum arzetmemektedir. Şunu da ifade edelim ki, Kur'an'ın zamana göre yorumlanması demek ona istenilen her şeyi hamletmek anlamına gelmemelidir. Bu konuda icthâd babında çok şey söylenmiştir. Bilimsel Tefsir'de uyulması gereken şartlara daha önce değindiğimizden burada ayrıca bunun üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

F- SÂMİRÎ'NİN SİHRİ

Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın Tûr dağına gitmesinin akabinde Sâmirî isiminde bir kişinin İsrâiloğullarının kendisinin yaptığı bir buzağa tapmasını sağlayarak onları şirke düşürmesinden bahsedilir. Söz konusu âyeti kerîme meâlen şu şekilde gelmiştir. *"Mûsâ'nın kavmi onun arkasından zinetlerinden böğüren bir buzağı heykeli edindiler."*³⁹⁵ Elmalılı bu âyette geçen 'cesed' ifadesini bazı müfessirlerin ete ve kana dönüşmüş mahiyette bazılarının da ruhsuz bir cisimden ibaret şekilde anladığını belirtmektedir.³⁹⁶ Kendisi ise *" Hemüz lahmı dem gibi ecsamı uzviyenin sanayii*

³⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4719.

³⁹⁵ *Araf*, 7/148.

³⁹⁶ Bu görüşler için b.k.z, Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, XV, 17, Beyrût 1990.

*beşeriye ile imal olunabildiği malum olmadığından biz de böyle anlamak isteriz.*³⁹⁷
şeklinde kanaat arz etmektedir.

Burada bizim dikkatimizi çeken birinci husus Elmalılı'nın zamanının bilimsel seviyesinin henüz ulaşmadığı bir noktayı âyete hamletmekten çekinmesidir. İkincisi ise ileride insanoğlunun katedebileceği düzeyi hesap ederek farklı bir yoruma açık kapı bırakmasıdır. Şu halde denilebilir ki, Elmalılı bilimin gelişmesiyle Kur'an âyetleri için yeni yorumlara imkan tanınabileceği düşüncesini taşımaktadır.

G- TAŞ KÖMÜRÜ

Elmalılı "*Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının*"³⁹⁸ âyetinin fennî bir irşâd içerdiğini söylemektedir. Şöyle ki, belirttiğine göre âyette söz edilen taşlardan maksat put olarak yapılan heykellerdir. Ve aynı zamanda cehennem ateşini tutuşturmaya sebep olan yakıtın insanlar ve tapılan putlar olduğu beyan edilmiştir. Ancak aynı ifadede çıra, kömür, gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğunu da bildirmiş oluyor ki fenciler bunun taş kömürü olduğunu söylemektedirler.³⁹⁹

Cehennem ateşinin sıcaklığının çok yüksek derecelerde olacağı tahmin edilebilir bir şeydir. Kanaatimizce her ne kadar Elmalı'nın söylediği de anlaşılabilir bir şeye de buraya Allah'ın cehennemi tutuşturmak için taş kömürüne ya da başka bir yanıcı maddeye ihtiyacının olmadığı da eklenmelidir.

H- MODERN HARP SİLAHLARI

Elmalılı Hamdi Yazır, Zâriyât sûresinin hemen başındaki "*Kasem olsun o tozdurup savuranlara*"⁴⁰⁰ meâlindeki âyeti kırıp ufalayan, toz duman edip götüren kuvvetler şeklinde anlamaktadır. Bu manaya göre Elmalılı, rüzgarların, volkanların, mahlukatı kırıp dağıtan ve yayıp neşreden Meleklerin yanında barut, dinamit gibi

³⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2283.

³⁹⁸ Bakara, 2/273.

³⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 273.

⁴⁰⁰ Zâriyât, 51/1.

sonradan keşfedilmiş ve edilecek şiddetli patlayıcı ve yıkıcı bütün sebeplerin âyet kapsamında düşünülebileceğini ifade etmektedir.⁴⁰¹

Yine benzeri bir yaklaşımı Elmalılı, “ *Kasem olsun çakararak ateş saçanlara*”⁴⁰² âyeti için de göstermektedir. Ona göre bu gibi tamamen tercümesi kabil olmayan kelimelerin özelliklerine dikkat edilirse bunların sade belirli bir zamanın seriyelerinin değil, her zamanın peyderpey keşfedilecek taarruz vasıtalarını işaret eden ayetler olarak kabul edilebilir. Buna göre söz konusu âyetin manasına zamanımızın ateş saçan silahları hiç bir mecâz mülâhazasına ihtiyaç kalmaksızın dahil edilebilir. Yine bu suretle ‘ve’l ‘adiyâti dabhan’ ifadesi yalnız atlara değil, harıl harıl hızlı süratlarla hücum eden motorlu akın vasıtalarının hepsine işaret etmektedir.⁴⁰³

Buradaki izahlarıyla da Elmalılı’nın zamanın askerî teknolojisini dikkate alarak, hiç mecaza gitmeksizin âyeti yorumladığını ve güncel bir bakış tarzı sunduğunu görmekteyiz.

III-DEĞERLENDİRME

Elmalılı Hamdi Yazır Tefsir’ini Diyânet Riyâsetiyle yapılan bir mukaveleye göre yazmıştır. Söz konusu mukaveledeki şartlar gerçekte toplumun ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir. O günden bu güne din, akıl, bilim, ilerleme gibi konular güncelliğini devam ettirdiğinden muhtevâ itibariyle ‘Hak Dini Kur’an Dili’ önemimini hala korumaktadır.

Yazır, Tefsir dilinde meâl dilinden daha akıcı bir üslûp kullanmıştır. Bu üslûp faklılığında, O’nun asıl metindeki nükteleri korumak istemesi ve tefsir bölümünde âyetleri açıklama faaliyetini yine kendisinin yapacak olması etkili olmuştur.

Elmalılı Bilimsel Tefsir’i bazı şartlara bağlı kalmak şartıyla kabul etmiştir. Lafzın anlam çerçevesinde kalmak, tarihsel gerçekliklere ters düşmemek, vahyî bilgi ile bilimsel bilginin mahiyetini iyi tayin etmek, faraziyelerden kaçınmak gibi Elmalılı’nın değindiği söz konusu şartlar Bilimsel Tefsir yapmada hata payını en aza indirecektir.

⁴⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4527.

⁴⁰² Âdiyât, 100/2.

⁴⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, 6017.

Yazır'ın Bilimsel Tefsir için getirdiği deliller ise usûl kitaplarında zikredilen hususlardan ibarettir. Özellikle âyetlerden getirilen deliller konusunda farklı değerlendirmeler de mevcuttur. Her halde bu genel anlam ifade eden delilleri, istismar etmeksizin itidalli Bilimsel Tefsir yaklaşımlarının dayanağı yapmak isabetli olacaktır.

Kur'an'ın Bilimsel araştırmalara teşvikini kabul etmek onun doğrudan bilime ilişkin bilgi verdiğini kabul etmekten daha kolay ve anlaşılır bir durumdur. Nitekim Bilimsel Tefsir'e karşı çıkanlardan bazıları da meselenin bu kısmını kabul etmekte bir sakınca görmemişlerdir.

Elmalılı'nın Bilimsel Tefsir uygulaması öne sürdüğü şartlarla uyum arzetmiştir. O'nun mes'elelere sadece Bilimsel açıdan yaklaşmaması, hidâyet unsurunu hep göz önünde bulundurması da Kur'an'ın nüzul amacıyla örtüşmüştür.

SONUÇ

Elmalılı Hamdi Yazır, 19. yüz yılın sonlarında ortaya çıkan pek çok dünya görüşünün seslendirildiği bir ortama tanıklık etmiştir. Bu süreçte pozitivism ve materyalizm gibi inkârcı düşünceler de önemli ölçüde kendilerini ifade edebilme imkanı bulmuşlar, öyle ki belli bir etki alanı oluşturmayı da başarmışlardır.

Öz itibarıyla ilâhî dinlerin îman ve küfrün birbirinden net olarak ayrıştırılmasına büyük önem verdiği, peygamberlerin de inkarcılara karşı çetin mücadeleler verdiği düşünülürse, son vahyin tefsirini üstlenmiş âlimlerin de aynı noktalar üzerinde durması bir anlamda kaçınılmaz olacaktır. İşte Elmalılı Hamdi Yazır da ülke insanının dimağına nüfûz eden çağdaş inkârcı versiyonları tefsirinde reddetmiş, onların din (İslâm) aleyhinde öne sürdükleri delilleri çürütmüştür. Böylece bilim adına dinin (İslâm'ın) reddedilmesinin doğru olamayacağını, bilakis İslâm'ın bilimle barışık bir din olduğunu göstermek istemiştir.

'Hak Dini Kur'an Dili'ndeki Bilimsel Tefsir yaklaşımlarının altında yatan en önemli sâiklerden biri İslâm-Bilim ilişkisi üzerinde oluşturulan söz konusu konjonktürel ortamdır. Buna göre Elmalılı'nın yaptığı Bilimsel Tefsir, İslâm'ın bilime karşı takındığı olumlu tavrın müşahhas örneğini oluşturmaktadır. Gerçek şu ki, İslâm – Bilim arasında uyum olduğunu ortaya koyan ilk kişi Elmalılı olmadığı gibi Bilimsel Tefsir'i uygulayan ilk kişi de o değildi. Bu durumda Yazır, yaptığı Bilimsel Tefsir'le hem bir ihtiyaca cevap vermiş, hem de Tefsir Tarihi'nde örneklerini gördüğümüz kültürel mirasa katkıda bulunmuştur. Tabi ki, Elmalılı'nın çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahip olması, onun bu eğiliminde önemli bir etken olmuştur.

'Hak Dini Kur'an Dili' tefsiri, mushaf tertibine göre yazılmış bir tefsirdir. Bu nedenle Elmalılı tefsirinde Bilimsel Tefsir ile ilgili görüşlerini bir arada vermek yerine, gerekli gördüğü yerde açıklamıştır.

İlk plânda Elmalılı'nın konuyla ilgili görüşleri teorik açıdan değerlendirilebilir. Bu noktada Elmalılı öncelikle vahyî bilgi ile bilimsel bilginin tabiatını ortaya koymaktadır. Buna göre;

Vahyin bilgi sahası, fennin uğraş verdiği sahadan daha geniştir. Bu nedenle 'kürsî', 'seb'a semâvât' gibi kavramlarda olduğu üzere Kur'an bazı noktalarda üst dil kullanmıştır. İşte söz konusu yerlerde âyetlerin ifade ettiği geniş anlam sahasını bilimsel anlayışımızla daraltmamalıyız. Ancak diğer taraftan da havâssı selîme, haberi sâdık, ve aklî tecrübe gibi bilgi yollarını edinerek âleme ilgi duymalıyız.

Bu itibarla, Kur'an'ın açık (*zâhir*) anlamı açısından bilimin bildiğimiz bir neticesine aykırı bir durum ortaya çıkarsa, Kur'an'ı fenne uydurmaya çalışmamalı, bilimi Kur'an'a uygun düşürmeye çalışmalıyız. Sırf bilime uygun olsun diye âyetleri o yönde yorumlamak, onları hataya hamletmek olacaktır. Şayet böyle bir durum vuku bulmuşsa, hata payı fende aranmalıdır. Elmalılı uyarı niteliğindeki bu açıklamayı geçmişte Batlamyus teorisine dayanarak Bilimsel Tefsir yapanların hataya düşmeleri bağlamında yapmaktadır. Bu nedenle bilim adına önyargıların âyetlere hamledilmemesi açısından söz konusu tespit önem arz etmektedir. Aynı husus bugün Bilimsel Tefsir yapanlar için de geçerliliğini korumaktadır. Ancak bugünkü bilimin, geçmişin felsefeyle memzuç bilgi düzeyinden farkı, günümüzün tecrübe ve bilim açısından sahip olduğu imkanların daha güvenilir bir konum kazanmış olmasıdır.

Öte yandan Bilimsel Tefsir adına nassın gerçek anlamına ve tarihi gerçeklere muhalif yaklaşımlar ortaya konulmamalıdır. Aksi takdirde bunun adı '*tahrif*' olacaktır. Bu sadece Bilimsel Tefsir için değil daha başka yaklaşımlar için de Kur'an'a gelişigüzel ve keyfi anlamlar yüklenilmemesi açısından göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Elmalılı'nın, Bilimsel Tefsir'in meşrûyetini desteklerken öne sürdüğü deliller ise daha ziyade klasik usul kitaplarında yer alan bilgi ve rivâyetlerden ibarettir. Bu bilgi ve rivayetler farklı yorumlara açık nitelik arz etmektedir. Nitekim Bilimsel Tefsir karşıtları bunlara kendi açılarından yaklaşmaktadırlar. Belki bu bilgi ve rivayetlerin genel ve yoruma müsait oluşlarından hareketle söylenecek en isabetli söz, bunların ne âyetleri bilime boğmanın ve ne de bilimsel tefsiri mutlak hiçe saymanın bir gerekçesi olacağıdır.

Kur'an'ı Kerîm, varlıktan (*kevn*) varedene (*mükevvin*) ulaşabileceğini ısrarla vurgulamış ve bunun için '*basar*'ı ve '*akl*'ı varlığa yönlendirmiştir. Tabiat ilimlerinin de gerçekte varlığın esrârını araştıran disiplinler olduğu düşünüldüğünde, Kur'an'ın insanları, kâinâtı araştırmaya ve bilimsel çalışmalar yapmaya teşvik ettiği görülmektedir.

Düşünmeye yönelten nice âyetlerinde Kur'an, muhataplarının nitelik ve kabiliyetlerinin derecesine göre, türlü zımnî ifadelerle hitâp etmiştir. Farklı işlerle iştigal eden insanların zihinlerine îmâen olsun hitâp ettiğini yok saymak insaftan uzaklaşmak olacaktır.

İşte bu gibi hususlar ışığında Elmalılı bazı şartlara riâyete etmek kaydıyla Bilimsel Tefsir'e yer vermeyi meşrû saymakta, bizzat Kur'an metninin de buna imkân tanıdığını ifade etmektedir.

Elmalılı'nın Bilimsel Tefsir uygulamalarına gelince;

Elmalılı'nın, tefsirinde Bilim adına indirgemeci yaklaşım sergilemekten kaçındığını görmekteyiz. O, âyetin muhtemel - meşrû te'villerine hak vermekte, Bilimsel Tefsiri de âyetlerin tek ve mutlak açıklaması olarak görmemektedir.

Yazır, Bilimsel Tefsir'i sadece tabii bilgi vermekten ibaret görmemiş, onu Kur'an'ın indiriliş gayesi olan 'hidâyet' prensibiyle birleştirme yoluna gitmiştir. Çünkü burada O'nun amacı, bilim temelli inkârcılığa meyletmiş akıllara yol göstermektir. Ancak her ne kadar Elmalılı Kur'an'ın genel olarak hidayet amacını göz önünde tutmaya özen gösterse de nadiren de olsa inkarcı düşünceye cevap verme isteği Kur'an'ı bir bilim kitabı gibi telakki etmesine engel olamamıştır. Kur'an'ın yanlış kurgulanmış bir bilimsel teoriyi ibtal ettiğini söylemesi bu cümledendir.

Öte yandan Elmalılı faraziye kabilinden bir bilimsel izah tarzı varsa bunu tefsire almamaya özen göstermiş, nadiren de olsa bu çeşit bir açıklama yaptıysa 'faraziye' olduğunu belirtmiştir.

Elmalılı yine Bilimsel Tefsir yaparken, lafzın da buna imkan tanınmasını dikkate almış, siyâk-sibâk ilişkisini göz önünde bulundurmıştır. Diğer taraftan O'na göre Kur'an'da bazı kelimelerin tek bir manaya tercüme edilmesine imkân olmadığından, bu kavramların içeriğinin belirli bir zamanla kayıtlanmaması uygundur.

O, metafizik bir olguyu açıklamaya giriştiğinde bazen teknolojik gelişmelerle irtibat kurmuştur. Bunun nedeni, konuyu güncelleştirerek müşahhaslaştırmak ve daha anlaşılır kılmak şeklinde açıklanabilir.

Yazır'a göre Kur'an, bazı bilimsel gerçeklikleri, henüz beşer tarafından keşfedilemediği bir zaman diliminde haber vermiştir. İşte Kur'an'ın bu yönü, onun 'ilmî icâzî'ni oluşturmakta olup, aynı zamanda 'hak' olduğuna da delildir.

Ayrıca Elmalılı her ne kadar bazı noktalarda Kur'an'ın üst dil kullandığını belirtse de, imkân dahilinde her hangi bir konuda bilim ve Kur'an farklı şey söylemişse ya ikisinin ortak noktasını bulmak istemiş, ya da meselenin dînî ve bilimsel olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebileceğini, bunun bir tenâkuz olmayacağını söylemiştir.

İşte bunlara dayanılarak denilebilir ki, Elmalılı ne mutlak bir Bilimsel Tefsir yanlısı olmuş, ne de bu konuda mutlak redçi bir tutum takınmıştır. O her iki yaklaşımı da ifrat–tefrit kabilinden saymış, pek çok meselede olduğu gibi bu konuda da itidâli elden bırakmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkakî, Muhammed Fuâd; *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li-Elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerîm*, İstanbul 1990.
- Aclûnî; *Keşfü'l-Hafâ* (t.h.k ve t.l.k Ahmet Kallaşı), Beyrût 1985.
- A.C. Morrisson; *İnsan Kainat ve Ötesi* (t.r.c, Bekir Topaloğlu), İstanbul 1986.
- Ahmed b. Hanbel (241/855); *el-Müsned*, İstanbul 1982.
- Altuntaş, Halil; *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz*, Ankara 1998.
- Atar, Fahrettin; *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1996.
- Ateş, Süleyman; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997.
- Aydın, Cengiz; "Batlamyus" m.d, *DİA*.
- Aydın, Hüseyin; *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara 1999.
- Nurbaki, Haluk; *Kur'an'ı Kerîm ve İlmî Gerçekler*, Ankara 1993.
- Başıyigit, Nurettin; *Elmalı'ılda İlmî Tefsir*, Bursa 1996.
- Baydar, Ahmet; *Modernleşme Sürecinde Kur'an ve Müteşâbihler*, İstanbul 2000.
- Bilgin, Mustafa; "Hak Dini Kur'an Dili" m.d, *DİA*.
- Bilmen, Ömer Nasûhî (1391/1971); *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul 1973.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (286/870); *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1979.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; (Yönet.Adnan Benk), İstanbul t.r.s.
- Candan, Abdulcelil; *Kur'an Tefsiri'nde Sapma Nedenleri*, İstanbul 2000.
- Cerrahoğlu, İsmâil; *Tefsir Tarihi*, Ankara 1996.
- Cündioğlu, Dücâne; *Bir Kur'an Şâiri*, İstanbul 2000.
-, Dücâne; *Türkçe Kur'an Ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul 1998.
-, Dücâne; "Tefsirde Helenizm : Bilimsel Tefsir " , *Bilgi ve Hikmet*, İstanbul 1993/4.
-, Dücâne; "Ehl-i Aşk Olmayanlar Ehl-i Kur'an Olamazlar", *Y.Şafak Gazetesi*, 7 Kasım 1998.
-, Dücâne, "Cumhuriyetin 75.Yılında Bir Cumhuriyet Klasığının Başına Gelenler", *Y. Şafak Gazetesi*, 31 Ekim 1998.
- Cürçânî, Seyyid Şerif (816/1413); *Kitâbu't-Ta'rifât*, T.r.s.
- Çantay, Hasan Basri; *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1993.

- Çelebi, İlyas; "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Batılılaşma Serüveni", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları* (editör, Ferhat Koca), İstanbul 2000.
- Davudoğlu, Ahmet; *Stratejik Derinlik*, İstanbul 2001.
- Demirel, İkrâm; *Elmalı'lı H. Yazır'ın Ahiret Hayatı İle İlgili Görüşleri*, Bursa 1997.
- Çirçir, Yasin; *Elmalı'lı H. Yazır'ın Nübüvvet Konusundaki Görüşleri*, Bursa 1995.
- Derveze, İzzet; *Kur'an-ul-Mecîd* (t.r.c, Vahdettin İnce), İstanbul 1997.
- Demirci, Muhsin; *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul 1998.
- Develioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996.
- Dihlevî, Şâh Veliyyulah (1114/1704) ; *Huccetullâhi'l-Bâliğa*. (t.r.c, Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994.
- Dikbıyık, Coşkun; *Elmalı'lı M. Hamdi Yazır'ın Felsefî Yönü ve Tefsirindeki Felsefî Unsurlar*, İstanbul 1987.
- Dikmen, Alaattin; *Elmalı'lı Tefsirindeki Sosyolojik Yaklaşımlar*, Bursa 1995.
- Dodurgalı, Abdurrahman; *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul 1996.
- Draz, M.Abdullah, "Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru", (t.r.c, Salih Akdemir), Ankara 1983.
- Düzdağ, M. Ertuğrul; *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1989.
- Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as (275/888); *Sünenu Ebî Dâvud*, Mısır 1969.
- Elmalı'lı Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara 1993.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî (745/1344); *el-Bahru'l-Muhît*, B.y.y 1983.
- Ebû Talip el-Mekkî, *Kûtu'l- Kulûb*, Mısır 1956.
- Eren Şadi; *Elmalı'lı Hamdi Yazır'dan Tefsir Nükteleleri*, İstanbul 1998.
- Ersöz, İsmet; *Elmalı'lı M. Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*, Konya 1986.
-, İsmet, "Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalı'lı Sempozyumu*, Ankara, 1993.
- Farukî, İsmail Raci; *Bilginin İslamileştirilmesi*, (t.r.c Fehmi Kuru), İstanbul 1995.
- Gazâli, (505/111); *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (t.h.k Irâkî), 1997 Dimeşk.
- Gazâli, Muhammed; *Kur'an'ı Anlamada Yöntem* (t.r.c Emrullah İşler), İstanbul 1998.
- Gökçan, Fahri; *Commentaire du Coran par Elmalı'lı*, Paris 1970.
- Gürses İbrahim; *Elmalı'lı Tefsirinde Psikoloji Konuları*, Bursa 1970.
- Güneş, İlhan; *Elmalı'lı H.Yazır'ın İsbât-ı Vâcib Konusundaki Görüşleri*, Bursa 1995.
- Gümüş, Sadreddin; *Kur'an Tefsir'nin Kaynakları*, İstanbul 1990.

- Hâlid, Abdurrahman el-Ak; *Usûlü 't-Tefsîr ve Kavâ'iduhî*, Beyrût 1994.
- Hind Şelebî; *et-Tefsîru 'l-İlmî li 'l-Kurâni 'l-Kerîm*, Tunus 1995.
- Hûlî, Emin; *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod* (t.r.c : Mevlüt Güngör), İst. 1995
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372); *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm* (t.h.k, M. Seyyit Muhammed ve diğeri), Kâhire 2000.
- İbn-i Sînâ; *el-İşârât ve 't-Tenbihât*, (thk. Süleyman Dünya), Mısır b.t.y.
- İz, Mahir; *Yılların İzi*, İstanbul 2002.
- Kara, İsmail; *Türkiye 'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1997.
-, İsmail; *İslamcılığın Siyâsî Görüleri*, İstanbul 1994.
- Kırbaçoğlu, Hayri; *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1996.
- Kırca, Celal; *Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul T.r.s.
-, Celal; *Kur'an ve Bilim*, İstanbul 1997.
-, Celal; *Kur'an ve Fen Bilimleri*, İstanbul 1997.
- Kurtubî (671/1273); *el-Câmi 'u Liahkâmi 'l-Kur'an*, Beyrût 1985.
- Maurice Bucaille; *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* (t.r.c M.Ali Sönmez), İstanbul 1987.
- Mennâ Halil el-Kattân; *Kur'an İlimleri* (t.r.c, Arif Erkan), İstanbul 1997.
- Miras, Kamil, "Kur'an Tercümesi Hakkında Tarihi Hatıralar ve İlmî Hakikatler", *Sebilü'r-Reşâd*, II/38, Nisan 1949.
- Müslim, Ebu'l- Hüseyin, Müslim b. el-Haccac (261/874); *Sahîhu Müslim*, Mısır 1995.
- Özel, Mustafa; *Elmalı'lı İle Mevdûdî'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, İzmir 1999.
- Özemre, Ahmet Yüksel ; *Kur'an'ı Kerîm ve Tabiat İlimleri*, İstanbul 1999.
- Öztürk, Nazif; *Elmalı'lı Gözüyle Vakıflar*, Ankara 1995.
- Paksüt, Fatma; "Merhum Dayım Elmalı'lı", *Elmalı'lı Sempozyumu*, Ank. 1993.
- Râfî ; *İcâzü 'l-Kur'an*, Beyrût 1990.
- Râgıb, el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed (502/1108); *el- Müfredât Fi Garîbi 'l-Kur'an* (t.h.k Safvan Adnan Dâvûdî), Beyrût 1997.
- Râzî, Fahreddin (606/1209); *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, Beyrût 1985.
- Rudolf Pinter ve arkadaşları; *Eğitim Psikolojisi* (t.r.c Sabri Akdeniz), İstanbul 1991.
- Sâbûnî; *Kur'an İlimleri* (t.r.c Z.Abidin Tatlıoğlu), İstanbul 1996.

- Sıddıki Mazharuddin; *İslam Dünyasında Modernist Düşünce* (t.r.c, Murat Fırat-Göksel Korkmaz) İstanbul 1990.
- Sinanoğlu, A.Hamit, *Elmalı'lı Tefsirinde Allah ve Âlem*, Van 1995.
- Subaşı, Hüsrev; "Elmalı'lı ve Hat Sanatı", *Elmalı'lı Sempozyumu*, Ankara 1993.
- Subhî, Sâlih; *Mebâhis Fi Ulûmi'l- Kur'an*, İstanbul T.r.s.
- Suyûfî, Celâleddin Abdurrahmân (911/ 1505); *el-İtkân Fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrût 1996.
- Şâtıbî (790/1388); *Muvafakât* (t.r.c Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990.
- Şamlıoğlu, Muhittin; *Elmalı'lı Hamdi Yazır'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1966.
- Şimşek, M. Said; *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul 1997.
- Şirin; İ.Hakkı; *Elmalı'lı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, İzmir 1989
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (310/922); *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Beyrût 1992.
- Takuyyuddîn b. Teymiyye (h.768); *Mukaddime Fi Usûli't-Tefsîr*, Beyrût 1998.
- Tantavî, Cevherî, (1940); *el- Cevâhir Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, T.r.s.
- Topaloğlu, Bekir; *İsbât-ı Vâcib*, Ankara 1992.
- Turgut, Ali; *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.
- Türkgeldi, Ali Fuat; *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1951.
- Uludağ, Süleyman; *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, Ankara 1998.
- Ulutürk, Veli; *Kur'an'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor ?*, İzmir 1994.
- Ural, Şafak; *Bilim Tarihi*, İstanbul 2000.
- Ülken, Hilmi Ziya; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki; "Elmalı'lı, M. Hamdi Yazır" m.d, *DİA*.
- Yazıcı, Nesimi; "Elmalı'lı M. Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı", *Elmalı'lı Sempozyumu*, Ankara 1993.
- Yazır, Elmalı'lı Muhammed Hamdi (1360/1942); *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.
-, Elmalı'lı Muhammed Hamdi; *Metâlib ve Mezâhib*, İstanbul 1978.
-, Elmalı'lı Muhammed Hamdi; *Makaleler*, (Der. Cüneyd Köksal-Murat Kaya), İstanbul 1998.
- Yeniçeri, Celal; *Uzay Âyetleri Tefsiri*, İstanbul 1995.
- Yıldırım Suat; *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1997.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin; *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire 1995.
- Zekiyyüddin Şa'ban; *Usûl-ü Fıkah* (t.r.c İ. Kâfi Dönmez), Ankara 1996.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Zerkâni; *Menâhil' l-İrfân*, Beyrût 1995.

Zerkeşi (794/1391); *el-Burhân Fî Ulûmi' l- Kur'an*, Beyrût 1994.

